

ISSN 2227-2844

ВІСНИК

**ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

**№ 9 (323) ГРУДЕНЬ
2018**

ВІСНИК

ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

№ 9 (323) грудень 2018

Засновано в лютому 1997 року (27)
Свідоцтво про реєстрацію:
серія КВ № 14441-3412ПР,
видане Міністерством юстиції України 14.08.2008 р.

Журнал включено до переліку видань реферативної бази даних
«Україніка наукова» (угода про інформаційну співпрацю
№ 30-05 від 30.03.2005 р.)

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 5 від 30 листопада 2018 року)

Виходить один раз на рік

**Засновник і видавець –
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор – доктор педагогічних наук, професор Курило В. С.

**Заступник головного редактора –
доктор педагогічних наук, професор Савченко С. В.**

Редакційна колегія серії «Соціологічні науки»:

доктор соціологічних наук, професор **Кононов І. Ф.**,
кандидат соціологічних наук, доцент **Хобта С. В.**,
кандидат соціологічних наук, доцент **Верховод Л. І.**,
доктор філософських наук, професор, академік Національної академії наук Білорусі, (м.
Мінськ, Республіка Білорусь) **Бабосов Євген Миколайович**,
доктор історичних наук, професор (Болгарія, м. Софія) **Захарі Захарів'єв**,
доктор соціологічних наук, професор **Куценко О. Д.**,
доктор соціологічних наук, професор **Рущенко І. П.**,
доктор соціологічних наук, професор **Саппа М. М.**,
доктор соціологічних наук, професор **Сокурянська Л. Г.**,
доктор соціологічних наук, професор **Катаєв С. Л.**,
доктор соціологічних наук, доцент **Коваліско Н. В.**,
доктор соціологічних наук, професор **Щудло С. А.**,
доктор соціологічних наук, професор **Каменська Т. Г.**,
доктор соціологічних наук, професор **Барматова С. П.**,
доктор соціологічних наук, професор (Саратов, Російська Федерація) **Черняєва Т. І.**

РЕДАКЦІЙНІ ВИМОГИ

до технічного оформлення статей

Редколегія “Вісника” приймає статті обсягом 4 – 5 сторінок через 1 інтервал, повністю підготовлених для друку. Статті подаються надрукованими на папері в одному примірнику з додатком диска. Набір тексту здійснюється у форматі Microsoft Word (*.doc, *.rtf) шрифтом № 12 (Times New Roman) на папері формату А-4; усі поля (верхнє, нижнє, правє й лівє) — 3,8 см; верхній колонтитул — 1,25 см, нижній — 3,2 см.

У верхньому колонтитулі зазначається: Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № ** (***) , 2011.

Інформація про УДК розташовується у верхньому лівому кутку без відступів (шрифт нежирний). Ініціали і прізвище автора вказуються в лівому верхньому кутку (через рядок від УДК) з відступом 1,5 см (відступ першого рядка), шрифт жирний. Назва статті друкується через рядок великими літерами (шрифт жирний).

Зміст статті викладається за планом: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується ця стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з певним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Усі перелічені елементи повинні бути стилістично представлені в тексті, але графічно виділяти їх не треба.

Посилання на цитовані джерела подаються в квадратних дужках після цитати. Перша цифра – номер джерела в списку літератури, який додається до статті, друга — номер сторінки, наприклад: [1, с. 21] або [1, с. 21; 2, с. 13–14]. Бібліографія і при необхідності примітки подаються в кінці статті після слова „Список використаної літератури” (без двокрапки) у порядку цитування й оформляються відповідно до загальноприйнятих бібліографічних вимог. Бібліографічні джерела подаються підряд, без відокремлення абзацом; ім'я автора праці (або перше слово її назви) виділяється жирним шрифтом.

Статтю закінчують 3 анотації обсягом 15 рядків (українською, російською) та 22 рядки (англійською) мовами із зазначенням прізвища, ім'я та по-батькові автора, назви статті та ключовими словами (3 – 5 термінів).

Стаття повинна супроводжуватися рецензією провідного фахівця (доктора, професора).

На окремому аркуші подається довідка про автора (прізвище, ім'я, по батькові; місце роботи, посада, звання, учений ступінь; адреса навчального закладу, кафедри; домашня адреса; номери телефонів (службовий, домашній, мобільний).

© ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018

ЗМІСТ

СОЦІОЛОГІЯ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ

1. **Чантурія А. В.** Постправа та масова свідомість..... 4
Лобанова А. С. Ідеологія сепаратизму як механізм
маніпулювання масовою свідомістю: вектор Донбасу 14

СОЦІОЛОГІЯ РЕГІОНІВ

3. **Плясов В. С.** Досвід регіональної трансформації
багатоскладових суспільств: прецеденти Італії та Іспанії 27

СОЦІОЛОГІЯ СУСПІЛЬНИХ РУХІВ

4. **Орлова А. В.** Антивійськові перформанси в Росії 2014-
2018 рр. 44
5. **Журба І. В.** Націоналізм та сепаратизм: історичні причини
зародження, спільні та відмінні риси 64

СОЦІОЛОГІЯ ВІЙНИ

6. **Бривко М. В.** Савур-Могила – 2014 рік: спроба
реконструкції штурму висоти 74

СОЦІОЛОГІЧНА ПУБЛІЦИСТИКА

7. **Поклад В. І.** Неорархізація и война: луганский вариант..... 80

РЕЦЕНЗІЇ І РОЗДУМИ НАД ПУБЛІКАЦІЯМИ

8. **Кононов І. Ф.** Чи є завершеним проект НОМО SAPIENS?
(Рец. на кн.: Харарі Ювал Ной. Людина розумна. Історія
людства від минулого до майбутнього. 2-е вид., виправлене.
Пер. з англ. Ярослава Лебеденка. Харків: Клуб сімейного
дозвілля, 2018. 543 с.)..... 94
 9. **Гоць А. А.** Соціологія культури як предмет при підготовці
майбутніх соціологів (Рец. на кн.: Верховод Л.І. Соціологія
культури та міжкультурної комунікації. Навчально-
методичний посібник для студентів денної та заочної форми
навчання спеціальності «Соціологія». Старобільськ: ДЗ
«ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2018. 255 с.)..... 103
 10. **Марков С. М.** Масова свідомість перед теоретичними
дзеркалами (Рец. на роб.: Кононов І.Ф. Теория массового
сознания: возможности и ограничения в условиях
неконвенциональной войны (по результатам исследований
на свободной территории Луганской области)..... 105
- Відомості про авторів**..... 110

СОЦІОЛОГІЯ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ

УДК 316.64

А. В. Чантурія

ПОСТПРАВДА ТА МАСОВА СВІДОМІСТЬ

Постановка проблеми. Специфіка соціально-філософського підходу до дослідження суспільства визначається особливостями філософії як форми знання, що розглядає проблеми взаємовідносин людини та світу. Саме «людський» вимір суспільства цікавить соціальну філософію, те, як суспільство представлене в суспільній свідомості з позицій його критичних оцінок, з огляду на перспективи його подальшого розвитку. Більшість філософів прагнуть «вивчати суспільство не так, як його б став вивчати вчений, а під кутом зору перспектив його найкращого майбутнього, а виходить, і нашої професійної відповідальності за нього» [1, с. 8].

Для майбутнього велике значення має те, у яких термінах описується сучасний стан суспільства. Дослідники характеризують його як суспільство ризику, масове, постіндустріальне, постмодерністське, споживацьке та ін. Кожна з цих характеристик привносить щось особливе в розуміння сучасної соціальної реальності, робить її більш складною, і, у той же час, більш доступною для ефективного аналізу й розуміння. Одна з останніх характеристик сучасного суспільства – «епоха постправди». Прикметник «постправдивий» визначається як «означаючий обставини, за яких об'єктивні факти впливають на формування суспільної думки менше, аніж заклики до емоцій і особистих переконань» [2].

Якщо завдання філософії – критично оцінювати сучасність з раціональних позицій, важливо зрозуміти, чому стала можливою ситуація свободи від об'єктивних фактів і як функціонує масова свідомість у такій ситуації.

Аналіз досліджень і публікацій. Надбанням суспільно-політичного дискурсу термін «постправда» став не дуже давно. Це поняття вперше з'являється в есе 1992 року в журналі «The Nation» сербсько-американського драматурга Стіва Тесіча про війну в Перській затоці. Тесіч відзначив, що «ми, як вільні люди, добровільно вирішили, що прагнемо жити в якомусь постправдивому світі». Він першим використав цей термін не для позначення чогось, що відбулося після того, як істина стала відома, а саме для позначення неактуальності самої істини [2].

У 2004 році вийшла книга американського автора Ральфа Кейса «Ера постправди: безчесність і обман у сучасному житті», у якій він

послідовно розглядає розмивання кордонів між правдою й неправдою [3].

Американський філософ і письменник Кен Уілбер у 2017 році запропонував увазі читачів книгу «Трамп і епоха постправди», у якій аналізує народження «культури постправди», перспективи найближчого майбутнього й шляхи руху вперед у руслі власного інтегрального бачення [4].

Науковець і журналіст С. В. Чугров розглядає постправду як деякий контекст, модальність і ситуацію, що забезпечують можливість поширення неправдивих новин, не передбачаючи за це відповідних санкцій. У такому релятивістському контексті, правдива новина чи ні, значення не має. Вона має відповідати емоційному настрою споживача інформації й політичним цілям комунікатора. При цьому не важливо, відбулася подія чи ні, оскільки вона могла б відбутися [5, с. 46].

Вітчизняний дослідник у галузі комунікативних технологій Г. Г. Почепцов визначає постправду як актуальний інструментарій війни, опору нової парадигми війни [6].

Філософ Н. Я. Саноцька критично аналізує особливості прояву феномена постправди в публічному дискурсі сучасності. Вона констатує відсутність цілісної концепції постправди в культурному просторі [7].

Слід зазначити, що останнім часом досліджуваний феномен стає об'єктом пильної уваги філософів, політологів, культурологів, журналістів, філологів і взагалі багатьох активних учасників соціально-гуманітарного дискурсу, викликаючи неоднозначні оцінки й прогнози. У даному контексті вимагають самостійної рефлексії причини актуальності цього феномена, його впливу на масову свідомість у нашій країні.

Мета дослідження. Метою нашого дослідження є аналіз світоглядних причин ситуації постправди і специфіки її впливу на масову свідомість у реаліях сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Досліджуване явище досить характерне для людської історії. Люди часто маніпулюють фактами, щоб сформуванню бажану для себе думку, в тому числі й суспільну. У 2016 році слово «постправда» (post-truth) визнається Оксфордським словником словом року. Вважається, що це було викликано двома знаковими подіями – перемогою Дональда Трампа на президентських виборах у США й вибором більшості британців на користь виходу з Європейського союзу. І в першому, і в другому випадку авторитетні експерти з фактами й цифрами в руках намагалися переконати суспільство прийняти прямо протилежні рішення. Але й більшість виборців у США, і більшість учасників консультативного референдуму щодо членства Великобританії в Європейському союзі проголосували всупереч авторитетним експертним думкам, керуючись, насамперед, емоціями та ірраціональними вподобаннями.

Входження в простір постправди частково зумовлене тим, що сучасна людина живе у світі гіперреальності, яка продукується існуючою культурою. Під гіперреальністю ми розуміємо реальність, «посилена» за допомогою сучасних технічних засобів. Як, наприклад, людина за допомогою мікроскопа може побачити реальні мікроорганізми, недоступні неозброєному оку, так і творці сучасної культури можуть продукувати образи, принципово «нездійсненні» в реальності. Глянсовий образ супермоделі, поліпшений засобами Фотошопа, макрозображення рослини, панорама міста з висоти пташиного польоту, нескінченні реаліті-шоу, де відносини між героями «як у житті», але трохи яскравіше, драматичніше, гостріше і т. ін. Такі можливості немовби відкривають дорогу до втілення платонівського задуму: здатності споглядати реалізовані за допомогою сучасних технічних засобів ідеї краси, гармонії, досконалості, справедливості та інших цінностей, позбавлені недосконалості матеріальних втілень.

Не надто уважне та позбавлене пієтету ставлення до фактів значною мірою обумовлене тим, що вже сьогодні більша частина життя людини витрачається на віртуальну реальність, у якості якої можна розглядати сні, ігри, книги, кіно, Інтернет або бесіди на абстрактні теми. Очевидно, у майбутньому на створенні симуляцій реальності буде сконцентрована значна частина комп'ютерних ресурсів. Прогнозується навіть, що саме в такі симуляції на десятки років віртуального часу зможе поринати безсмертна людина. У числі найскладніших ігор, доступних для неї, може бути, наприклад, самотійне проходження життя великих історичних особистостей [8, с. 230].

Феномен постправди нерозривно пов'язаний з ідеєю симулякра, а також з можливістю відтворювати в культурі новими засобами глибинні структури, що сприймаються людською свідомістю. Насправді знаки-образи, що не мають референта, дуже часто зчитуються як моделі бажаної реальності, до якої слід прагнути. І те, що ще вчора референта не мало, цілком може знайти власне втілення не тільки завтра, але вже й сьогодні. Це стосується як створення подоби комуністичного суспільства в окремо взятій країні, так і небачених досі модернізацій в царині людської тілесності. Що стосується сучасних втілень, то існує думка, що, за аналогією з війною в Перській затоці, «війна «на Донбасі» була й залишається симулякром, проекцією неіснуючого, пропагандистською схемою, яка знайшла плоть і кров» [9].

Прагнення доповнити реальність, створити гіперреальність значною мірою характерно для засобів масової інформації в сучасному світі. Нав'язуючи власні симулякри, вони прагнуть перетворити їх на моделі, що впливають на майбутню реальність. «Сьогодні вся система тяжіє до невизначеності, вся реальність поглинається гіперреальністю коду і симуляції. Віднині замість колишнього принципу реальності нами заправляє принцип симуляції. Цілі вже щезли, нас породжують моделі.

Ідеології вже немає, існують лише симулякри» [10, с. 15]. Так «російський світ» силами російської пропаганди з культурно-історичної ідеї перетворився на одну з причин реального збройного протистояння в Україні.

У постправдивому світі масова свідомість найчастіше розглядається як така, що характеризується неглибоким й поверховим трактуванням реальних подій. Представник мас бачиться усередненою, посередньою й пересічною людиною досить скромних інтелектуальних здібностей. Для такої людини часто є характерним споживацьке ставлення до оточуючих, поєднане з невисоким рівнем особистісної відповідальності, стереотипними мисленням і сприйняттям. Переважаюча нездатність до критичного осмислення реальності й культури призводить до того, що людина маси має потребу не тільки в готовій інформації, але й часто в готових інтерпретаціях і оцінках. Доступні зразки, зрозумілі ідеали, ефективні моделі поведінки – усе це масова культура доносить до масової людини за допомогою стереотипів, шаблонів і кліше. Це є благодатним ґрунтом для маніпулювання масовою свідомістю з боку зацікавлених соціальних груп і політичних сил.

Мас-медіа, перетворюючи реальність подій, що відбуваються, на текст культури, вже давно втратили об'єктивність. Кожний медіатекст – це певна зацікавлена інтерпретація подій, оцінка їх не тільки з огляду на значимість і роль у культурі, але й з позицій важливості для впливу на масову свідомість. Сьогодні різні ЗМІ обов'язково відбивають інтереси тих або інших суспільних сил. Тому, якщо якісь факти суперечать цим інтересам, тим гірше для фактів. «Політика в режимі post-truth – це підміна фактів фейками, часто спекуляція на найнижчих емоціях і відмова грати за правилами. Таким чином, «постправда» – це й про Трампа, і про «Брексіт», і про Путіна, і про всіх інших, хто відкрито кидає виклик політичному істеблішменту й експертному знанню» [11].

Неправда як свідоме викривлення фактів, що заздалегідь не відповідає істині, втрачає свої негативні характеристики. У світі, де кожна суспільно-політична подія інтерпретується в чийось інтересах, сама істина набуває характеристик ангажованої думки про реальність. Така істина не спростовує неправду як власну протилежність, а просто функціонує в інформаційному полі на тих же самих правах, як одна з версій реальних подій. Перемагає в протистоянні не прихильник істини, а той, хто має достатньо влади й ресурсів, щоб постійно транслювати й тиражувати власну версію реальності, захоплюючи значну кількість умів. Цим викликане досить скептичне ставлення до експертної думки й стану соціально-гуманітарного наукового дискурсу в масовій свідомості.

Доброзичливе ставлення до постправди в масовій свідомості зумовлене багатьма факторами, але одним з найважливіших є переважання в останній гедоністичних тенденцій. Прагнучи відволіктися від реальності у світі культури, значна частина людства віддає перевагу

тому, що приносить задоволення. Масова культура – яскравий тому доказ. Тривалий час люди відчували значний дискомфорт, знаходячи в реальності те, що їх не влаштовувало, хвилювало, викликало відчуття хаосу. Епоха Інтернету принесла нам уявлення про те, що реальність певною мірою теж створюється уявою. Віртуалізація суспільних зв'язків уже сьогодні викликає низку змін у масовій свідомості. Реальні взаємозв'язки між людьми, у яких вони постають у всій складності характерів і вчинків, підмінюються ілюзіями віртуального «спілкування» і «взаємодії», де найчастіше кожний символізує сукупність нав'язаних масовою культурою й пропагандою упереджень і оман. Простір соціальної активності підмінюється ігровою взаємодією й дистанційними «диванними» баталіями в просторі Інтернету.

Проте, масова свідомість потребує інформації. Звичайна людина живе в ситуації невизначеності. Через обмеження простору й часу її картина світу постійно потребує доповнення, яке забезпечується світом культури. Саме засоби масової інформації конструюють для людей картину поточної новинної реальності, долаючи невизначеність. Отримуючи відповідь на власний інформаційний запит, людина може задовольняти не тільки потребу в новому знанні, але й потреби в зниженні тривожності, усуненні відчуття хаотичності того, що відбувається, подоланні невпевненості в завтрашньому дні та інші.

У світі капіталу, де все купується й продається, найчастіше ЗМІ пропонують своїй аудиторії продукт, який вона має захотіти купити. Яка б подія не висвітлювалася, її показують так, щоб публіка отримала бажані емоції від споживання даного видовища чи тексту. «Вони прагнуть купити разом з товаром ще щось, одержати з інформацією ще щось – можливо, особливе враження, настрої, підтвердження ідентичності, підтвердження своєї компетентності, задовольнити якийсь свій дефіцит, і, може бути, на символічному рівні вони отримують задоволення» [12, с. 139]. Це прагнення до символічного задоволення власного емоційного запиту – одна з важливих причин вибору не на користь реальних фактів.

В умовах гіперреальності ЗМІ все частіше транслюють зручні версії реальності, «альтернативні факти», що приносять більше задоволення, аніж занепокоєння й невдоволення собою значній частині аудиторії. Ці версії не тільки залучають нових зацікавлених споживачів, але й транслюють картину світу, вигідну для можновладців. «Капіталісти не звикли смітити грішми, тому щедрі вкладення у патріотичну пропаганду на телеканалах та у військові дії є ніщо інше як інвестиції. Це інвестиції у класовий мир, котрі дозволять і далі збагачуватись, залишивши решті втіху від споглядання відновленої мапи на стінах їхніх неопалюваних квартир» [13].

Маніпулювання масовою свідомістю в інтересах правлячої верхівки – явище зовсім не нове. Постправа, звертаючись до емоцій і

особистих переконань, заперечує незручні або неприємні для політичних діячів реальні факти в процесі формування суспільної думки. Вона робить світ для власних споживачів більш зручним і приємним, а не тільки більш упорядкованим і зрозумілим. І громадськість найчастіше з готовністю ігнорує неприємні факти, обираючи зручні пропагандистські конструкції. Так, «фейкові новини, покликані грати на емоціях (на кшталт горезвісної історії про «розп'ятого хлопчика» в Слов'янську або спекуляцій навколо трагічних подій 2 травня 2014 року в Одесі), стали важливою зброєю російської пропаганди. З іншого боку, приклади інформаційних маніпуляцій можна знайти і з української сторони – наприклад, значно прикрашені повідомлення про наслідки західних санкцій для російської економіки» [14].

Слід зазначити, що потік інформації, у якому змушена орієнтуватися сучасна людина, настільки великий і стрімкий, що його адекватне критичне осмислення найчастіше недоступне навіть досить самостійно мислячим громадянам. От чому кожний з нас тією чи іншою мірою є заручником ЗМІ, який у більшості випадків поглинає й засвоює інформацію тенденційну й далеко не завжди правдиву, подану в чийсь, часто невідомих нам, інтересах. Це не тільки відверті фейки, але й численні чутки, плітки, найнесподіваніші конспірологічні теорії, постановочні свідчення «очевидців» і багато чого іншого. Гносеологічні уявлення про правду, як про засвоєння істини через індивідуальну життєву позицію людини, особливості її особистісного досвіду й переживань, втрачають свою значимість. Постправдивість робить неактуальною не тільки абстрактну істину, але й пов'язану з нею правду. У постправдивій гіперреальності заперечуються навіть реалії звичайного життя, що не викликають бажаної гами почуттів, не відповідають певним устремлінням і надіям.

В умовах збройного конфлікту масова свідомість надзвичайно вразлива. З одного боку, необхідність у раціоналізації як механізмі психологічного захисту призводить до некритичного засвоєння пропагандистських кліше, нав'язуваних «прецедентних текстів», образів і точок зору. Але, з іншого боку, діяльність у ситуації постійного ризику й невизначеності сприяє формуванню гнучкості мислення, прагненню до одержання більш об'єктивної інформації. «Зараз інститути масової комунікації скоріше створюють інформаційний хаос, а не формують змістовні поля для масової свідомості. Головним середовищем, де формується масова свідомість, стали різноманітні мережеві структури (соціальні мережі в Інтернеті, родинні кола, кола друзів і знайомих» [15, с. 44].

Слід зазначити, що сьогодні, коли відсутній текст, що інтерпретує всі події в інтересах пануючої державної ідеології, політичний світ розколюється у своєму різноманітті подібно до світу мистецтва. Сучасні уявлення про війну і мир, як і багато років тому, формуються ЗМІ. Але

величезна кількість джерел інформації в епоху постправди дозволяє обирати саме ту модель реальності, яка відповідає світогляду й очікуванням людини. Для когось військовий конфлікт у нашій країні – це боротьба за незалежність України з агресором Росією, для когось – протистояння Росії й США, а значна частина простих громадян бачить у ньому змагання великого капіталу за сфери впливу в світі. «Тобто світ політики сьогодні сприймається у вигляді серіалу або безлічі історій, розказаних про політику. Люди вірять тому з оповідачів, чия історію вони можуть привласнити як прочитаний "текст"» [16, с. 140].

Але ситуація постправди має й свою зворотну сторону. ЗМІ поступово втрачають кредит довіри у значній частині населення. Так, дослідники суспільної думки відзначають, що респонденти ремствують відносно відсутності чіткості й структурованості в розумінні того, що відбувається в країні, частковості і обмеженості новинної інформації [17]. У симулятивному світі постправди все стає можливим. Ось уже у величезному калейдоскопі трансльованої інформації знаходять своє втілення елементи художньої моделі тоталітаризму, створеної Джорджем Орвеллом у романі «1984»: нам пропонується повірити, що війна – це мир. «Імовірно, ми припустимо, що війни, швидше за все, у тій або іншій формі будуть постійно в недалекому майбутньому. Можливо, виявиться, що мир – це взагалі внутрішня частина перманентної війни. Не виключено, ми побачимо, що мир – це зовсім і не ціль, і не потрібно більше стимулювати завищених очікувань» [17]. Розвиваючи ідею британського письменника, сьогодні цілком успішно можна відстоювати й уявлення про те, що свобода – це рабство, а незнання – сила.

Тобто гіперреальність, створена ЗМІ, – це зовсім не адекватне й повне відбиття реальності, де мир наївно розглядається як відсутність війни. Це скоріше репрезентації світобачення відповідно до безлічі інтересів. Соціальна реальність складна й неосяжна, і кожен з нас має справу не з її відбиттям, а лише з безліччю точок зору й фокусів бачення. Так і з'являються «альтернативні факти» як заперечення дійсності на догоду авторам і замовникам інформаційного продукту. І сьогодні постправда – це популярна альтернатива критичному відбиттю реальності, що емоційно відстоюється масовою свідомістю в силу того, що вона показує світ таким, яким люди прагнуть його бачити.

Висновки. Існування сучасного світу як «епохи постправди» значною мірою було підготовлено появою гіперреальності, віртуалізацією життя сучасної людини, перетворенням симулякрів на моделі розвитку соціальної реальності, ангажованістю авторитетних учасників політичного й соціально-гуманітарного дискурсів. Описувана ситуація розвивається в інтересах правлячих кіл та великого капіталу, підкріплюючись значною гедоністичною складовою у поведінці й самовизначенні сучасної людини. Ситуація постправди деформує людську свідомість, яка, прагнучи отримати символічне задоволення

потреби в емоціях, некритично засвоює втілені в симулякрах штампи, стереотипи й кліше, що не мають зв'язку з реальністю.

Щоб успішно діяти й приймати рішення в сучасному світі, слід шукати шляхи виходу з гіперреальності, сформованої переважно на підставі «альтернативних фактів». Спокуса постправдою з її ігноруванням «незручних» фактів, точок зору й позицій, небажанням вступати в цивілізований діалог, нездатністю бачити, що в реальному житті можливе здійснення найгірших уявлень про майбутнє, має бути переборена на користь відповідального адекватного осмислення дійсності. У сучасному українському суспільстві має постійно стимулюватися раціональна дискусія в пошуках консенсусу, передумови якої можуть стати предметом усвідомлення в подальших дослідженнях.

Список використаної літератури

- 1. Новые** идеи в социальной философии / Ред. В. Г. Федотова. М.: ИФ РАН, 2006. 324 с.
- 2. Word** of the Year 2016 is... *English Oxford Dictionaries*. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>
- 3. Keyes R.** The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life. New York: St. Martin's Press, 2004. 312 p.
- 4. Уилбер К.** Трамп и эпоха постправды. М.: ООО «Манн, Иванов и Фербер», 2018. 210 с.
- 5. Чугров С. В.** Post-truth: трансформация политической реальности или саморазрушение либеральной демократии? *Полис. Политические исследования*. 2017. № 2. С. 42 – 59.
- 6. Почепцов Г.** Постправда и новое поколение войны, или почему произошло возвращение пропаганды. *Пси-фактор*. URL: <https://psyfactor.org/psyops/postpravda23>.
- 7. Саноцька Н. Я.** Контури постправди в інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми філософії та соціології. Серія: Філософія: Науково-практичний журнал*. Випуск 20. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 108–111.
- 8. Турчин А. В., Батин М. А.** Футурология. XXI век: бессмертие или глобальная катастрофа? М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2013. 263 с.
- 9. Медведев С.** «Войны в Донбассе не было»: как телевидение создало украинский конфликт. *Forbes*. 15.09.2014. URL: <http://www.forbes.ru/mneniya-column/tsennosti/267585-voiny-v-donbasse-ne-bylo-kak-televidenie-sozdalo-ukrainskii-konflikt>
- 10. Бодріяр Ж.** Символічний обмін і смерть / Пер. з франц. Леоніда Кононовича. Львів: Кальварія, 2004. 376 с.
- 11. Лебедев М.** Тролли против клик-ферм: как соцсети искажают реальность в эпоху «постправды». *Афиша Daily*. 24.11.2016. URL: <https://daily.afisha.ru/brain/3711-trolli-protiv-klik-ferm-kak-socseti-iskazhayut-realnost-v-epohu-postpravdy/>
- 12. Сосновская А. М.** Прикладной аспект семиотики медиатекстов. *Управленческое консультирование*. 2014. № 2. С. 131–143.
- 13. Мовчан А.** Війна за карту. *Інтернет-журнал «Ліва»*. 28.07.2014: URL: <http://liva.com.ua/war-for-map.html>
- 14. Іщенко С.** Постправда: Що це таке і як це працює в

Україні? *Etcetera Media*. 09.09.2017. URL: <https://uk.etcetera.media/postpravda-cto-eto-takoe-i-kak-eto-rabotaet-v-ukraine.html> **15. Кононов И. Ф.** Теория массового сознания: возможности и ограничения в условиях неконвенциональной войны (по результатам исследований на свободной территории Луганской области). *Научно-теоретический альманах «Грани»*. Дніпро, 2018. Т. 21. № 5. С. 28–47. **16. Щербинин А. И., Щербинина Н. Г.** «Правда» и «постправда» в революционно-ценностном конфликте на Украине. *Русин*. 2017. № 4(50). С. 134–151. **17. Загородский А.** Зачем нам мир? *Хвиля*. 27.10.2017. URL: <https://hvylya.net/analytics/society/zachem-nam-mir.html>

Чантурия А. В. Постправда та масова свідомість. Стаття присвячена аналізу причин, чому сучасне суспільство все частіше визначається як «епоха постправди», і як це впливає на масову свідомість. Відзначається, що сьогодні об'єктивні факти менше впливають на формування суспільної думки, аніж заклики до емоцій та особистих переконань.

Метою статті був аналіз світоглядних причин ситуації постправди та специфіки її впливу на масову свідомість у реаліях сучасної України.

Відзначається, що існування сучасного світу як «епохи постправди» значною мірою було підготовлено появою гіперреальності, віртуалізацією життя сучасної людини, перетворенням симулякрів на моделі для розвитку соціальної реальності, ангажованістю авторитетних учасників політичного й соціально-гуманітарного дискурсів.

Підкреслюється, що описувана ситуація сформована і розвивається в інтересах правлячих кіл і великого капіталу, підкріплюючись значною гедоністичною складовою у поведінці та самовизначенні сучасної людини. Ситуація постправди деформує людську свідомість, не дозволяючи ефективно діяти в реальному світі.

Стверджується, що сприяти подоланню негативного впливу постправди на масову свідомість має постійна раціональна дискусія в пошуках консенсусу в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: постправда, масова свідомість, реальність, гіперреальність, симулякр, ЗМІ

Чантурия А. В. Постправда и массовое сознание. Стаття посвящена аналізу причин того, почему современное общество всё чаще определяется как «эпоха постправды», и как это влияет на массовое сознание. Отмечается, что сегодня объективные факты оказывают меньшее влияние на формирование общественного мнения, чем призывы к эмоциям и личным убеждениям.

Целью статьи был анализ мировоззренческих причин ситуации постправды и специфики её влияния на массовое сознание в реалиях современной Украины.

Отмечается, что существование «эпохи постправды» в значительной степени было подготовлено появлением гиперреальности, виртуализацией жизни современного человека, превращением симулякров в модели для развития социальной реальности, ангажированностью авторитетных участников политического и социально-гуманитарного дискурсов.

Подчёркивается, что описываемая ситуация сформирована и развивается в интересах правящих кругов и крупного капитала, подкрепляясь значительной гедонистической составляющей в поведении и самоопределении современного человека. Ситуация постправды деформирует человеческое сознание, не позволяя эффективно действовать в реальном мире.

Утверждается, что способствовать преодолению негативного влияния постправды на массовое сознание должна постоянная рациональная дискуссия в поисках консенсуса в современном украинском обществе.

Ключевые слова: постправда, массовое сознание, реальность, гиперреальность, симулякр, СМИ.

Chanturia A.V. Post-Truths and Mass Consciousness. The article is devoted to an analysis of the reasons why modern society is increasingly defined as the «post-truth era», and how it affects the mass consciousness. It is noted that today objective facts have less influence on the formation of public opinion than appeals to emotions and personal convictions.

The purpose of the article was to analyze the ideological causes of the post-truth situation and the specifics of its influence on the mass consciousness in the realities of modern Ukraine.

It is noted that the existence of the «post-truth epoch» was largely prepared by the emergence of hyperreality, the virtualization of modern life, the transformation of simulacra into models for the development of social reality, the engagement of authoritative participants in political and social-humanitarian discourses.

It is emphasized that the described situation is formed and developed in the interests of the ruling circles and big business, supported by a significant hedonistic component in the behavior and self-determination of the modern person. The post-truth situation distorts the human consciousness, not allowing effective action in the real world.

It is argued that a constant rational discussion in search of consensus in modern Ukrainian society should contribute to overcoming the negative impact of post-truth on the mass consciousness.

Keywords: post-truth, mass consciousness, reality, hyperreality, simulacrum, mass media.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2018 р.

Прийнято до друку 26.11.2018 р.

Рецензент – к. соц. н., доцент Хобта С.В.

УДК 323.173:316.64(477.6)

А.С. Лобанова

ІДЕОЛОГІЯ СЕПАРАТИЗМУ ЯК МЕХАНІЗМ МАНІПУЛЮВАННЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ: ВЕКТОР ДОНБАСУ

*«Віра – те, заради чого вмирають;
ідеологія - те, заради чого вбивають»*

(Е. Бенн)

Актуальність проблеми. Пошук причин військового конфлікту, що триває на Донбасі з 2014 р. до теперішнього часу, привертає увагу до з'ясування його витоків зокрема і в *ідеологічній площині*. Актуально мова йде про систему політичних поглядів, уявлень, ідей стосовно шляху розвитку України (проросійський чи проєвропейський вектор), що склалася *до і після подій* на Євромайдані (листопад 2013- березень 2014 рр.) у свідомості окремих українських і проросійських політичних акторів, а також у масовій свідомості окремих соціально-етнічних спільнот, зокрема й тих, які проживали на території Криму чи Донбаського регіону. Не гіпертрофуючи роль ідеологій в історії людства, все-таки варто зазначити, що саме вони причетні до найстрашніших світових трагедій. Достатньо згадати фашистську ідеологію, яка сформувалася в Італії в 20-х роках минулого століття під проводом Беніто Муссоліні. З тих же коренів виросла націонал-соціалістична ідеологія у Німеччині. Жахливі руйнівні наслідки її панування в Німеччині загальновідомі.

Британський політик Ентоні Бенн (Anthony Benn) якось висловив думку, що *«віра – те, заради чого вмирають; ідеологія - те, заради чого вбивають»* [1, с. 300]. Ця думка стала крилатою фразою, оскільки несла в собі глибокий зміст і прозвучала з вуст відомого політичного діяча, прибічника суспільних рухів за мирний розвиток, президента політичної коаліції «Stop the War» (2001-2014 р.р), який добре розумівся на відповідних питаннях, оскільки мав багаторічний досвід політичної діяльності і боротьби за мир.

Значимо, що переважна більшість внутрішніх політичних, зокрема і військових конфліктів, спричиняються *неприйняттям* певною силою (як правило опозиційною) *політичної ідеології*, яка визнається і проповідується владною елітою країни. За такої ситуації опозиційні сили висувують свою ідеологічну доктрину, яка нерідко має популістський характер, однак підтримується певними соціальними групами чи спільнотами, які теж невдоволені законотворчою та виконавчою діяльністю владних органів. Якщо опозиційні сили не можуть отримати владу у легітимний спосіб, вони створюють конфліктні ситуації. Загальновідома марксистська думка про те, що коли ідеї оволодівають масами, то вони стають матеріальною (продуктивною) силою. Вочевидь, після подій на Євромайдані у певних політичних акторів і у певної частини мешканців Криму, Луганської і Донецької областей у поглядах і уявленнях почали визрівати *ідеї* щодо відособлення (відокремлення) від України, які згодом сформувалися в *ідеологію сепаратизму*, яка перетворилася на потужний регулятор протиукраїнських заворушень і засобів протистояння новій українській владі.

Однак ідеології самі по собі раптово не виникають і не зникають. Маючи велику впливову силу на масову свідомість людей, вони тим не менш тривалий час визрівають у відповідному політичному середовищі, а їх фундатори і суб'єкти-носії ретельно готують маси до їх сприйняття, розуміння й підтримки. Більш того діючі актори на політичній арені не обмежені у використанні різних політичних засобів та методів для розповсюдження і укорінення своїх ідей, оскільки мають вагомий вплив на соціально-політичну ситуацію. Тож в сучасних умовах *актуалізується* проблематика дослідження *ідеології сепаратизму* як однієї з експансивних систем суспільної свідомості і організації суспільних відносин соціально-етнічних чи національних меншин в багатонаціональних державах, зокрема і в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика сепаратизму, зокрема його причин та наслідків як соціально-політичного явища, його політико-територіальних аспектів, специфіки та моральності, глобалізаційних тенденцій тощо набула особливої ваги у другій половині минулого і на початку ХХІ-го століття, ставши предметом наукових розвідок таких вчених, як: О. Золотникова, А. Баранов, В. Дівак, Р. Ключник, А. Козуєва, К. Мурза, І. Пономарьова, Ф. Попов, К. Пузирьов, І. Рафальський, Н. Романюк, В. Тишков, О. Цебенко та інші. У сучасній Україні протидія сепаратизму знайшла своє утілення у законодавчих документах країни та на виконавчому і судовому рівнях. Між тим проблема формування та укорінення *ідеології сепаратизму* в масовій свідомості потребує більш ретельного наукового осмислення.

Тому **метою статті** є спроба наукового аналізу особливостей формування ідеології сепаратизму та використання її певними політичними силами у якості механізму маніпулювання масовою

свідомістю в умовах військового конфлікту на Донбасі. Для досягнення мети необхідно знайти відповіді на *наступні питання*: а) у чому полягає зміст і цінності ідеології; б) що спричиняє сепаратистські рухи та які їх ознаки і загрози; в) яка основоположна ідея ідеології сепаратизму та у чому полягають особливості її формування на Донбасі в новітні часи; г) які існують механізми використання політичними акторами ідеології сепаратизму і яку мету вони переслідують.

Виклад основного матеріалу. Термін «ідеологія» (від грецького *ιδέα* – прообраз, ідея; і *λογος* – слово, розум, вчення) був введений в науковий обіг французьким філософом і економістом Антуаном Дестют де Трасі («Елементи ідеології»), у 1801р., коли він намагався створити науку про загальні принципи формування ідей та засад людського знання. Власне ідеологія трактувалась ним як «наука про ідеї», оскільки в ній він вбачав «систему знань про засади моралі, політики і права, які могли бути сформовані на основі чуттєвого досвіду людей» [2, с.146]. Однак варто зауважити, що на той час сам термін «ідеологія» і особливо його трактування було неоднозначно сприйняте європейським філософським співтовариством. Причина полягала в тому, що не всі вчені погоджувалися з думкою про те, що існуючий соціальний світ можна описати і пояснити за допомогою виключно ідей про нього.

Друге дихання поясненню і популяризації терміну «ідеологія» дали К. Маркс і Ф. Енгельс, трактуючи її як «оманливу свідомість, мінливий світогляд, які виникають унаслідок матеріальних протиріч у виробничій основі суспільства», унаслідок чого вона виражає тільки специфічні інтереси певного класу, які видаються за інтереси усього суспільства (К.Маркс) [3, с.25]. При цьому Ф. Енгельс зауважив, що першою *ідеологічною силою* над людиною є держава (орган певного панівного класу), яка створюється суспільством для захисту спільних інтересів від зовнішніх та внутрішніх нападів [4, с.210]. Ясно, що у марксистському розумінні ідеологія носила скоріш негативний характер, оскільки вона розглядалася як атрибут виключно панівного класу і не могла бути «близькою» робітничому класу. В. Ульянов-Ленін відокремив розуміння «ідеології» від оманливої свідомості і трактував його як особливу «революційну мову пролетаріату», як науковий соціалізм чи марксизм [5, с.269].

У минулому столітті поняття «ідеологія» активно використовувалося у філософській і соціологічній науці, отримуючи різноманітне трактування від «проекції класової свідомості» (Д. Лукач), «культурної гегемонії» (А. Грамші) до «сучасного метамовного міфу» (Р. Барт) чи «мисленевого товару, що використовується для маніпулювання масами» (Е. Фромм) [6, с.332]. Розмаїття наукових підходів до розуміння ідеології у середині ХХ ст. трансформувалося у *процес деідеологізації*, суть якого полягала в «кінці ідеології», звільненні від неї (Д. Белл), оскільки вирішення будь-яких питань потребувало

позаідеологічного пояснення, яке було б звільненим від викривленого відображення інтересів окремих соціальних груп [7, с.151]. Зрозуміло, що це було пов'язано з реаліями сучасного світу, який ставав все більш глобалізованим, розмаїтим, люди прагнули вивільнитися від ідеологічних догм. Однак на зміну деідеологізації наприкінці 70-х років прийшла *реідеологізація*. У працях відомих соціологів того часу актуалізувалася думка про те, що ідеології належить консолідувати та інтегрувати функції у суспільстві.

У сучасному розумінні ідеологія – це «стійка система поглядів (політичних, економічних, правових, моральних, філософських, релігійних), думок, переконань, які використовуються для пояснення соціально-політичної дійсності, соціальних проблем, конфліктів таким чином, щоб сформувані, спрямувати або виправдати певні форми і методи діяльності як окремих людей, так і соціальних груп, партій, тощо» [2, с.146]. Це означає, що ідеологія, відображаючи суспільно-політичну реальність крізь призму інтересів як соціальних груп, так і політичних акторів, слугує певною конструкцією, чи фундаментом, на якому тримається стабільність суспільства, вона формує такі моделі, які «сприяють подоланню критичних ситуацій, ситуацій розбрату, протиріч та ворожнечі» [7, с.151]. Звісна річ, що ідеологія може формувати не тільки конструктивні, а й деструктивні моделі суспільного розвитку, використовуватися для маніпулювання масовою свідомістю, призводити до руйнації суспільних відносин і зв'язків. Про це переконливо писав відомий філософ і соціолог О. О. Зінов'єв у своєму соціологічному романі «Русская трагедия (гибель утопии)»: «Ідеологія перекручує реальність...Соціальна сутність ідеології полягає навіть не в тому, що вона перекручує реальність, а в тому, як саме вона це робить і з якою соціальною метою. ..Ідеологія не просто формує і організовує свідомість людей, вона створює і нав'язує людям певні стереотипи (алгоритми) свідомості, які проявляються в стереотипах поведінки» [8, с 84]. По суті вчений визнає, що завдяки ідеології, правляча еліта може привчити безліч людей думати «*подібним чином*» про якісь соціально-політичні явища дійсності і вчиняти «*подібним чином*» під впливом «*подібного розуміння*». А це означає, що ідеологія є потужним інструментом впливу на масову свідомість, а відтак і маніпулювання нею. Підтверджує це і психолог С. О. Зелінський, стверджуючи, що «будь-яка ідеологія будується на маніпулюванні масовою свідомістю», більш того «від ефективності цього процесу залежить управління тією чи іншою країною владною елітою» [9].

Таким чином, навряд чи в арсеналі політиків є більш ефективний інструмент для досягнення політичних цілей у завоюванні і утриманні влади шляхом маніпулювання масовою свідомістю, ніж ідеологія. Типологія ідеологій досить широка і розгалужена, однак у форматі статті акцентуємо увагу на предметі дослідження, одному з її різновидів –

ідеології сепаратизму, що особливо актуально в сучасних умовах.

Як зазначає Н. Романюк, у науковій літературі немає єдиного підходу щодо трактування поняття «сепаратизм» [10]. А складність його визначення, на думку А. Д. Козуєвої, полягає у тому, що воно не закріплено у жодному з міжнародних документів, за винятком Шанхайської конвенції 2001 р., прийнятої Шанхайською організацією співпраці [11]. Відповідно до цього документу, сепаратизм – це «будь-яке діяння, яке спрямоване на порушення територіальної цілісності держави, зокрема на відокремлення від неї частини її території, або дезінтеграцію держави, що здійснюється насильницьким шляхом, а рівно планування і підготовка такого діяння, потурання його здійсненню, підбурювання до нього, які переслідуються в кримінальному порядку у відповідності до національного законодавства Сторін» [12]. Однак таке визначення, звісно, не може претендувати на універсальність, оскільки ухвалено тільки тими країнами, які є членами названої вище організації. Між тим існує чимало наукових трактувань сепаратизму. Так, наприклад, В. Дівак визначає його як «теорію, політику і практику відокремлення, відділення частини території держави з метою створення нової самостійної держави або одержання статусу широкої автономії [13, с. 691]; А. Д. Козуєва – як «рух, що спрямований на досягнення автономії, розширення її прав в межах держави, введення федеральної форми територіального устрою або вихід регіону зі складу країни» [11]; К. С. Пузирьов – як «прагнення до відособлення, що виявляється, як правило, у національних меншин у багатонаціональних державах і спрямовується на створення самостійних держав або національно-державних автономій» [14, с. 16–17]. Український дослідник О. Цебенко розглядає сепаратизм як одну з «форм боротьби націй за створення власної державності, принаймні, за розширення повноважень у відносинах між “центром” і “периферією”» [15].

Аналізуючи різноманітні тлумачення сепаратизму, можна простежити характерні *ознаки його прояву*, а саме:

- наявність причин і внутрішньодержавних (або зовнішніх) обставин, які спричиняють зародження і посилення сепаратистських рухів в певних країнах;
- прагнення окремих національних чи соціально-територіальних спільнот до самоідентичності, самовизначення, до розширення прав і повноважень у відносинах між «центром» і «периферією»;
- проголошення і відстоювання певними національними чи соціально-територіальними спільнотами ідеології автономності, самостійності, незалежності і відокремлення від цілісності держави;
- створення конфліктної ситуації (мітинги, страйки, масові протести проти дій влади тощо) для досягнення автономії, самовизначення і створення нового державного утворення.

Причини сепаратизму, доцільно шукати у наступних площинах: соціально-економічній, етнічній, релігійній, історичній, політичній та ідеологічній. Соціально-економічні причини пов'язуються з нерівномірним розвитком окремих регіонів в державі та прагненням окремих соціально-територіальних спільнот (більш чи менш розвинутих) відокремитися з метою набуття самостійності чи приєднання до іншої держави, сподіваючись на економічне зростання і покращення рівня життя населення (наприклад, Корсика у Франції, Каталонія в Іспанії або Косово в колишній Югославії).

Причинами етнічного сепаратизму як підкреслює О. Р. Болотнікова, є «прагнення етнічної групи виділитися із загальної держави, що сприймається її представниками як державне утворення іншої етнічної групи» [16, с. 32] (приклад – Абхазія і Південна Осетія в Грузії). Доречно зауважимо, що відділення певної частини території від держави і створення нового державного утворення називається *сецесією*. Як зазначає Н. Романюк, «сецесія – це завжди серйозний перерозподіл ресурсів і влади, який не може не супроводжуватися нанесенням шкоди великому числу людей», більш того її прихильники і внутрішні сепаратисти «використовують як аргумент необхідність ліквідувати дискримінацію, коли насправді остання не існує зовсім або ж, навпаки, пронизує все суспільство, а не стосується лише окремих груп, що прагнуть сепаратизму» [10].

Релігійний сепаратизм зароджується через релігійні відмінності між спільнотами окремих регіонів однієї країни, коли з'являється загроза існуванню тієї, яка сповідує іншу релігію. Релігійні чинники нерідко переплітаються з етнічними і призводять до кровопролитних війн за розподіл територій, як це, наприклад, було в Судані, Сомалі, Конго, Анголі, Ліберії та ін. [17, с.110]. Історичні причини сепаратизму пов'язуються з довготривалими в історичному плані територіальними та прикордонним суперечками, що загострюються унаслідок колонізації чи завоювань певних територій (найбільш яскраві приклади цього можна спостерігати в Африці) [11].

Як зазначає професор А. В. Баранов, в реальності усі чинники сепаратизму взаємопов'язані між собою і з точки зору регіоналістики «переломлюються і агрегуються у вигляді *центр-периферійних відносин*» [17, с.111]. А це означає, що будь-які суспільно-політичні події в країні, зокрема економічні та політичні кризи, зміна влади, революції, закони, які зачіпають інтереси чи обмежують права національних меншин чи соціально-територіальних спільнот (або хоча б тільки мають натяк на це) можуть спровокувати формування і розгортання сепаратистських рухів, які практично завжди дестабілізують суспільну ситуацію. У цьому зв'язку слушно зауважує О. О. Цебенко про те, що сепаратизм виникає як «реакція на політичні позиції центру, і основна його мета полягає у зміні існуючого політичного формату взаємин етнічного регіону з

центром» [15].

Звісно, що характер і формат цих змін може бути різним - як позитивним, так і негативним - і в основному залежить від ідеології, яку сповідають і пропагують політичні актори (лідери, партії, рухи) і наскільки її сприймають та підтримують мешканці того чи іншого регіону.

Отже, узагальнивши наведені наукові трактування, *ідеологія сепаратизму*, на наш погляд, можна визначити як *систему ідей, поглядів і уявлень, що утілюють прагнення певних регіональних спільнот до самовизначення і отримання автономного статусу шляхом створення самостійної державної структури чи приєднання до іншої держави*. К. С. Пузирьов, наприклад, виокремлює такі компоненти ідеології сепаратизму, як «ідеалізація образу власного етносу і демонізація держави чи титульної нації та представлення їх колонізаторами, імперіалістами, гнобителями у той час, як власний етос уявляється поневоле, підкореним і дискримінованим» [14]. На думку А. Д. Козуєвої, ідеологія, яка активізує і розповсюджує сепаратистські настрої серед населення, «служує моральним обґрунтуванням права на виокремлення та використання тих або інших засобів досягнення мети, а також є засобом згуртування людей навколо цієї мети» [11].

Тобто, з одного боку, ідеологія сепаратизму може ґрунтуватися на меті, яка утілює конструктивні наміри, а саме прагнення відокремитися від дійсно репресивної чи тоталітарної держави для реалізації демократичних перетворень. А з іншого – на меті, що засновується на деструктивних намірах, тобто відокремлення від однієї держави і приєднання до іншої або створення самостійного державного утворення, яке нездатне самостійно існувати, а відтак несе загрозу для життя людей, породжує тероризм, створює умови для торгівлі наркотиками, зброєю і т.п.

А це означає, що лідери сепаратистських рухів можуть використовувати ідеологію автономії (відокремлення від держави) для маніпулювання масовою свідомістю, нав'язуючи певні стереотипи мислення і поведінки, між тим реалізуючи групові (кланові) інтереси, що пов'язуються з доступом до влади, а відтак і до ресурсів. Для цього ефективною може бути політична мімікрія, коли під гаслами демократичності, справедливості реалізуються абсолютно протилежні ідеї – групових егоїстичних інтересів і кланово-корпоративної користі. Особливої значущості ідеологія сепаратизму набуває в періоди політичної чи економічної дестабілізації в країні. За таких умов вона набуває радше радикального характеру, оскільки ще більш дестабілізує ситуацію в державі, спричиняючи ідеологічні розколи і політичні конфлікти.

Зрозуміло, що ідеологія сепаратизму у кожному окремому регіоні і кожній окремій країні має свою специфіку. Українські політологи

І. Є. Ворчакова і В. М. Лісовський зазначають, що світовий досвід існування сепаратизму в основному пов'язується з релігійними чи етнічними причинами, а розгортання сепаратизму на території України обумовлено в першу чергу політичними причинами, а саме – «економічною неспроможністю загальнонаціональної політики держави і регіону, який вони відстоюють» [18, с.92]. Названі дослідники вважають, що процес лобювання інтересів сепаратистів в Україні відбувався лідерами і членами Партії регіонів і Комуністичної партії України на рівні парламенту, оскільки вони не брали участь у голосуваннях, вимагаючи «негайного розгляду законопроекту про амністію сепаратистів, які захоплювали адміністративні будівлі», здійснювали тиск на центральну владу щодо питань статусу російської мови і децентралізації влади, ... а лобювати сепаратистські ідеї соціальним спільнотам Криму, Луганської і Донецької областей допомагала і зовнішньополітична, а саме російська владна еліта через створення (ще після набуття Україною незалежності) проросійських партій, наприклад, таких як: «Российская община Криму», «Фронт національного порятунку», «Конгрес російських обществ Украины», «Русь единая», «Русько-Український Союз» та ін. [18, с.92-93].

А політична криза 2013-2014 рр., Євромайдан і зміна влади під тиском вуличних протестів, на думку українського політолога І. Кресіної, стали «передумовою втручання Російської Федерації під приводом захисту прав росіян та російськомовних українців, порушення суверенітету України, анексії Криму та підтримки сепаратизму на Сході України» [19, с.176].

Тобто передумови для ідеології сепаратизму почали закладатися російськими та проросійськи налаштованими політичними акторами в Україні ще на початку 90-х років минулого століття і тільки через 23 роки, завдяки конфронтації і розколу правлячої еліти під час президентства В. Януковича, остаточно спровокували повноцінний радикальний сепаратистський рух, який призвів до самопроголошених так званих Луганської і Донецької народних республік.

Як слушно зауважив професор І. Ф. Кононов, Майдан і війна на Донбасі були породжені «внутрішньоелітним розколом і відсутністю у політикумі України механізмів узгодження інтересів різних фракцій правлячого класу», однак «безлади регіонального масштабу перетворилися на війну лише за допомогою Росії, але остання не наважилася б на акт агресії, якби для цього не було внутрішніх передумов» [20, с.6].

Це підтверджується результатами соціологічних опитувань, які з початку 2017 р. проводила кафедра філософії і соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобельськ) у зоні воєнного конфлікту на Донбасі під керівництвом професора І. Ф. Кононова. Зокрема, у ході опитувань виявилось, що найбільш

консолідованими серед респондентів є позиції стосовно того, що Майдан кінця 2013- початку 2014 р. р. і війна на Донбасі пов'язані як причина і наслідок [21, с.201].

Отже вимальовується як мінімум п'ять причин формування і розповсюдження сепаратистських рухів на Сході України у 2014-2018 рр.:

- конфронтація і розкол правлячої еліти під час президентства В. Януковича на основі альтернативних стратегічних зовнішньополітичних векторів співпраці і розвитку України (Євросоюз або Росія);
- Євромайдан як індикатор прагнень більшості українців віддалитися від Співдружності незалежних держав, зокрема від Росії, та інтегруватися до Європейського Союзу;
- втручання зовнішньополітичної еліти, зокрема Російської Федерації, у внутрішню політичну ситуацію України, анексія Криму під машкарою ідеології захисту росіян та «руськомовного» населення від «бандерівців», що на тлі подій на Євромайдані прийшли до влади;
- формування у масовій свідомості мешканців Донбасу російськими і проросійськими політичними акторами і засобами масової інформації псевдоідеї про те, що нова українська влада не здатна захистити їх інтереси, позбавляє законних прав і невдовзі спричинить їх політичну і економічну дискримінацію;
- розповсюдження у регіональному соціуму Донбасу *ідеології відокремлення* від України, створення самостійного державного утворення на основі територіальної самоідентифікації чи приєднання до Російської Федерації (до «русского мира»).

Тож, вважаємо, що *основоположною ідеєю ідеології сепаратизму* на Донбасі є *ідеалізація регіональних цінностей*, які ґрунтуються на *винятковості* його ресурсного (природного, економічного, людського, культурного, соціального) потенціалу; історичній ідентичності і спорідненості з російським народом та *протиставленні* їх *національним цінностям* української держави. Ця ідея, презентуючи ілюзорну дійсність, наступально артикулюється лідерами самопроголошених республік та в мас-медіа, що функціонують на окупованій території Донбасу. У такий спосіб дезінформується масова свідомість, відбувається вкорінення в ній сепаратистських настроїв і у населення породжуються відповідні поведінкові настанови.

Як тут не пригадати вислів Е. Фромма про те, що ідеологія – це «готові „думки-товари”, що поширюються пресою, ораторами, ідеологами для того, щоб маніпулювати масами людей заради цілей, котрі нічого спільного з ідеологією не мають, а часто навіть їй прямо протилежні...” [6, с. 332].

Висновки. Незважаючи на глобалізаційні тенденції, які набирають обертів у світі, сепаратистські настрої не зникають, а, навпаки, стрімко

поширюються у різних регіонах і країнах світу, створюючи загрози міжнародній, регіональній та національній стабільності. Не є винятком і Україна. Небезпека розповсюдження ідеології сепаратизму на Донбасі полягає в тому, що її суб'єкти-носії (певні політичні актори, лідери суспільних рухів, адепти проросійської ідеології, представники засобів масової інформації, соціально-територіальні спільноти та ін.) дезінформують населення, укорінюють в масовій свідомості сепаратистські настрої на основі ідеї винятковості регіональних цінностей, історичної єдності з російським народом, примушуючи людей носити не властиві їм соціальні маски. А відтак у населення формуються відповідні поведінкові настанови, патерни які трансформуються у терористичні дії і військове протистояння проти українського суспільства. Це загрожує стабільності як регіону, так і країни в цілому.

Список використаної літератури

- 1. Душенко К. В.** Большая книга афоризмов. Изд. 5-е, исправленное. М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. 300 с.
- 2. Соціологія політики:** Енциклопедичний словник. Авт.-упорядник: В.А.Полторак, О.В.Петров, А.В.Толстоухов. К.: вид-во Європ. ун-ту, 2009. 442 с.
- 3. Маркс К.,** Энгельс Ф. Немецкая идеология. Соч. Т. 3. М., 1955. С.7-544.
- 4. Энгельс Ф.** Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т.21. С.269-317.
- 5. Ленин В. И.** Политическая агитация и «классовая точка зрения». Полное собрание сочинений в 55 томах. М.-Л.: Изд-во полит. лит-ры, 1963. Т. 6. С. 264 - 270.
- 6. Фромм Э.** Психоанализ и этика. М.: Республика, 1993. 416 с.
- 7. Дзахова Л. Х.,** Бязрова Д. Б. Идеология как необходимый фактор жизни современного общества. *Государственное и муниципальное управление. Учёные записки СКАГС.* 2017. № 1. С. 150-153. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ideologiya-kak-neobhodimyy-faktor-zhizni-sovremennogo-obschestva>
- 8. Зиновьев А. А.** Русская трагедия (гибель утопии). *Крокус: библиотека классической и современной прозы.* URL: <http://croquis.ru/Zinovjev-Russkaya-tragedija/>
- 9. Зелинский С. А.** Анализ массовых манипуляций в России // Анализ задеирования манипулятивных методик управления массами в исследовании деструктивности современной эпохи на примере России. Психоаналитический подход. СПб. : Издательско-Торговый Дом «Скифия», 2008. 280 с.
- 10. Романюк Н. І.** Сепаратизм як суспільно-політичне явище сучасності. URL: <https://internationalconference2014.wordpress.com/2014/10/20/сепаратизм-як-суспільно-політичне-яв/>
- 11. Козуева А. Д.** Понятие сепаратизма: его сущность, предпосылки и причины возникновения/ *Молодой учёный.* 2016. №7 (111). С. 559-563 URL: <https://moluch.ru/archive/111/27913/>
- 12. Шанхайская** конвенция от 15 июня 2001 года. *Центральный интернет-портал Шанхайской организации сотрудничества.* URL:

<http://infoshos.ru/ru/?id=86> **13. Дівак В. В.** Сепаратизм як соціально-політичне явище: сутність і причини виникнення. *Держава і право: збірник наукових праць*. 2008. Вип. 39. С. 690–695. **14. Пузырев К. С.** Региональный сепаратизм в странах Западной Европы: понятие, истоки и предпосылки. М.: МГУ, ТЕИС, 2014. 96 с. **15. Цебенко О.** Феномен сепаратизму у сучасних міжнародних відносинах. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/nov/6677/cebenko.pdf> **16. Болотникова О. Р.** Этносепаратизм и его перспективы. *Мировая экономика и международные отношения*. 2011. № 5. С. 32-42. **17. Баранов А. В.** Сепаратизм в современном мире: политико-территориальный аспект. *Человек. Сообщество. Управление*. 2005. № 3. С. 108-123. **18. Ворчакова І. Є., Лісовський В. М.** Лобіювання сепаратистських інтересів як один з деструктивних механізмів суспільно-політичних процесів. *Вісник ОНУ ім І. І. Мечникова. Соціологічні і політичні науки*. 2016. Т.21. Вип. 2 (25). С.89-99. **19. Кресіна І.** Протидія сепаратизму в Україні: правова база. *Правова політика в Україні: питання теорії і практики: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24 жовтня 2014 р.) : в 2 т. – К. : Національна академія прокуратури України, 2014. Т. 2. С.176-179.* **20. Кононов І. Ф.** Соціологія в умовах кризи і війни: проблема методологічної спроможності. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки*. №5 (302), травень 2016. С. 5-55. **21. Кононов І. Ф., Хобта С. В.** Масова свідомість населення півночі Луганської області. Попередні результати дослідження. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. №5 (310), травень 2017. С.189-226.

Лобанова А.С. Ідеологія сепаратизму як механізм маніпулювання масовою свідомістю: вектор Донбасу. В статті аналізується проблема формування ідеології сепаратизму та її впливу на масову свідомість у періоди суспільних криз і військових конфліктів, зокрема у зоні військового конфлікту на Донбасі.

Розглядаються наукові підходи до розуміння ідеології, презентується її зміст, структура і основоположні засади як системи ідей, поглядів і уявлень про соціально-політичну ситуацію та інструмент впливу на свідомість людей.

Аналізуються різноманітні погляди на тлумачення сепаратизму і виявляються його чинники (соціально-економічні, етнічні, релігійні, політичні, історичні, політичні) та ознаки. Стверджується, що виникнення сепаратистських рухів, як правило, спричиняється порушенням відносин між «центром» і «периферією» (окремими етнічними чи соціально-територіальними спільнотами).

Формується соціологічне уявлення стосовно ідеології сепаратизму як системи ідей, поглядів і уявлень, що утілюють прагнення певних

регіональних спільнот до самовизначення і отримання автономного статусу шляхом створення самостійної державної структури чи приєднання до іншої держави.

Виявляються причини формування і розповсюдження ідеології сепаратизму на Донбасі, доводяться наукові аргументи стосовно використання її для маніпулювання свідомістю мешканців сходу України.

Зазначається небезпека розповсюдження і укорінення ідеології сепаратизму у масовій свідомості, оскільки вона несе небезпеку для цілісності держави і акцентується увага на необхідності подальшого соціологічного дослідження цієї проблеми.

Ключові слова: масова свідомість, суспільна криза, військовий конфлікт, ідеологія, ідея, сепаратизм, відокремлення, маніпулювання, Донбас.

Лобанова А.С. Идеология сепаратизма как механизм манипулирования массовым сознанием: вектор Донбасса. В статье анализируется проблема формирования идеологии сепаратизма и ее влияния на массовое сознание в периоды общественных кризисов и военных конфликтов, в частности в зоне военного конфликта на Донбассе.

Рассматриваются научные подходы к пониманию идеологии, презентуется ее содержание, структура и основополагающие принципы как системы идей, взглядов и представлений о социально-политической ситуации и инструмент воздействия на сознание людей.

Анализируются различные взгляды на толкование сепаратизма, рассматриваются его факторы (социально-экономические, этнические, религиозные, политические, исторические, политические) и признаки. Утверждается, что возникновение сепаратистских движений, как правило, провоцируется нарушением отношений между «центром» и «периферией» (отдельными этническими или социально-территориальными сообществами).

Формируется социологическое представление об идеологии сепаратизма как системе идей, взглядов и представлений, которые воплощают стремление определенных региональных сообществ к самоопределению и получению автономного статуса путем создания самостоятельной государственной структуры или присоединение к другому государству.

Выводятся причины формирования и распространения идеологии сепаратизма на Донбассе, приводятся научные аргументы относительно использования ее для манипулирования сознанием жителей востока Украины.

Отмечается опасность распространения и укоренения идеологии сепаратизма в массовом сознании, поскольку она угрожает целостности

государства и акцентируется внимание на необходимости дальнейшего социологического исследования этой проблемы.

Ключевые слова: массовое сознание, общественный кризис, военный конфликт, идеология, идея, сепаратизм, отделение, манипулирование, Донбасс.

Lobanova A.S. The ideology of separatism as a mechanism of manipulating mass consciousness: the vector of Donbass. The article analyses the problem of forming the ideology of separatism and its influence on mass consciousness in periods of public crises and military conflicts, in particular, in the zone of military conflict in the Donbass.

The author examines scientific approaches to understanding ideology, presents its content, structure and foundational principles as a system of ideas, views and perceptions about the socio-political situation and an instrument for influencing the consciousness of people.

Different views on the interpretation of separatism are analysed, its factors (socio-economic, ethnic, religious, political and historical) and signs are considered. It is alleged that, as a rule, the emergence of separatist movements is provoked by a violation of the relationship between the "centre" and "periphery" (separate ethnic or socio-territorial communities).

A sociological view of the ideology of separatism as a system of ideas, views and ideas is formed, which embody the desire of certain regional communities to self-determination and obtaining an autonomous status by creating an independent state structure or joining another state.

Reasons for the formation and dissemination of the ideology of separatism in the Donbass are revealed, and scientific arguments regarding its use for manipulating the consciousness of the inhabitants of eastern Ukraine are given in the article.

There is a danger of spreading and rooting the ideology of separatism in the mass consciousness, as it threatens integrity of the state. In the article attention is focused on the necessity of further sociological research of this problem.

Keywords: mass consciousness, social crisis, military conflict, ideology, idea, separatism, separation, manipulation.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2018 р.

Прийнято до друку 01.12.2018 р.

Рецензент – д. соц. н., професор Кононов І.Ф.

СОЦІОЛОГІЯ РЕГІОНІВ

УДК 316.3(450+460)

В. С. Плясов

ДОСВІД РЕГІОНАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ БАГАТОСКЛАДОВИХ СУСПІЛЬСТВ: ПРЕЦЕДЕНТИ ІТАЛІЇ ТА ІСПАНІЇ

Актуальність: У суспільствознавстві існує поняття, за допомогою якого вивчається неоднорідність соціуму. Це – «багатоскладове суспільство» (plural society), концепція якого розроблена відомим політологом А. Лейпхартом. Ця теорія має важливе значення для нашої країни, адже українське суспільство є багатоскладовим, що зумовлено історичними обставинами, які призвели до формування двох регіональних полюсів з відмінними проектами націотворення. Ними є Донбас та Галичина. В умовах військового конфлікту наша країна стоїть перед багатьма викликами, особливо гострим серед яких є збереження цілісності держави. Анексія Криму, окупація окремих районів Донеччини та Луганщини, інформаційна війна націлені на розкол українського суспільства, на ще більшу його сегментацію, провокування ворожнечі між просторовими полюсами - Донбасом і Галичиною. Тому саме в цей час потрібна адекватна та продумана внутрішня політика з реформування адміністративно-територіального устрою нашої країни. Нам важливо проаналізувати прецеденти адміністративно-територіальних реформ в країнах ЄС, бо наші можновладці пропонують наслідувати реформи цієї наднаціональної структури, а прокламована стратегічна мета влади - вступ до ЄС. Тому важливо детально розібрати політичні трансформації зі створенням нових інституцій для вирішення проблем багатоскладовості в країнах зі схожими викликами, а саме Італії та Іспанії.

Аналіз досліджень і публікацій: Проблему трансформацій багатоскладових суспільств досліджували: серед закордонних вчених – Г. Екштейн, Ж. Готтман, А. Лейпхарт, Р. Туровський, Р. Хартшорн; у вітчизняному науковому співтоваристві – Б. Гаврилишин, І. Курас, І. Кононов, О. Куценко, Л. Нагорна, С. Хобта, В. Сусак, Н. Черниш та інші.

Мета дослідження: проаналізувати досвід регіональної трансформації в ЄС (прецеденти Італії та Іспанії) та знайти інституційні прецеденти вирішення проблем багатоскладовості, корисні для України.

Завдання:

1. Дослідити теорію багатоскладових суспільств А. Лейпхарта.

2. Проаналізувати досвід регіоналізації Італії та автономізації Іспанії;

3. Виявити позитивні та негативні прецеденти інституційних трансформацій для вирішення проблем українського багатоскладового суспільства.

Виклад основного матеріалу. Почнемо з розгляду теоретичних досліджень багатоскладових суспільств. В принципі будь-яка країна характеризується територіальною неоднорідністю, якщо не за однією ознакою, то за іншою. Також країни різняться за ступенем та глибиною внутрішньої соціальної диференціації.

У територіально неоднорідній країні з політичною децентралізацією регіональні політичні процеси набувають певної автономії стосовно загальнонаціональних і впливають на хід подій на рівні держави в цілому. Іншими словами, регіональний чинник є одним із значущих політичних факторів загальнонаціонального рівня.

На думку А. Лейпхарта, політичні протиріччя в багатоскладовому суспільстві в цілому збігаються з лініями соціального поділу. Він пише, посилаючись на іншого вченого: «...Багатоскладове суспільство (plural society) – це суспільство, розділене, за висловом Гаррі Екштейна, «сегментарними відмінностями». Він пише: «Вони існують там, де лінії політичного протистояння частково, а особливо повністю, збігаються з лініями соціального поділу суспільства, і насамперед з тими, які є найбільш значущими з усіх ліній, що проходять всередині суспільства». <...> Сегментарні відмінності можуть мати релігійну, ідеологічну, мовну, регіональну, культурну, расову або етнічну природу. Подальша характеристика, що випливає з визначення Екштейна, має на увазі, що політичні партії, групи інтересів, засоби комунікації, школи, добровільні об'єднання мають тенденцію до організації по лініях, що повторюють контури існуючих усередині суспільства кордонів. Групи населення, що виділяються на основі зазначених відмінностей, будуть іменуватися сегментами багатоскладового суспільства» [8, с. 38 - 39].

А Лейпхарт ділить суспільство на так звані сегменти - замкнені, стабільні спільноти зі своїми соціальними та політичними структурами. Одним з різновидів сегментів є територіальні сегменти. Цими сегментами здебільшого виступають регіони. Запорукою безконфліктного функціонування такого сегментованого суспільства є політична стабільність, яка, згідно з Лейпхартом, уособлює підтримку системи, громадський порядок, легітимність та ефективність і забезпечується завдяки розподілу влади.

Разом сегменти створюють в рамках багатоскладового, але при цьому умовно єдиного суспільства, консоціативну демократію. Консоціативну (consociational) демократію можна визначити через чотири її характерних елемента, з яких першим і найважливішим є здійснення влади великою коаліцією політичних лідерів усіх значних

сегментів багатоскладового суспільства [8, с. 61]. Лейпхарт зауважує, що найважливіша характерна риса консоціативної демократії полягає в тому, що політичні лідери всіх значних сегментів багатоскладового суспільства співпрацюють в управлінні країною в рамках великої коаліції. Цей принцип може контрастувати з тією системою демократії, для якої характерний поділ політичної еліти на уряд, що спирається тільки на парламентську більшість, і на впливову опозицію. Стиль політичного управління в консоціативній моделі ґрунтується на поєднанні інтересів.

До принципу великої коаліції необхідно додати і право меншості на вето (другий принцип); тільки таке вето дасть кожному сегменту повну гарантію політичної безпеки. Автор застерігає: «Найбільша небезпека, що криється в праві меншості на вето, полягає в тому, що вона може створювати такі ж труднощі для співпраці в рамках великої коаліції, до яких може призвести і нехтування думкою меншості» [8, с. 73].

Третім принципом є принцип пропорційності. Він є значним відхиленням від ідеї влади більшості і, подібно взаємному вето, тісно пов'язаний з принципом великої коаліції. Юрг Штайнер так визначає пропорційну модель: «Усі групи чинять на вироблення рішення вплив, прямо пропорційний їх чисельності» [8, с. 75]. І з цієї точки зору принцип пропорційності пов'язаний з правилами великої коаліції: «Приблизного пропорційного розподілу політичного впливу можна домогтися лише в тому випадку, якщо кожне рішення узгоджується за участю всіх груп» [8, с. 75].

Останнє відхилення від влади більшості (четвертий принцип) – автономія сегментів, тобто «...самоврядування меншості у сфері своїх виключних інтересів, що є логічним наслідком принципу великої коаліції. З усіх питань загального характеру рішення повинні прийматися сегментами спільно на засадах пропорційності впливу. Однак з інших питань право прийняття та виконання рішень може бути надано в окремих сегментах» [8, с. 78].

Зрозуміло, що ця модель має свої вади, і сам Лейпхарт визнавав це. Деякі суттєві риси консоціативної демократії можуть стати причиною її неефективності і нездатності швидко приймати необхідні рішення:

(1) на практиці влада великої коаліції означає, що процес прийняття рішень йде дуже повільно;

(2) взаємне вето загрожує небезпекою того, що процес прийняття рішень буде взагалі паралізований;

(3) практика використання принципу пропорційності при призначенні на державну службу означає, що приналежність до певної групи стає важливіше, ніж особистісні якості кандидата, а це може знижувати ефективність роботи управлінського апарату;

(4) автономія сегментів у буквальному значенні дорого коштує: вона вимагає збільшення числа ланок державного та управлінського

апарату, так само як і створення самостійних структур управління для кожного сегмента, що робить значно дорожчою консоціативну демократію як форму організації влади.

Консоціативна модель має емпіричні підтвердження в ряді малих європейських демократичних країн (Швейцарія, Бельгія, Австрія, Нідерланди) і є привабливим нормативним зразком при розробці моделі розвитку для багатоскладових суспільств в інших частинах світу.

Такий підхід до країни дозволяє розглядати національну політичну систему як мозаїчне утворення, що складається із регіонів. З іншого боку, існування будь-якої держави як єдиного цілого, крім державного примусу, забезпечується за допомогою інтегративної ідеології і взаємної зацікавленості регіонів один в одному. Найчастіше інтегративною ідеологією є націоналізм у сучасному розумінні, що поєднує культуру і політику.

Р. Туровський. у межах цього підходу, аналізуючи відцентрові сили, особливу увагу приділяє так званім «зонам національних розломів», формування яких загрожує територіальній цілісності держави і самому її існуванню (приклад - Квебек в Канаді, Україна); під час аналізу доцентрових сил основну увагу він звертає на системі управління державою, яка забезпечує централізацію. При цьому дослідник вважає, що централізація є політичною стратегією не лише центру, який прагне до збереження єдності і неподільності держави, але й регіонів, котрі вважають для себе за необхідне об'єднання у державу або входження до вже існуючої [14, с. 30].

Щоб зрозуміти, як формуються зони національних розломів у багатоскладових суспільствах та як можливо регулювати ці процеси, треба подивитись на цю проблему на макрорівні. Адекватна модель яка пояснює нинішній світоустрій це світ-системний підхід І. Валлерстайна. Капіталістичний світ ієрархічно поділений на центр, напівпериферію та периферію. В залежності від місця розташування в цій капіталістичній системі і вирішуються проблеми в багатоскладових суспільства. Багатоскладові суспільства центру створюють нові інституції для подолання кризових явищ, шукають консенсус та компроміс дипломатичним шляхом. Це не завжди позитивні прецеденти, але вони не переходять у військовий конфлікт, бо країни центру є політично суверенними і не має зовнішнього впливу на прийняття політичних рішень. Щоб проілюструвати, як вирішують свої проблеми багатоскладовості країни центру, ми проаналізуємо досвід Італії та Іспанії. Їх досвід різний. В Італії він активізував життя на регіональному рівні, а в Іспанії викликав множинні конфлікти. В обох країнах досвід має як позитивні, так і негативні моменти, які бажано врахувати в Україні.

Прецедент Італії. Головна провінція Сардинського королівства П'ємонт стала могутнім каталізатором створення держави та головним

інтегруючим націю регіоном Італії. У 1861 р. було проголошено Італійське королівство у складі П'ємонту і возз'єднаних з ним областей. Конституція Італійського королівства повністю повторювала п'ємонтську [6, с. 238-239]. Саме Італія тих часів проводила політику іредентизму (irredenta terra – незвільнена земля). Цей різновид національної політики був спрямований на об'єднання розділеного італійського етносу.

Ми будемо спиратися на працю соціолога Р. Патнама, який протягом 20 років досліджував реформу адміністративного устрою Італії та становлення нових інституцій. Територіальна структура Італії у своєму сучасному вигляді була конституційована в 1970 р. (регіони особливого статусу, серед яких Сардинія, Сицилія, Південний Тіроль, були виділені раніше). Згідно ст. 117 Конституції країни регіональні уряди несуть відповідальність за виконання ряду функцій (туризм, політика у галузі культури, екології, регіональний транспорт, деякі аспекти сільськогосподарської політики і політики в галузі освіти), інші функції можуть бути делеговані регіонам центральним урядом [14]. Здебільшого діяльність урядів полягає в реалізації політичних рішень, що приймаються в Римі. Центральний уряд має право накладати вето на будь-яке рішення регіональної асамблеї і розпустити її. На відміну від федеративних політичних систем італійські регіони не мають прямого представництва в національному парламенті. Однак у масштабах всієї країни територіальна реформа довго відкладалася через опір центральної бюрократії в Римі. Р. Патнам пояснює мотиви державних службовців так: «...Побоюючись реакційних тенденцій церкви і селянства, а також відсталості Півдня, більшість тих, хто створив сучасну Італію (як і їх однодумців, які виникають в країнах сьогоденного «третього світу»), наполягали, що децентралізація несумісна з процвітанням і політичним прогресом» [11, с. 32].

Політичне життя в регіонах суттєво залежить від партій, які сприймають регіональні вибори як певну стадію національної політичної конфронтації, де специфічні регіональні питання практично не відіграють ролі в ході передвиборчої боротьби. Тому регіони відчувають труднощі у розвитку своєї політичної культури. А якщо регіони політично слабкі, то вони, відповідно, слабкі і у формулюванні і проведенні власної політики. Тому саме регіональна реформа призвела до виникнення нового поля політичного життя, яке стало простором кар'єри для багатьох політиків. Стався значний перерозподіл державних службовців з загальнонаціонального на регіональний рівень. Через це відбулася суттєва стабілізація італійської політичної системи. Р. Патнам зазначає: «Середня тривалість терміну роботи регіональних урядів зросла з 525 днів у 1970-1975 рр. до більше 700 днів до 185 – 1990 рр., тоді як національні уряди протягом цього ж періоду працювали в середньому лише 250 днів» [11, с. 58]. Ще більш істотні зміни стосувалися

внутрішньополітичного клімату: «Накопичені дані вражають: перші двадцять років регіонального експерименту свідчать про великі зміни в політичному кліматі та культурі – спрямованість від ідеологічного конфлікту до співробітництва, від екстремізму до помірності, від догматизму до толерантності, від абстрактної доктрини до практичного управління, від радикальної соціальної реформи до “доброго управління”» [11, с. 52].

Ефекту територіальної реформи довелося чекати досить довго. Р. Патнам у зв'язку з цим філософськи зауважує: «Ті, хто створює нові інститути, і ті, хто оцінює їх, повинні мати терпіння. Це один з найважливіших уроків італійського регіонального експерименту» [11, с. 79]. Регіональні уряди часто викликали невдоволення як з боку центрального уряду, так і з боку населення. Американський соціолог навіть пише: «Державне управління в багатьох регіонах було схожим на кафкіанську комбінацію летаргії і хаосу» [11, с. 65]. Але тут же він нагадує слова Джеймса Медисона, що поділ влади означає постійні протиріччя і суперечки. Досвід регіональної реформи змінив свідомість італійців: «Незважаючи на те, що італійці критикують регіональні уряди, вони хочуть, щоб регіони були сильнішими, а не слабшими» [11, с. 71]. Слід підкреслити, що поступово довіра до регіональних урядів почала перевищувати довіру до національних і місцевих урядом. Вже у 1978 р. прихильників регіональних урядів було 71%, а критиків – 10% [11, с. 70].

З 1980-х років з боку північних і центральних регіонів щодо зміни їх ролі в національному політичному процесі. Перша важлива пропозиція «регіонального фронту» була озвучена в 1991 р. в декларації «До нового статусу регіону». Пропозиція включала:

- вимогу розширення повноважень регіонів;
- чітке розмежування повноважень між центром і регіонами;
- пряму участь представників регіонів у законодавчому політичному процесі на національному рівні через палату регіонів або парламентський комітет;
- розширення фінансової автономії регіонів [14].

Пропозиція викликала конфлікт між центром і регіонами. Група регіонів зажадала розпуску міністерств, що втручаються в компетенцію регіонів. У цей же час в регіонах йшов активний розвиток нового класу регіональних політиків.

Конфлікти тривали і в 1992-1993 рр. Регіони виступили з «Хартією регіонів Італії», вимагаючи включення принципу субсидіарності в конституцію країни. За результатами референдуму (квітень 1993 р.) були розпущені міністерства сільського господарства і туризму. Так, початок 1990-х років відзначено підйомом італійського регіоналізму, де велику роль відігравали етнічні, лінгвістичні і культурні фактори. Однак основною причиною регіоналізму як фокуса політичних дебатів стали успіхи нових політичних сил – італійських ліг (особливо в Ломбардії) на

регіональних виборах [14]. До останнього часу роль регіонів була обмежена їх здатністю встановлювати неформальні відносини з відповідними міністерствами, які безпосередньо брали участь в інтеграційних процесах в ЄС. Справа ускладнювалася тим, що подібних міністерств було кілька, причому їх функції часто перетиналися. Зараз регіони наполягають на встановленні прямих контактів з інституціями ЄС. Цей процес розвивається, причому центральний уряд змушений приймати цю ситуацію. Деякі регіони засновують спеціальні комітети у справах ЄС. До складу комітетів входять представники місцевої влади, університетів, асоціацій та спілок підприємців, європейських рухів. Їх завдання – консультувати регіональні влади з питань інтеграції.

Регіоналізація італійської політики і суспільного життя в цілому відбулася. При цьому треба відзначити, що «регіон» витіснив «провінцію» з політичної ієрархії країни. У регіонах очевидна тенденція до ідеологічної деполяризації і посилення прагматичних орієнтацій. Процес досягнення консенсусу на регіональному рівні став набагато більш м'яким і злагодженим, націленим на компроміс. Заклопотаність «радикальним соціальним оновленням» змінилася занепокоєнням щодо адміністративної ефективності та професійного рівня – відбулася зміна інституційних пріоритетів. Нові регіональні інститути 1970-1980-х рр. розвивали і заохочували толерантність і прагматизм, націленість на кінцевий результат. Ще одним важливим підсумком досліджень стала автентичність і автономія регіональних інститутів, що проявилось, зокрема, у незалежності регіональних радників від місцевих партійних лідерів, прагненні перших проводити власну лінію. В цілому населення і лідери місцевих громад задоволені доступністю і незрівнянно більшою відкритістю регіональних адміністрацій порівняно з національною. В останні десятиліття Італія значно просунулася по шляху регіоналізації та децентралізації. Регіон став однією з основних територіальних одиниць італійської політики. Регіональні інститути досить глибоко вкоренилися в Італії і зробили серйозний вплив на політичну культуру країни. Регіональні уряди стали лабораторіями політичних інновацій, багато в чому визначили «новий спосіб робити політику». Італія не перетворилася у федерацію, оскільки політичний і конституційний статус її регіонів непорівнянний зі статусом, наприклад, німецьких земель. Затвердження суспільної легітимності регіональних інститутів – це процес, що вимагає певного часу [14].

Однак є й великі проблеми, пов'язані з недостатньою підготовленістю персоналу, їх непрактичними і неузгодженими діями. Багаторазово відзначена управлінська некомпетентність регіональних влад. Крім цього, регіональні реформи загострили диспропорції між Північчю і Півднем; реформи мають різний ефект в цих частинах країни. Північні і центральні регіони проводять набагато більш активну політику, відіграють провідну роль у лобюванні місцевих економічних

інтересів. Таким чином, італійський регіоналізм зустрічає два роду труднощів:

1. Надмірна роль національних галузевих міністерств.

2. Жителі Півдня не виказують серйозного інтересу до регіоналізму, вони більше довіряють центральному уряду і традиційним партіям. Якщо еліту північних регіонів більше турбує прийняття нових нормативних документів, то еліту південних регіонів – розподіл фінансових потоків.

Північ і Південь демонстрували прямо протилежні тенденції суспільного розвитку. Якщо в першому випадку домінувала орієнтація на регулювання суспільних відносин через право, то в другому розвивався клієнтелізм і його потворна форма – мафіозність. При цьому централізація не була перешкодою для розвитку мафіозних організацій. Навпаки, вони чудово пристосувалися до неї [7]. Р. Патнам так пише про процеси на італійському Півдні: «Внаслідок нестачі горизонтальної солідарності, наприклад, товариств взаємодопомоги, вертикальна залежність – це раціональна стратегія виживання навіть тоді, коли ті, хто залежний, відчувають її недоліки» [11, с. 177]. «Політичні канали зв'язку з центром були більш важливими, ніж адміністративні, але в будь-якому випадку зв'язок з центром залишався вирішальним» [11, с. 33]. «Мафія, як і звичайна клієнтельність, яку вона відбивала, швидко пристосовувалася до нових інституцій Італійської держави і невідворотно трансформувала представницьку демократію, погодивши її з традиційними моделями експлуатації і залежності» [11, с. 179]. Початком більш широкої та послідовної державної політики по відношенню до Півдня Італії можливо вважати 1950 р., коли була сформована Каса Півдня – державний фонд довготривалого, спеціального та надзвичайного фінансового розвитку та стимулювання цих регіонів [2, с. 58]. Хоча Антоніо Мутті стверджує, що соціальний та політичний партикуляризм не обов'язково є нездоланною перешкодою для процесу модернізації [1, с. 384]

Регіоналізація ще більш посилила диспропорції між регіонами. Р. Патнам пише: «В середині 1980-х років прибуток на душу населення на Півночі був на 80% вище, ніж на Півдні» [11, с. 193]. А тому в 1988 р. 57% північного електорату були задоволені своїми регіональними урядами, тоді як на Півдні цей показник становив лише 29% [11, с. 72]. Це ставить перед наукою дуже серйозне питання: чому однакова інституційна реформа в різних умовах мала різні наслідки? Р. Патнам дав на це класичний відповідь: все залежить від розвиненості громадянського суспільства. Там, де щільніша мережа горизонтальних зв'язків, там і регіональні уряди працюють ефективніше. В одному місці своєї роботи він вказує: «Хороше управління в Італії – це побічний продукт хороших товариств і футбольних клубів, а не молитов» [11, с. 214]. А трохи далі пише: «Саме довіра є все більш дорогою належністю до певної

соціальної системи, так само, як і особистісним атрибутом» [11, с. 216]. Хоча Антоніо Мутті стверджує, що соціальний та політичний партикуляризм не обов'язково є нездоланною перешкодою для процесу модернізації [1, с. 384] Багато людей на Півночі переконані, що Південь просто відмовляється модернізуватися, позбавитися організованих злочинних кланів, які контролюють сільську місцевість, і не хоче скористатися з досвіду нині трансформованих, колись бідних частин Європи. Екстремістська політична реакція на Півночі навіть призвела до сепаратистського руху з метою утворення там незалежної держави під назвою Паданія [3, с. 109]. Північні мешканці скаржаться на «африканізацію» Медзоджорно (*Mezzogiorno*). На Півдні склався канал для доступу до робочих місць європейської серцевини (проблема біженців з Лівії) [3, с. 110]. Чи означає це, що територіальна реформа нічого не дала Півдню Італії? Р. Патнам так не вважає, бо переконаний, що, змінюючи формальні інститути, можна поступово змінити і політичну практику. Він підсумовує: «Формування соціального капіталу буде нелегким, але це ключ, який дасть можливість запрацювати демократії» [11, с. 226]. Від того, як Патнам зробив свій висновок, пройшов значний час. В Італії перманентно виникають кризи центрального уряду, але в регіонах ми спостерігаємо стабільну та злагоджену роботу нових інституцій, навіть нові референдуми по отриманню більших економічних та політичних прав в найбільш економічно розвинених регіонах Ломбардії та Венето не похитнуло стовпи багатоскладовості, які цементує регіональна реформа.

Важливим питанням для сталого розвитку та функціонування італійської моделі регіоналізму було вирішення проблеми Південного Тіроля. Вона виникла після Першої Світової Війни, коли за Сен-Жерменським мирним договором 1919 року ця частина австрійської Коронної землі Тіроль була приєднана до Італії: на момент приєднання 86% тірольців говорили німецькою мовою, і менше 10% – італійською. З приходом Муссоліні на пост прем'єр-міністра, практично вся топоніміка Південного Тіролю була замінена на італійські назви, а з 1927 року в Італії визнавалися лише італійські дипломи [4]. Як це не парадоксально, але після встановлення союзницьких відносин між нацистською Німеччиною та фашистською Італією, положення німецькомовних жителів Тіролю ще більше погіршилося. Гітлер заохочував виїзд тірольців в Рейх, а Муссоліні сприяв цьому, посилюючи політику асиміляції. У результаті, починаючи з 1938 року, регіон покинули майже 80 тисяч німецькомовних тірольців. Рішення «тірольської проблеми» в гітлерівській Німеччині знайшли в проекті переселення німецького населення Південного Тіролю в Крим («Меморандум Фрауэнфельда» 1942 року, підтриманий особисто Гітлером) [4].

Після Другої Світової Війни в Італії був створений автономний регіон Трентіно – Альто-Адідже, в якому Південний Тіроль став

північною провінцією Больцано (Боцен). Однак, значна частина німецькомовного населення вважало себе дискримінованими, на території провінції в 50-60-х роках ХХ ст. діяла екстремістська організація «Комітет визволення Південного Тіролю». Незважаючи на те, що Комітет декларував своє неприйняття людських жертв – всі теракти були спрямовані на завдання шкоди будівлям офіційних органів влади, - з 1956 по 1988 рік в результаті 361-го терористичного акту загинула 21 людина і постраждали 57 (теракти 1980-х вчинені угрупованням «Єдиний Тіроль») [4].

Ситуація в Південному Тіролі ускладнювала відносини між Віднем і Римом: Австрія звинувачувала Італію в обмеженні прав німецькомовного населення, Італія – у потуранні Австрією пронацистским силам у Південному Тіролі, а також – в підтримці тероризму. Врегулювання конфлікту відбулося не тільки на внутрішньо-національному рівні, але і в ході переговорного процесу між Римом і Віднем. У кінці 1969 року Італія та Австрія досягли угоди, за якою регіон отримував права розширеної автономії, зростав вплив тірольців на національну політику в провінції, німецька мова отримувала відповідний статус, визнавалася німецька назва території – Південний Тіроль. Проте, італійська бюрократія не поспішала наповнювати цю Угоду законодавчим змістом; однією з причин був практично перманентна парламентська криза 70-80-х років минулого століття. На міждержавному рівні питання Південного Тіролю було врегульовано в 1992 році. Італія надала німецькомовним жителям регіону Трентіно – Альто-Адідже право отримувати освіту німецькою мовою, було розширено їх представництво в муніципальних органах влади; жителі регіону отримали право безпосередньо звертатися в Міжнародний суд ООН в Гаазі. Відень, зі свого боку, офіційно повідомила ООН про припинення суперечки з Італією щодо Південного Тіролю.

Остаточне внутринаціональне вирішення проблеми затягнулося ще на десять років. У 2001 році Південний Тіроль отримав чинний досі статус окремої німецькомовної провінції. Згідно Статуту регіону Трентіно – Альто-Адідже уряд гарантує збереження культурних і мовних відмінностей окремих етнічних груп. Також, був утворений регіональний парламент, у який входять 70 виборних депутатів. Він обирає президента, двох віце-президентів і міністрів автономії; протягом терміну повноважень обраного парламенту пост президента регіону поперемінно повинні займати представники німецької та італійської громади. Дмитро Джангіров зауважує: «Тут важливо відзначити наступне – незважаючи на такі «страшні» слова, як «регіональний парламент» і «президент регіону», Італія залишається унітарної парламентською республікою, вирішивши проблему Південного Тіролю в рамках «особливого статусу». Ну, а вельми характерним штрихом є вулиці Південного Тіролю, названі на честь Зеппа Кершбаумера та інших членів «Комітету з визволення

Південного Тіролю»: негативне відношення до цих фігур офіційного Риму не заважає їм залишатися «регіональними» героями» [4].

У дисертації Р. Обкірхера було надане пояснення залежності економічного розвитку від етнічної напруженості в Південному Тіролі в 1945-1999 рр. Економічні зростання і розквіт, або криза з одного боку та етнічна напруженість з іншого, були дуже пов'язані [9, с. 361]. Зараз німецькомовний Боецен займає перше місце в Італії за якістю життя та ВВП на душу населення і етнічної напруги не спостерігається. Як стверджує Макс Халлер: «Сьогодні, всі три етно-лінгвістичні групи в Південному Тіролі можуть впевнено стверджувати, що всі їхні основні економічні, соціальні та культурні права повністю поважаються. Важливим фактором, який сприяв цьому процесові став політичний розвиток останніх років, а саме, готовність італійського уряду надати більше автономії всім регіонам; та інтеграція Європи, де Італія відіграє активну роль з самого початку» [9, с. 369]. Інституційні реформи в Італії оживили життя на регіональному рівні, а в Іспанії викликали множинні конфлікти. Зараз відбувається загострення у відносинах Рима та Відня, після заяв політиків правоконсервативної партії «Свобода» про можливість надання мешканцям Південного Тіроля австрійського громадянства. Також актуалізувались сепаратистські настрої в Каталонії, що призводять до напружених відносин між Мадридом та Барселеною. В обох країнах досвід має як позитивні, так і негативні моменти, які бажано врахувати в Україні.

Іспанський прецедент. Дещо по-іншому децентралізація розвивалася в Іспанії. Корені іспанського регіоналізму мають етнічний характер. Етнічну більшість складають кастильці, але в окремих «історичних регіонах» мешкають каталонці, галісійці, та баски. [12, с. 68]. Іспанія завжди відрізнялася правовим, політичним і культурним плюралізмом Конституція першої Іспанської Республіки від 1873 р., що існувала зовсім недовго, навпаки, перетворила країну на федеративну державу, в якій сімнадцять держав, серед яких Куба та Пуерто-Ріко, формували іспанську націю. Федеративна іспанська держава складалася з трьох рівнів: муніципалітетів, регіонів- держав і самої федерації – республіки [14]. На думку експертів, перша республіка виявилася настільки недовговічною, зокрема, тому, що занадто радикально вирішила проблеми територіального устрою. У 1876 р. нова Конституція відновила централізовану державу в країні [14].

Конституція 1931 р. була, по суті, компромісом між традиційною централізованою державою і автономістськими прагненнями окремих частин країни. Згідно з цим документом була створена інтегральна держава, яка в цілому мало унітарний характер, однак відкривала можливість розвитку деякої автономії для каталонської, баскської і галісійської спільнот. Так, вже через рік був прийнятий Статут Каталонії, через п'ять років – Статути Країни Басків і Галісії. Але останній так і не

набув чинності через початок Громадянської війни 1936-1939 р. Ця війна мала трагічні наслідки: близько 1 млн. чоловік загинуло в ході війни; не менш 500 тис. іспанців були змушені покинути батьківщину, рятуючись від помсти переможців. За підрахунками іспанського економіста Рамона Тамамеса, у 1939-1940 рр. сільськогосподарське виробництво становило лише 21% від довоєнного рівня, а промислове – 31%. У 192 містах і населених пунктах було зруйновано до 60% всіх будівель, повністю знищено 250 тис. квартир і ще 250 тис. неможливо було використовувати. Країна втратила майже половину рухомого складу залізниць, 30% суден торговельного флоту, понад 70% автомашин. Країні знадобилося понад 10 років для ліквідації тільки матеріальних збитків, нанесеного війною [13, с. 7].

Після її закінчення до влади прийшов режим генерала Франко. Протягом майже 40 років франкістської диктатури будь-які прояви національного почуття каталонців, басків, галісійців розглядалися як злочин і жорстоко каралися. Офіційне діловодство і навчання велися виключно іспанською мовою. Власті забороняли вивішувати каталонський (сен'єра) і баскський прапори, танцювати національні танці. Національну проблему оголосили неіснуючою. Фашистський режим намагався стерти етнічні відмінності територій Іспанії шляхом мовних обмежень, і це викликало збройний опір. Саме Іспанія являє собою наочний приклад, коли нівелювання мовних, етнічних і регіональних особливостей призвели до кровопролиття. Після падіння режиму Франко у 1978 р. було прийнято нову Конституцію, що надавала права автономії всім національностям Іспанії. Друга стаття конституції проголошує: «Конституція заснована на непорушній єдності іспанської нації, єдиної і неподільної батьківщини всіх іспанців, вона визнає і гарантує право на автономію для національностей і регіонів, її складових, а також солідарність між ними» [13, с. 66]. Одрі Браслофф зазначає, що ця Конституція стала результатом прагматичної реакції на біномінальний імператив демократії / децентралізації, що включає в себе велику дозу націоналізму. Вона залишила країну відкритою для змін квазі-федеративною системою, що й дотепер має характер «незакінченої справи» і в якій політичні сузір'я, що змінюються, постійно перекроюють кордони федералізму і субсидіарності [10, с. 479].

Нова модель територіального устрою отримала назву Держави автономій. Вкрай важливо відзначити те, що Конституція Іспанії не встановлює ні число, ні назви автономних співтовариств, а лише позначає шляхи для того, щоб окремі провінції або їх об'єднання могли такі спільноти створювати (це право було реалізовано усіма провінціями, і Іспанія має зараз у своєму складі 17 автономних співтовариств). Конституція також не визначає рівень повноважень кожного автономного співтовариства, обмежуючись лише переліком повноважень і визначаючи два можливих шляхи досягнення автономії: швидкий,

передбачений для історичних регіонів і дозволяє відразу отримати максимальний рівень повноважень, і повільний, коли регіони розширюють обсяг повноважень поступово, по мірі готовності. Спочатку планувалося, що спеціальний режим і тимчасовий уряд будуть засновані тільки в трьох основних регіонах, які проголосували за власну автономію в 1930 році, – Каталонії, Країні Басків і Галісії. Однак, почасти завдяки ефекту демонстрації і почасти завдяки зменшенню значимості цих відмінностей, оскільки в цьому армія вгледіла виклик національній єдності, – усі регіони Іспанії, зрештою, одержали статус автономних. І як вдало висловився з цього приводу Одрі Браслофф: «Таким чином, як говорять, замість шампанського для обраних вийшла кава для усіх (safe para todos)» [10, с. 481].

У 1983 р. Конституційний суд країни офіційно назвав Іспанію «державою автономій», з тих пір ця назва використовується в літературі, хоча і не є єдиною. Так, Томас Рамон Родрігес Фернандес називав свою країну «унітарною регіональною державою», це назва ясно відображає досягнутий в Іспанії компроміс між концептами унітарної держави і політичними амбіціями регіонів [14]. Історія країни є в цьому відношенні є історією коливань між централізмом і регіоналізмом.

На початку процесу автономізації сепаратисти та інші екстремісти становили в Іспанії меншість. Соціологічні опитування, проведені в 1977-78 рр., показали, що майже три чверті населення висловлювалися не за відділення своїх територій від Іспанії, а за автономію в рамках єдиної держави [13, с. 74].

Однак масштабами автономії незадоволені націоналісти в країні Басків. Навіть після створення першого національного поліцейського формування (500 осіб), яке мало змінити на всій території автономного співтовариства поліцію, підпорядковану Мадриду, (одна з головних вимог баскських націоналістів) націоналісти – екстремісти з військової фракції ЕТА і «Еррі батасуна» (Herri Batasuna) стоять за повну відмову від поетапної автономії, від усього, «викуваного в мадрридській кузні», і закликають до збройної боротьби за незалежність [13, с. 79].

Ще один регіон, який незадоволений автономним статусом, – це Каталонія, яка пройнята місцевим націоналізмом і ідентичністю на базі власної мови та культури. Цей регіон побудував високотехнологічну економіку і є одним з чотирьох «двигунів Європи». Каталонія (7% території Іспанії та 17% населення) дає 20% ВВП, виробляє за рік 25% усього обсягу іспанського експорту і близько 40% промислового експорту. Така економічна могутність конвертується у політичну владу і в Іспанії питання каталонського сепаратизму завжди має підґрунтя [3, с. 113]. У Каталонії перманентно відбуваються референдуми про відокремлення від Іспанії, один відбувся у 2014 році і мав статус консультативного опитування. Вже у 2015 році парламент Каталонії прийняв резолюцію про незалежність від Іспанії, внесену

представниками правлячої коаліції. За відповідне рішення висловилися 72 депутати парламенту, який налічує 135 місць. У документі політичні сили закликають «вжити необхідних заходів для того, щоб розпочати процес роз'єднання з Іспанією», демократичний та мирний. Резолюція також закликає «розпочати переговори, щоб створити незалежну каталонську державу у формі республіки». Але цю резолюцію після двох днів заблокував Мадрид по рішенням Конституційного Суду, бо конституція Іспанії не передбачає можливості виходу будь-якої провінції зі складу держави [5]. У 2017 р. у Каталонії знову був проведений референдум, який не мав легітимних наслідків для отримання незалежності буремному регіону. Але після масових демонстрацій, сутичок з поліцією, затримань та ув'язнень регіональних політиків, які проголосили незалежність Каталонії, напруга та неузгодженість між Мадридом і Барселеною залишаються. Це дійсно драматичний період в історії Іспанії, який досі триває.

Використовуючи легітимні механізми Мадрид блокує прояви сепаратизму і цим самим стримує демонстраційний ефект, за яким відділення зажадали б і інші автономні регіони. Регіональна трансформація Іспанії перманентно продукує невдоволення регіонів політикою центру щодо розподілення повноважень для регіонів. Це створює патову ситуацію, коли центр застерігаючись від ефекту доміно не може надати більше прав жодному із регіонів, розподіливши повноваження між автономіями асиметрично, як це робить Італія.

Висновки. Іспанія та Італія – це найбільш глибоко децентралізовані країни ЄС, вони формально не є федераціями, але політичні суб'єкти мають більшу автономію ніж, наприклад, у федеративних землях Австрії. Це важливий аспект реформи Італії та Іспанії, котрий може бути адекватно використаний в нашій країні, де є занепокоєння як і у правлячих верхів так і у населення з приводу федералізації країни. Тобто при використанні номінально нейтральних визначень – децентралізація, регіоналізація можуть змістовно втілюватись принципи федералізму, якщо це зможе привести до консенсусу в багатоскладовому суспільстві. Ще одним аспектом, котрий при аналізі регіональних трансформацій цих країн, є вкрай важливим для нашої країни це політика по лінії центр – регіон та регіон – регіон. Італія змогла виробити консенсусну асиметричну модель взаємодії за цими лініями – 5 регіонів мають особливий статус, особливо показовим є процес та результат вирішення проблеми Південного Тіроля. При проведенні референдумів в найбільш економічно розвинених регіонах Ломбардія та Венето за ще більшу економічну автономію не виникає демонстраційного ефекту як в Іспанії, коли найбільш економічно могутніший регіон жадає отримати більше повноважень, актуалізуючи сепаратистські настрої і це автоматично загрожує цілісності країни, бо центр не продукує компромісних рішень, не бажаючи порушити принцип

симетрії в повноваженнях регіонів. Досвід політичних трансформацій Італії та Іспанії дуже різний, він має як позитивні, так і негативні сторони. Але він відповідає вимогам сучасних суспільно-політичних трансформацій, новим умовам Другого модерну, все більшій сегментації та фрагментації політичного простору в рамках національних держав. Також ці нові інституції функціонують за базовим принципом ЕС – принципом субсидіарності. Влада стає ближчою до пересічного громадянина, більшість повноважень залишаються на місцях, а не в столиці. Саме децентралізація цих унітарних держав наглядно ілюструє, що трансформаційні перетворення та ефективне функціонування нових інституцій вимагає багато часу. Це не константа, це процес, якій актуалізується при комплексному підході з врахуванням всіх особливостей сегментів (культурних, лінгвістичних, економічних, політичних тощо.)

Список використаної літератури

- 1. Мутті А.** Партикуляризм та процес модернізації у південній Італії // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. С.372-386
- 2. Васильков Н. П.** Італія. М.: Мысль, 1973. 456 с.
- 3. Географія.** Світи, регіони, концепти / Г. де Блій, П. Мюллер, О. Шаблій. К.: Либідь, 2004, 889 с.
- 4. Джангіров Д.** Как это делалось в Европе: решение проблемы центр-регион. Южный Тироль. URL: <http://news-front.info/2015/11/13/kak-eto-delalos-v-evrope-reshenie-problemy-centr-regiony-yuzhnyj-tirol-dmitrij-dzhangirov/>
- 5. Парламент Каталонії** прийняв резолюцію про незалежність. *Європейська правда*. URL: <http://www.euointegration.com.ua/news/2015/11/9/7040516/>
- 6. Історія Італії.** Том 2. /Мизиано К.Ф. М.: Наука, 1970. 604 с.
- 7. Кононов И. Ф.** Мантра «Альтернативы выбранному пути нет!» как причина нечувствительности к появляющимся возможностям. URL: <http://www.ostrovok.lg.ua/statti/chernaya-voda/mantra-alternativy-vybrannomu-puti-net-kak-prichina-nechuvstvitelnosti-k-rovaylyayushchimsya-vozmoz>
- 8. Лейпхарт А.** Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование. М.: Аспект Пресс, 1997. 288 с.
- 9. Халлер М.** Південний Тіроль: політична чи економічна історія успіху? // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. С.347-37.
- 10. Браслофф О.** Ельдорадо: міф і реальність федералізму та субсидіарності в іспанському контексті. // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. С.479-501.
- 11. Патнам Р. Д.** разом з Леонарді Р. та Нанетті Р.Й. Творення демократії: Традиції громад. Активності в сучасній Італії. Пер. з англ. В. Ющенко. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 302 с.
- 12. Панченко Т. В.** Політична регіоналістика: навчальний посібник. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. 188 с.
- 13. Авилова А.В., Акимов В.С.,**

Баранова Т.Н. Современная Испания. М.: Политиздат, 1983. 383 с.
14. Туровский Р. Ф. Политическая регионалистика, URL: uchebnik – besplatno.com/uchebnik – teoriya – politiki/ teoreticheskie – osnovyi – politicheskoy.html.

Плясов В. С. Досвід регіональної трансформації в багатоскладових суспільствах: прецеденти Італії та Іспанії. У статті аналізуються політичні трансформації багатоскладових суспільств в епоху Другого модерну на прикладі інституційних реформ в Італії та Іспанії. Територіальна структура Італії у своєму сучасному вигляді була конституційована в 1970 р. (регіони особливого статусу, серед яких Сардинія, Сицилія, Південний Тіроль, були виділені раніше). Кожен регіон має обираєму населенням регіональну асамблею, яка, в свою чергу, обирає виконавчу владу (уряд) на чолі з президентом регіону. Регіоналізація італійської політики і суспільного життя в цілому відбулася. При цьому відзначається, що «регіон» витіснив «провінцію» з політичної ієрархії країни. Процес досягнення консенсусу на регіональному рівні став набагато більш м'яким і налагодженим, націленим на компроміс. Заклопотаність «радикальним соціальним оновленням» змінилася занепокоєнням щодо адміністративної ефективності та професійного рівня — відбулася зміна інституційних пріоритетів. В цілому населення і лідери місцевих громад задоволені доступністю і незрівнянно більшою відкритістю регіональних адміністрацій порівняно з національною. Регіональні уряди стали лабораторіями політичних інновацій, багато в чому визначили «новий спосіб робити політику».

Також аналізується іспанський досвід інституційних перетворень. Нова модель територіального устрою Іспанії отримала назву Держави автономій. У статті зазначається те, що Конституція Іспанії не встановлює ні число, ні назви автономних співтовариств, а лише позначає шляхи для того, щоб окремі провінції або їх об'єднання могли такі спільноти створювати (це право було реалізовано усіма провінціями, і Іспанія має зараз у своєму складі 17 автономних співтовариств). В Іспанії завжди в тій чи іншій мірі наявний політичний і культурний регіоналізм, завжди існували особливі історичні території. Історія країни є в цьому відношенні історія коливань, переміщень між централізмом і регіоналізмом.

Плясов В. С. Опыт региональной трансформации в многосоставных обществах: прецеденты Италии и Испании. В статье анализируются политические трансформации многосоставных обществ в эпоху Второго модерна на примере институциональных реформ в Италии и Испании. Территориальная структура Италии в своем современном виде была конституирована в 1970 г. (Регионы особого статуса, среди

которых Сардиния, Сицилия, Южный Тироль, были выделены ранее). Каждый регион имеет избираемую населением региональную ассамблею, которая, в свою очередь, избирает исполнительную власть (правительство) во главе с президентом региона.

Регионализация итальянской политики и общественной жизни в целом состоялась. При этом отмечается, что «регион» вытеснил «провинцию» с политической иерархии страны. Процесс достижения консенсуса на региональном уровне стал гораздо более мягким и отлаженным, нацеленным на компромисс. Озабоченность «радикальным социальным обновлением» изменилась беспокойством по административной эффективности и профессионального уровня - произошло изменение институциональных приоритетов. В целом население и лидеры местных общин довольны доступностью и несравненно большей открытостью региональных администраций по сравнению с национальной. Региональные правительства стали лабораториями политических инноваций, во многом определили «новый способ делать политику».

Также анализируется испанский опыт институциональных преобразований. Новая модель территориального устройства Испании получила название Государства автономий. В статье отмечается, что Конституция Испании не устанавливает ни число, ни названия автономных сообществ, а лишь обозначает пути для того, чтобы отдельные провинции или их объединения могли такие сообщества создавать (это право было реализовано всеми провинциями, и Испания имеет сейчас в своем составе 17 автономных сообществ). В Испании всегда в той или иной степени присутствует политический и культурный регионализм, всегда существовали особые исторические территории. История страны в этом отношении история колебаний, перемещений между централизмом и регионализмом.

Ключевые слова: автономизация, регионализация, многосоставное общество, принцип субсидиарности.

Plyasov Vadim Serhiyovych. Experience of regional transformation in Plural Societies: the precedents of Italy and Spain. This article analyzes political transformation of plural societies in the era of the Second Modernity by the example of institutional reforms in Italy and Spain. The territorial structure of Italy in its present form was constituted in 1970 (special status regions, including Sardinia, Sicily, South Tyrol, which were identified earlier). There is an elected local assembly in each region, which in turn elects executive (government) body headed by the president of the region.

Regionalization of Italian politics and public life in general has taken place. It is also noted that a «region» ousted a «province» from the country's political hierarchy. The process of reaching a consensus at the regional level has become much softer and streamlined aiming a compromise. Concern about

«radical social renewal» has been replaced by concerns about administrative efficiency and professionalism – there has occurred a change in institutional priorities. In general, the population and leaders of local communities are satisfied with the availability and incomparably greater openness of regional administrations compared to national ones. Regional governments have become laboratories for political innovations, and in many ways have defined a «new way to make politics».

We also analyze the Spanish experience of institutional change. The new model of the territorial structure of Spain has received the name State of autonomies. The article notes that the Spanish Constitution does not establish neither a number nor names of autonomous communities, but just provides ways for individual provinces or their associations to create such communities (this right has been exercised by all the provinces, and Spain now has 17 autonomous communities). Political and cultural regionalism has always been present to certain degree in Spain, there have always been special historical territories. The history of the country in this respect is the history of fluctuations, and movements between centralism and regionalism.

Keywords: autonomization, regionalization, Plural Society, principle of subsidiarity

Стаття надійшла до редакції 20.11.2018 р.

Прийнято до друку 27.12.2018 р.

Рецензент – д. соц. н., професор Кононов І.Ф.

СОЦІОЛОГІЯ СУСПІЛЬНИХ РУХІВ

УДК 323.2(470+571)"2014/2018"

А. В. Орлова

АНТИВОЕННЫЕ ПЕРФОРМАНСЫ В РОССИИ 2014-2018 гг.

Актуальность рассмотрения антивоенного движения в России обусловлена, в первую очередь, тем, что идеологи нынешней правящей группировки политического класса РФ стремятся отождествить свои устремления с устремлениями большинства населения страны. К сожалению, часто эта установка поддерживается за границей. Между тем, есть люди в России, которые выступают против милитаризации страны, против войны.

Среди протестных акций существенное место занимают разнообразные антивоенные перформансы, которые и будут предметом моего рассмотрения. Ограничусь описанием и анализом акций в России, сделанных после 2014 года.

Обратимся сразу к определениям. «Антивоенное» я использую в значении, которое хорошо описывает цитата из текста Юлии Ротенберг, социолога из Америки. С её точки зрения, это - поле социальных активностей «противоположных решению конкретной нации начать или продолжать вооружённый конфликт, независимо от возможно имеющегося *casus belli*. Этот термин также может относиться к пацифизму, оппозиции использованию вооружённой силы во время конфликта» [1].

«Антивоенный пацифизм означает, что, хотя в межличностном плане при угрозе жизни в некоторых контекстах самооборона допустима, но участие в массовом использовании смертоносного оружия на войне недопустимо. В данном контексте различают убийства людей скоординированными группами солдат на войне от частной самообороны» [2].

Традиция русской антивоенной мысли уходит к учению Льва Толстого, известного как «непротивление злу насилием» и к текстам религиозных мыслителей. Ненасилие (непротивление злу насилием) означает не только то, что персона не согласна быть судьёй в вопросах жизни и смерти, но и не согласна осуждать других людей, поскольку это вне её компетенции [3]. Учение Толстого имело много последователей в конце XIX-го и начале XX-го столетий. Утвердившая политическую монополию Коммунистическая партия большевиков препятствовала самоорганизации людей. Когда участники союзов, партий и групп подверглись репрессиям в Советском Союзе за причастность к этим объединениям, многие толстовцы были среди них.

Новое поколение антивоенных мыслителей появилось в 1960-е гг. Среди них можно упомянуть Юрия Галанского (поэта, мыслителя, погибшего в советском лагере) и Андрея Сахарова (физика, обратившегося к осмыслению проблемы распространения атомного оружия, награждённого Нобелевской премией мира в 1975 году за оппозиционную позицию по отношению к власти и работу по защите прав человека). Эта традиция находит основы «в экстенсивном темпоральном измерении и в великой известности идеологически обоснованных мотивов и целей» [4].

Уже в 1970-е гг. в СССР появляются пацифистские художественные объединения: «Волосы», «Свободная инициатива». Немногие антивоенные протесты и художественные активности после распада Советского Союза «стремились изменить политику государства по отношению к конкретной войне, происходивший в определённый момент» [5].

В рамках этой статьи придётся при разговоре об определении перформанса принять во внимание невозможность обсудить все тонкости этого комплексного феномена. Я обращусь к двум определениям, которые, как мне кажется, задают необходимую рамку значений.

Теоретик театра и антрополог Ричард Шехнер понимает под перформансом «воплощённое поведение» [6], а Мария Абрамович – «каждое человеческое действие на виду у других людей в различных мировых обществах в искусстве, ритуале или в обыденной жизни имеющее перформативный характер» [7]. И далее продолжу цитату Марины Абрамович: «Я могу сказать, что перформанс – это момент, когда перформансист, имея определенную идею, вступает в свою собственную «ментально-физическую конструкцию перед аудиторией в конкретный момент времени» [8]. Вторая дефиниция определяет перформанс уже, только как вид перформативного действия, согласно ей не каждое перформативное действие является перформансом.

Семантически объём значения понятия «перформанс» разнится в английском и в русском языках. Так, согласно Кембриджскому словарю, определений: «перформанс – это представление для других людей в виде танца, актёрством или игрой на музыкальных инструментах» [9]. В русском языке, согласно Современному толковому словарю, перформанс – вид художественного творчества, объединяющий возможности изобразительного искусства и театра. Ему предшествовали «живые картины», но окончательно он сложился в акциях представителей дадаизма и в особенности концептуального искусства [10]. Очевидно, что здесь имеется в виду не каждое представление, но в ядре определения находятся перформативные практики современных художников.

Как можно описать тренды в российском перформативном искусстве?

К нему часто применяют термин «акционизм». Акционизм стал известен «с начала 1990-х, когда после распада Советского Союза такие артисты как Олег Кулик, Анатолий Осмоловский, Александр Бренер и Олег Мавроматти начали проводить свои зрелищные интервенции в публичные пространства, которые подчеркивали их маскулинную фертильность. С того момента, как Владимир Путин пришёл во власть, молодые акционисты, включая участниц группы Pussy Riot и Петра Павленского подняли планку акционистского перформанса, зрелищность которого приумножилась за счет привлечения средств массовой информации» [11], то, что Петр Павленский называет «работой с механизмами власти» [12, с. 21].

Школа вовлечённого искусства «Что Делать» в Санкт-Петербурге, и школа перформанса PУRFYR в Москве дали старт новой волне художников, работающих в технике перформанса.

В 2014 я почувствовала напряжение, возникшее в художественном сообществе. Благодаря тому, что артисты склонны к саморефлексии, и часто записывают результаты самонаблюдения, даже интервью, взятые в 2018, 4 года спустя, были результативны. Результаты анализа интервью, прямых наблюдений и работы с медиа-источниками я хочу прокомментировать в этом исследовании.

Хронологическую рамку задаёт перформанс «Свобода», проведённый Петром Павленским в Петербурге (23.02.2014) в так называемый «День защитника отечества», в качестве реакции на столкновения протестующих и полиции на Майдане 18-20 февраля. Через несколько дней 115 человек было убито, включая 13 полицейских, более тысячи людей были ранены [13]. Павленский и другие участники и участницы акции жгли покрышки на одном из мостов Санкт-Петербурга, в руках у некоторых были украинские флаги. Согласно открытым источникам дополнительные части военнослужащих появились на Крымском полуострове уже 19-го февраля, но этот факт не был хорошо известен России.

В тот же день 23.02.2014 в Петербурге группой NFY MR Blossomed был проведён перформанс с пророческим названием «Тень защитника отечества».

Кроме этих двух акций, в 2014 году в России было проведено как минимум 15 антивоенных перформансов, из них 8 – в Санкт-Петербурге. Перформансы, возникшие как реакция на ввод российских войск, сразу возникли в планах, вскоре последовала их реализация: «Захотелось (высказаться по поводу событий в Украине) сразу в тот день, когда в сенате голосовали за возможность ввести войска» (Сенат одобрил запрос президента Владимира Путина на ввод российских войск в Украину 1-го марта 2014 [14]). *(Высказывание художницы, которая приняла участие в антивоенном перформансе в Петербурге 20.03.2014 (рис.1))* Привожу еще несколько высказываний из интервью с участниками протестных акций. «когда зеленые человечки появились в крыму я ходил с группой {родина} на пленэр и рисовал кровью невский проспект» (авторская орфография и пунктуация 20 марта 2014). «На открытие выставки «Инновация-2013» я пришёл в военной форме российской армии без опознавательных знаков, с муляжом автомата и в маске. Точно в таком же виде российские военные появились в Крыму незадолго до этого, единственное отличие было в том, что автоматы у них были настоящие. Начались военные действия на территории Украины». Для некоторых респондентов эмоции в этот момент были «слишком интенсивными и деструктивными, и они нашли энергию сделать перформанс позже» (рис.2).

Государственные СМИ с России освещали события на Востоке Украины только с официальной позиции: российских войск там нет. Пассажирский самолёт Малазийских авиалиний, рейс МН17, направлявшийся из Амстердама в Куала Лумпур был сбит 17 июля 2014, когда он был над восточной Украиной, жертвами стали 283 пассажира и 15 членов экипажа [14]. Российское правительство по-прежнему отрицает, что это был результат использования российского оружия (по данным Объединённой следственной группы (ЖТ) выстрел последовал из орудия, располагавшегося на территории России [15]).

Для многих людей, кто живёт, осознавая ложь, последние 4 года представляются депрессивным временем. Для описания этого временного отрезка мои респонденты и респондентки используют следующие слова: горе, страх преследования, тотальный ужас, вина, апатия.

В феврале 2015 был убит Борис Немцов, российский политик, хорошо известный тем, что занимался расследованием присутствия российских солдат в Украине. 26-го августа 2015 президент подписал в Дамаске Федеральный закон «О ратификации Соглашения между Российской Федерацией и Сирийской Арабской Республикой о развертывании Воздушной группы вооруженных сил Российской Федерации в Сирийской Арабской Республике» [16]. В ответ возникла новая волна антивоенных перформансов.

На данный момент я насчитываю 36 антивоенных перформансов, проведённых в России за последние 4 года (15+2 - в 2014 (2 проведены в то время, когда количество российских военных в Крыму увеличилось, но об этом ещё не было широко известно), 10 – в 2015, 5 – в 2016, 2 – в 2017, 2 – в 2018 г.). Я насчитываю 27 художников, арт-групп и коллабораций: 7 мужских групп и художников, 10 женских групп и художниц, 10 смешанных групп. 7 раз художники и художницы были задержаны за свои действия.

Согласно основным намерениям авторов перформансов я предлагаю отнести перформансы к трем видам:

1) зрительские телесные перформансы (группа {родина}, лёня цой, Андрей Кузькин, Кадо Корнет (рис. 4), Ередовое Удожество, Елизавета Саволайнен, Алёна Бударина (зритель не участвует в действии, иногда зритель может присоединиться к перформансу в завершающей стадии);

2) зрительские медиа-перформансы (группа «Что делать», Пётр Павленский, Феминистки Петербурга, группа {родина}) (зритель видит медиа-презентацию перформанса, во время перформанса зрителей почти нет, приоритет отдаётся фотографам и операторам);

3) партисипативный перформанс (Лиза Морозова (рис. 3), Артём Лоскутов (рис 4), ЗИП, Павел Митенко, Катрин Ненашева, Дарья Апахончич, Александра Орлова, Елизавета Саволайнен) (по замыслу автора зритель активно участвует в перформансе).

Зрительские телесные перформансы проводились в различных условиях: внутри галерейных пространств, как запланированные акции (Лиза Морозова в музее «Гараж», Андрей Кузькин на Московской Биеннале (Пав.1. ВДНХ), Сергей Катран в галерее «Беляево», Алёна Бударина в галерее в Тольятти, Родина в Sammer bar, Ередовое Удожество в AKADEMIE DER KUNSTE DER WELT и лёня цой в Aarhus gallery (два последних были проведены не в России, так как там безопаснее выразить свои мысли) или как интервенции галерейные (Андрей Кузькин на премии Инновация-2013, ЦУМ, Катрин Ненашева,

Александра Орлова, Елизавета Саволайнен и другие в Басманном суде) и уличные (леня цой, Елизавета Саволайнен, Синий Всадник, Катрин Ненашева, Дарья Апахончич, Макс Стропов). Телесный компонент реализуется в непосредственном контакте со зрителем. «Освобождающее, осознанное делание в высшей степени символических действий на публике» [17], такое как использование крови и земли (леня цой, Мария Ивасенко, Синий Всадник) и символических замещающих [18] (Дарья Апахончич, Макс Стропов – помидоры, капустные кочны, Андрей Кузькин – воздушные шары, Алёна Бударина – спички), переодевание в того, кто пугает (Андрей Кузькин), персонификация абстрактных понятий (Россия, родина) (Лиза Морозова, Кадо Корнет (рис. 3)) ставят перформансы в один ряд с ритуалами, театром и зрелищем.

Согласно Ричарду Шехнеру, ритуалы и перформансы не находятся в оппозиции друг к другу. «Основная поляризация проходит не между ритуалом и театром («перформансом»), но между эффективностью и развлечением». Одновременно этим «эффективность и развлечение – это не бинарная оппозиция, а скорее различные поля континуума» [19].

Где могли бы располагаться в этом континууме перформансы, определяемые авторами как антивоенные? Они имеют ряд особенностей. Ряд артистов проводят свои перформансы с отрицанием элемента развлечения: крайне длительная продолжительность (до 24-х часов), лапидарность выразительных средств (чтение, монотонные действия – разжигание спичек, стирка (рис.5)), использование субстанций, которые могут вызвать отвращение (кровь, земля), крайне эмоциональное или пугающее поведение.

Что можно считать эффективностью перформанса? Как её определить? Респонденты предпочитали говорить о интроспективном, эмоциональном уровне воздействия. Были перечислены следующие ощущения, которые провоцировали известия о военном вторжении в Украину и медийные манипуляции: шок, ужас, стыд, злость, боязнь посягательств на свободу выражения мнений, страх унижения, страх. Одно из высказываний: «Я наблюдал за событиями на Майдане из Европы и мне было боязно, что эти события могут перекинуться в Россию».

Примечательно, что многие респонденты отмечают изменения, как минимум временные, в эмоциональном состоянии после того, как совершается перформанс: «после акций я ощущал себя лучше, чем до акций, но только до тех пор, пока не поступали новые сообщения из сми – о пытках, убийствах, бомбардировках и прочей кровавой х**не». «Была очень рада, что нашло отклик, потом правда все снесла. (удалила информацию в интернете)». «Перформанс был необходим мне чисто психологически для того, чтобы перебороть внутри это гадкое чувство страха и унижения».

Также есть художники, кто не почувствовал позитивных изменений: «Мне было больно внутри всё время. И я только больше уверилась – это так не работает. Тебя может услышать два человека, три. Язык искусства слишком сложный и метафоричный. Нужно быть проще, если хочешь большего понимания и принятия. Но это пока не мой путь».

Ответы демонстрируют, что как минимум на некоторое время ощущался эффект от перформансов, они переживали комфорт, радость, психологическую компенсацию после стресса.

Боязнь языка вражды и репрессий вызывает останавливает ряд артистов от распространения информации об их акциях. Это не лучшее условие для коммуникации. Есть те, кто совершает «малые дела» – стараются установить контакт с горожанами (2014-2015) — людей на улице адресатами своих акций назвало 4 респондента. Несмотря на гибридизацию между телесным и медийным видами перформансов – документации зрительских перформансов часто попадают в СМИ – не все респонденты называют пользователей Интернета своими адресатами. Некоторые авторы работают с воображаемым, сконструированным образом адресата: или идеализированный зритель в России («утопический имплицитный адресат», вьедливый зритель, который все поймет, или по крайней мере захочет понять, который захочет проделать работу по «прочтению» запакованных смыслов»; «всех мыслящих и грамотных в правовом отношении людей, которые не согласны с агрессивной внешней политикой и аннексией Крыма»), или представитель других стран – всего мира. Эти респонденты верят, что у них есть легитимированное право говорить от имени страны, сообщества с остальным миром. Это относит их действия в сферу трансцендентального опыта.

Желание достичь эффекта преобладает над развлекательной стороной, основание – это конкретное время и место в реальном мире, но символически значение перформанса соотносится с безвременным временем, виртуозность исполнителя не является решающей, возможно изменение состояния, возможно появление уверенности в существовании трансцендентной коммуникации – эти черты приближают зрительский телесный перформанс к полюсу эффективности в континууме ЭФФЕКТИВНОСТЬ/РИТУАЛ – РАЗВЛЕЧЕНИЕ/ПРЕДСТАВЛЕНИЕ [20].

Вторая группа — это зрительские медийные перформансы. Они могут быть текстовыми, визуальными, или смешанными. Основная их отличительная черта, что непосредственный контакт со зрителем минимизирован, а артист создаёт некое сообщение, которое может быть распространено СМИ. Зрительские медийные перформансы могут быть сделаны в студии или на улице, как интервенции. Обычно, они достаточно провокативны: клоуны захватывают военный корабль, мужчина поджигает дверь главного здания ФСБ, люди в масках в форме

черепов демонстрируют плакаты со слоганами на фоне военного мемориала. На месте присутствуют часто только фотографии.

Примером текстуального медийного перформанса может быть отказ группы «Что делать» принимать участие в международном фестивале Манифеста 10 в Санкт-Петербурге после оккупации Крыма. Также много примеров визуальных и текстуально-визуальных сообщений. Это стало более типичным для антивоенных акций 2015-2018 годов.

Пётр Павленский был задержан на Лубянке. Суд обвинил его в вандализме за поджог дверей здания ФСБ. Как и в феврале 2014 (акция в поддержку Майдана), осенью 2015 художник «подрывает» метакоммуникативное высказывание «это — игра», которое Грегори Бейтсон считает необходимым для начала, продолжения и развития игры [21]. Художник работает с типичным для восточноевропейского перформативного искусства приёмом субверсивной аффирмации. Исследовательницы Инке Арнс и Сильвия Зассе описывают субверсивную аффирмацию как мимикрирующую стратегию сопротивления, появившуюся в тоталитарных обществах, обычно используемую мимикрию под государственные ритуалы или ежедневные действия [22]. Павленский мимикрирует под Олега Сенцова, украинского режиссёра, осужденного на 20 лет тюрьмы по обвинению в терроризме за попытку поджога двери офиса пророссийской политической партии в Крыму. Однако действия Павленского были расценены судом как вандализм. Образ горящих дверей Лубянки стал мемом, и почти не ассоциируется с Сенцовыми и другими крымскими узниками.

Свою жизнь получил один из флайеров, сделанных к выставке Елизаветы Саволайнен и группы «Синий всадник», «Мы победили!». На флайере была изображена мясорубка, в которую падали игрушечные солдатики, а выходили из неё георгиевские ленты, ставшие в России символом милитаризированных патриотов в последние годы. Выставка была почти полностью конфискована сотрудниками Центра по противодействию экстремизму в 2015 году. Сообщению была придана яркая форма, привлекавшая внимание. Словами одной из респонденток: «Язык искусства слишком сложный и метафоричный. Нужно быть проще, если хочешь большего понимания и принятия».

Третья группа – это партисипативные перформансы. Этот тип перформансов требует больше времени для подготовки и для реализации, так как он задействует несколько человек, для него характерно открытие или создание новых пространств. Большая часть партисипативных перформансов пришлась на 2015-2017 годы после первой волны зрительских телесных перформансов.

Партисипативные перформансы открывают возможности появления новых моделей коммуникации, договорённостей или соглашений. Художники создают сооружение или пространство, которое

может стать платформой для встреч и диалога, и тем самым напоминает создание модели нового мира. Расслабляющая социальная скульптура была создана группой ЗИП в Киеве. Стулья, составленные в форме круга Павлом Митенко стали приглашением к активной коммуникации во время войны на Парижских улицах. Приняли участие в акции художники и художницы из России, Украины, Франции.

Монстрация (рис. 4) – это весёлая и абсурдная процессия с лозунгами, впервые организованная в Новосибирске Артёмом Лоскутовым больше 10-ти лет назад на 1-е мая. Участвовать может каждый, монстрация популярна. В 2014 Артём шёл во главе процессии с баннером: «Ад наш!» Очевидно в тот год это было парафразом высказывания: «Крым наш!» Значение этого слогана мерцающее. Антивоенное значение слогана только одно из возможных. Патриарх Тихон, сказал, что эта «акция аморальна и непристойна» [23].

Передвижная выставка Не-Мир была попыткой организации странствующего пространства для взаимодействия в нескольких городах. Этот проект был создан Катрин Ненашевой, Леонидом Цоем, Дарьей Апахончич, Максом Строповым и привлёк участников и участниц из России, Украины и других стран. Он был успешно реализован на улицах Санкт-Петербурга в 2015 г., но в Москве в 2016 г. участники и участницы, собиравшиеся пройти по улицам с арт-объектами и изображениями в руках, были задержаны, несмотря на то, что это была Масленица (рис. 6). Выставка также была проведена в Минске, Риге и Киеве.

Апроприацией публичного пространства библиотеки была выставка «Народовластие» (Елизавета Саволайнен. Александра Орлова, 2017). Она прошла в библиотеке иностранной литературы, выбранной в результате защитной стратегии, возникшей после сложностей с московскими уличными антивоенными перформансами. Поддержка, соучастие сотрудников библиотеки соседствовала с ограничением на выбор тем: нельзя упоминать Путина, нельзя приглашать украинских художников.

Суть мероприятий – отношения – появляются в процессе коммуникации, но их непросто продемонстрировать после завершения перформанса.

Расшифровки диалогов и интервью могут предоставить дальнейший материал для исследования.

Пожалуй, крайним на сегодняшний момент антивоенным перформансом, проведённым в России, можно считать перформанс международной группы художников из проекта XXXXism- TOSHAIN/ MAKOWSKY/ СЕЕН, проведённый весной 2018 года. Несмотря на то, что он был проведён на Красной площади в Москве, я бы отнесла его к медийному перформансу. Главной задачей было сделать документацию. Действовать пришлось очень быстро. «Десять человек одетых в гражданскую одежду, под которой были спрятаны защитные военные

жилеты, построились в шеренгу на несколько минут перед тем, как они были задержаны (рис.7). На жилетах невидимой краской, позже стало известно, что это специальная военная краска, которую используют только в американской армии, были нанесены цитаты художников из различных стран мира, говорящих о мире. Тайный текст можно было разобрать только в инфракрасном излучении. На жилетах были следующие надписи: «Идите бомбите себя сами» художника из Афганистана Амманулы Моджади, «Убьёт-Не убьёт» Парасту Форухар из Ирана, чьи родители были убиты режимом, «Потерянные мальчишки» от Славы Могутина, российского артиста и активиста, живущего в Соединённых Штатах Америки, борющегося за права гомосексуалистов. Среди авторов немецкий артист Олаф Николай и его «Без Родины», и американец Лоуренс Вайнер «Здесь сегодня, Здесь завтра» и другие. На четвертой минуте перформанса на площади появилась полиция, участники попытались рассредоточиться, но были задержаны. Семь человек было отправлено в участок и было допрошено. «Петрформанс в Москве не направлен против какого-то конкретного человека или режима. Это гораздо более общее высказывание. Это призыв к миру, и он должен звучать там, где нет мира. Но и там, где мир есть, чтобы мы не забывали. Это символ, который в любом случае заставляет людей задуматься. Особенно накануне празднования Дня Победы» [24].

Что касается выбора локаций для проведения перформансов, то наибольший интерес вызывают уличные перформансы, придающие или раскрывающие акцентированность тех или иных пространств в городах, тогда как, галерейные скорее связаны с возможностями арт-сообщества. Множественные акции, совершенные на Красной площади Москвы, настолько увеличили чувствительность служб к происходящим подозрительным активностям на ней, что с 2016 г. художники практически перестали ее использовать (наряд быстро приезжает). Акция Петра Павленского в поддержку Олега Сенцова перед зданием ФСБ на Лубянке в Москве прошла на ещё одном известном месте, часто используемом московскими акционистами. Выставку НеМир в Москве задержали в самом начале ее маршрута, поэтому о значимости места в 4-м Сыромятническом переулке говорить не приходится.

В Петербурге больше всего уличных акций прошло на Невском проспекте (на этом пространстве много людей, соответственно много зрителей) и на Марсовом поле (бывший плацдарм, превращенные в сквер памяти жертв Февральской революции, своим названием отсылает к римскому богу войны, следовательно, перформансы, проводимые на нем организованы как ответы в символическом поле). В Петербурге тоже есть своеобразная традиция проводить акции у здания ФСБ на Литейном проспекте – здесь антивоенный перформанс провела группа «Синий всадник». Также были задействованы и другие символы войны: Ростральные колонны (украшенные носами, по легенде, побежденных

кораблей), Артиллерийский музей, крейсер Аврора.

В качестве заключения отмечу, что среди основных тенденций в антивоенных перформансах: гендерно сбалансированный состав участников и участниц, не только уменьшение количества, но изменение типов перформативных высказываний. В последние три года проекты стали сложнее, масштабнее. Особые черты, соотносящие антивоенные перформансы и ритуалы (согласно Ричарду Шехнеру): референция к трансцендентному Другому, безвременное время – вечное настоящее, возможность изменения личности художника, вовлеченность публики, коллективное творчество. Художники изобретают новые формы ритуалов в меняющемся обществе.

Список использованной литературы

- 1. Julia Rothenberg.** E-Study Guide for: Sociology Looks at the Arts. Sociology Sociology CTI Reviews URL: [https://books.google.lv/books?id=rEWhAwAAQBAJ&pg=PT172&lpg=PT172&dq=An+anti-war+movement+\(also+antiwar\)+is+a+social+movement,+usually+in+opposition+to+a+particular+nation%27s+decision+to+start+or+carry+on+an+armed+conflict,+unconditional+of+a+maybe-existing+just+cause.&source=bl&ots=Ia8zdfMe7g&sig=1RA1emLL-rX0x2RbL4P_HMTQg1o&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwjquJqM1sjbAhVMjiwKHd6zAnwQ6AEIODAB#v=onepage&q=An%20anti-war%20movement%20\(also%20antiwar\)%20is%20a%20social%20movement%2C%20usually%20in%20opposition%20to%20a%20particular%20nation's%20decision%20to%20start%20or%20carry%20on%20an%20armed%20conflict%2C%20unconditional%20of%20a%20maybe-existing%20just%20cause.&f=false](https://books.google.lv/books?id=rEWhAwAAQBAJ&pg=PT172&lpg=PT172&dq=An+anti-war+movement+(also+antiwar)+is+a+social+movement,+usually+in+opposition+to+a+particular+nation%27s+decision+to+start+or+carry+on+an+armed+conflict,+unconditional+of+a+maybe-existing+just+cause.&source=bl&ots=Ia8zdfMe7g&sig=1RA1emLL-rX0x2RbL4P_HMTQg1o&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwjquJqM1sjbAhVMjiwKHd6zAnwQ6AEIODAB#v=onepage&q=An%20anti-war%20movement%20(also%20antiwar)%20is%20a%20social%20movement%2C%20usually%20in%20opposition%20to%20a%20particular%20nation's%20decision%20to%20start%20or%20carry%20on%20an%20armed%20conflict%2C%20unconditional%20of%20a%20maybe-existing%20just%20cause.&f=false)
- 2. Andrej Gatha.** Anti-war pacifism and the principle of self-defence. B.A. A Thesis Submitted to the School of Graduate Studies In Partial Fulfilment of the Requirements For the Degree Master of Arts McMaster University June 2001 URL: <https://macsphere.mcmaster.ca/handle/11375/11533>
- 3. Abdusalam Guseinov.** On pacifism and the perspective of the infinite beginning. Philosophy in Russia Tolstoy's Theory of Nonviolence. URL: https://philosophynow.org/issues/54/Tolstoys_Theory_of_Nonviolence
- 4. Daniel Lieberfeld.** WHAT MAKES AN EFFECTIVE ANTIWAR MOVEMENT? THEME-ISSUE INTRODUCTION. International Journal of Peace Studies, Volume 13, Number 1, Spring/Summer 2008. URL: https://www.gmu.edu/programs/icar/ijps/vol13_1/IJPS13n1%20Intro%20-%20Lieberfeld.pdf
- 5. Daniel Lieberfeld.** WHAT MAKES AN EFFECTIVE ANTIWAR MOVEMENT? THEME-ISSUE INTRODUCTION. International Journal of Peace Studies, Volume 13, Number 1, Spring/Summer 2008. URL: https://www.gmu.edu/programs/icar/ijps/vol13_1/IJPS13n1%20Intro%20-%20Lieberfeld.pdf
- 6) Taylor D. Richard Shechner interview (2001).** URL:

[http://scalar.usc.edu/nehvectors/wips/richard-schechner-what-is-performance-studies-2001-](http://scalar.usc.edu/nehvectors/wips/richard-schechner-what-is-performance-studies-2001-7) **7. Антонян Мария Артуровна.** Особенности рецепции перформанса: на материале работ Марины Абрамович. URL: http://sias.ru/upload/ds-antonian/Disser_Antonian.pdf **8. Интервью о подготовке** выставки "Marina Abramovic. The Artist is Present". 2010 URL: <https://www.khanacademy.org/humanities/global-culture/conceptual-performance/v/moma-abramovic-what-is-performance-art> **9. Cambridge Dictionary** <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/performance> **10. Современный толковый словарь,** Изд. "Большая Советская Энциклопедия", OCR Палек, 1998 URL: <http://www.baldatop.ru/dictionary/search?dic=modernbse&word=%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%81> **11. Angelina Lucento,** Ph.D. Assistant Professor of History and Art History National Research University-Higher School of Economics (Moscow) 2 June 2018 "Actionism as Anthropology: Katrin Nenasheva and the New Politics of Performance Art in Russia" **12. Петр Павленский.** "О русском акционизме". 2016. 21 с. **13. Список погибших** в ходе акций протеста в Украине (январь-март 2014) URL: https://lb.ua/society/2014/03/15/256239_spisok_pogibshih_hode_aktsiy_protesta.html **14. Scott Neuman.** Russia's Parliament Approves Putin's Call For Troops In Ukraine. URL: <https://www.npr.org/sections/thetwo-way/2014/03/01/284345466/russias-parliament-prepared-to-authorize-crimea-intervention> **15. Shaun Walker.** MH17 downed by Russian military missile system, say investigators. URL: <https://www.theguardian.com/world/2018/may/24/mh17-downed-by-russian-military-missile-system-say-investigators> **16. Law ratifying** Agreement between Russia and Syria on deployment of Russian Armed Forces air group. URL: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/53089> **17. Catherine Bell.** Ritual: Perspectives and Dimensions Oxford University Press 1997, с. 159 URL: <http://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/09/Ritual.-Perspectives-and-Dimensions-by-Catherine-Bell.pdf> **18. Энциклопедия, Summa culturologiae.** Том 1, 2017. С. 636 Замещения сакральных объектов культа (кровь, плоть) символич. дериватами. URL: https://books.google.ru/books?id=xzNMDwAAQBAJ&pg=PA636&lpg=PA636&dq=%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5+%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D1%82%D0%B8+%D0%BE%D0%B1%D1%8A%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B8&source=bl&ots=eNMgBFWAsu&sig=M_KA7Tn895a9OUa30Js44bR2h0o&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwiF4q6F6sDbAhXQyaYKHeFDxUQ6AEIVDAD#v=onepage&q=%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D0%B5

%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5%20%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D1%82%D0%B8%20%D0%BE%D0%B1%D1%8A%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B8&f=false 19. **Richard Schechner.** Performance Studies: An Introduction. С. 80 URL: <http://uhimik.ru/33319/33319.pdf> 20. **Richard Schechner.** Performance Studies: An Introduction. С. 80 URL: <http://uhimik.ru/33319/33319.pdf> 21. **Richard Schechner.** Performance Studies: An Introduction. Р. 120 URL: <http://uhimik.ru/33319/33319.pdf> 22. Инке Арнс, Сильвия Зассе. Субверсивная Аффирмация: Мимикрия как стратегия сопротивления. URL: <http://conceptualism.letov.ru/inke-arns-sylvia-sasse-on-mimesis-as-strategy.html> 23. Сибкрай. Митрополит Тихон показал молодым ученым «Ад» и «Монстрацию». URL: <http://sibkrai.ru/news/1/910366/> 24. **Art as the fifth power.** New scandalous performance strikes Moscow again. URL: <http://www.fxxxx.me/2018/04/%D0%BC%D0%B8%D1%80-%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%83-friede-at-the-red-square-moscow-march-31-2018/>

ИЛЛЮСТРАЦИИ

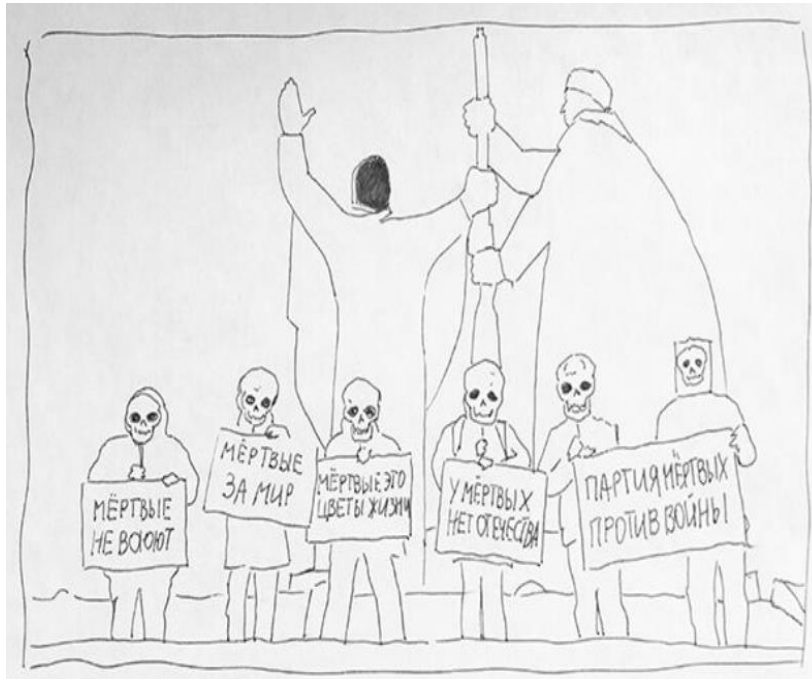

Рис.1 «Партия мертвых» Мертвые за мир, Томск, 23.02.2018

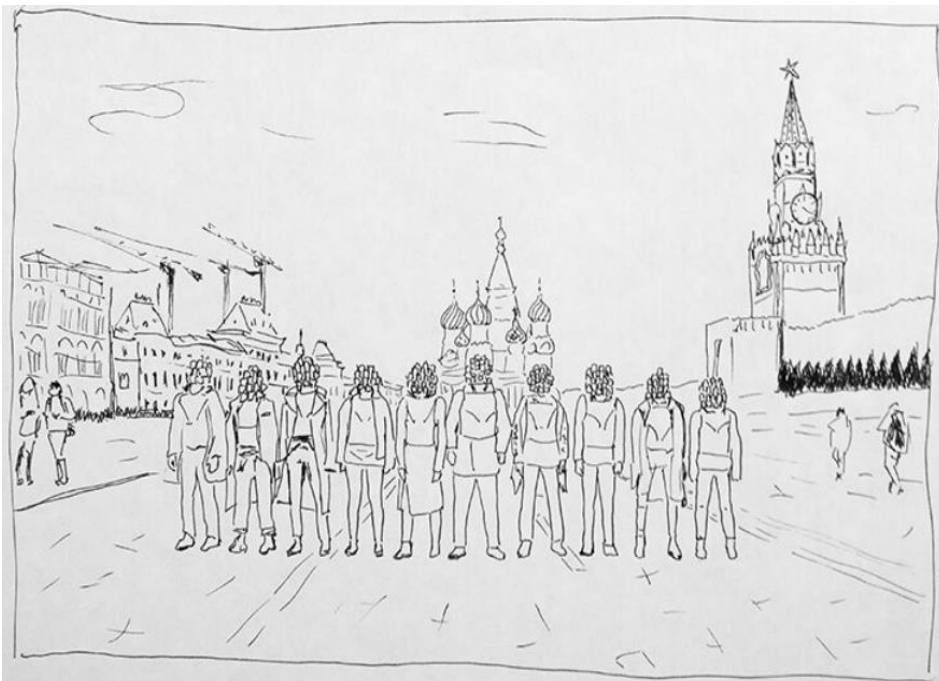

Рис.2 XXXXism TOSHAIN/MAKOWSKY/CEEH 2018

Рис. 3. «Ослепшая Россия с кровью на руках»

«Это моя Родина.
Ослепленная,
навменяемая, крищащая в
агонии.
Она не знает, куда идет,
но она точно знает,
Что все должны бояться
ее рук,
Испачканных в крови –
чужой и своей»
Кадо Карнет
07.09.2014

**Рис. 4 Санкт-Петербург. Москва. Минск. Киев 2015-2016
{НЕ МИР}**

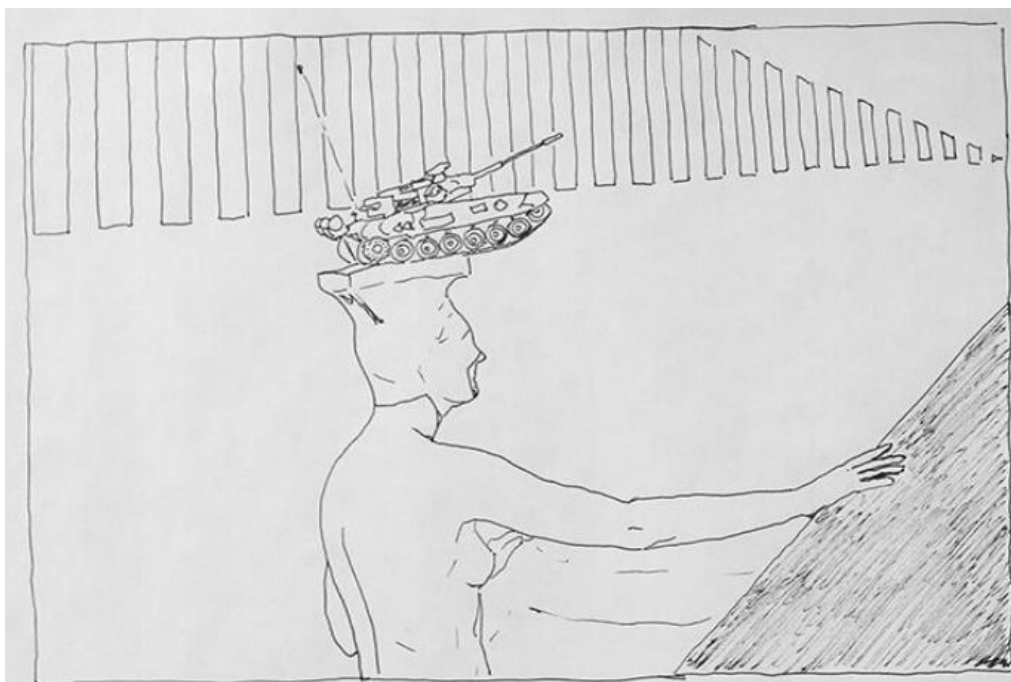

**Рис. 5 Как Леня на Невском своей кровью картину рисовал или
акция арт-группы {Родина} «Пренэр»
20.03.2014**

**Рис. 6. Один человек
Пришел на открытие
Художественной
выставки,
Нарядившись в
военную форму
И взяв с собой макет
оружия**

**ИННОВАЦИЯ - 2013
Перформанс ЦУМ,
Москва
25.03.2014**

**Рис.7. Перформанс «Родина-мать» Лизы Морозовой
МСИ «Гараж»
30.04.2014**

Рис.8. МОНСТРАЦИЯ
Новосибирск Артем Лоскутов, 01.05.2014

Рис. 9. Один человек в течение долгого времени надувал белые воздушные шары и раздавал их всем желающим вместе с гвоздями.

ШАРИКИ И ГВОЗДИ
Перформанс

6 Московская биеннале современного искусства
23.09.2015-01.10.2015, Андрей Кузькин

**Рис. 10. Катрин Ненашева, Анна Боклер, Дарья Апахончин
ВОЕННАЯ ПРАЧЕЧНАЯ
Санкт-Петербург, 04.11.2015**

Орлова А. В. Антивоенные перформансы в России 2014-2018 гг. Статья посвящена искусству антивоенных протестных акций. Художественное действие в этом случае является органической частью общественного движения. Автора в первую очередь интересуют перформансы.

По мнению автора, традиция русской антивоенной мысли уходит к учению Льва Толстого, известного как «непротивление злу насилием» и к текстам религиозных мыслителей. Новое поколение российских антивоенных мыслителей появилось в 1960-е гг. Среди них можно упомянуть Юрия Галанского и Андрея Сахарова.

Перформанс – вид художественного творчества, объединяющий возможности изобразительного искусства и театра. К нему часто применяют термин «акционизм». С того момента, как Владимир Путин пришёл во власть, молодые акционисты, включая участниц группы Pussy Riot и Петра Павленского подняли планку акционистского перформанса до острого социального действия, протеста против политического абсурда.

В статье основное внимание уделяется антивоенным перформансам, которые осуществляются в России с 2014 года. Выводы делаются на основе опроса участников протестных акций. Были перечислены следующие ощущения, которые провоцировали известия о военном вторжении в Украину и медийные манипуляции: шок, ужас, стыд, злость, боязнь посягательств на свободу выражения мнений, страх унижения, страх.

Среди основных тенденций в антивоенных перформансах: гендерно сбалансированный состав участников и участниц, не только уменьшение количества, но изменение типов перформативных высказываний. В последние три года проекты стали сложнее, масштабнее. Особые черты, соотносящие антивоенные перформансы и ритуалы (согласно Ричарду Шехнеру): референция к трансцендентному Другому, безвременное время – вечное настоящее, возможность изменения личности художника, вовлеченность публики, коллективное творчество. Художники изобретают новые формы ритуалов в меняющемся обществе.

Ключевые слова: протестные акции, антивоенное движение, акционизм, перформанс, Россия

Орлова О. В. Антивоєнні перформанси в Росії 2014-2018 рр.

Стаття присвячена мистецтву антивоєнних протестних акцій. Мистецьке дійство в цьому випадку є органічною частиною суспільного руху. Автора в першу чергу цікавлять перформанси.

На думку автора, традиція російської антивоєнної думки започаткована вченням Льва Толстого, яке відоме як «непротилежність злу насильством» і до текстів релігійних мислителів. Нове покоління російських антивоєнних мислителів з'явилося в 1960-і рр. Серед них можна згадати Юрія Галанського і Андрія Сахарова.

Перформанс – вид художньої творчості, що поєднує можливості образотворчого мистецтва і театру. До нього часто застосовують термін «акціонізм». З того моменту, як Володимир Путін прийшов до влади, молоді акціоністів, включаючи учасниць групи Pussy Riot і Петра Павленського підняли планку акціоністського перформансу до гострого соціального дійства, протесту проти політичного абсурду.

У статті основна увага приділяється антивоєнним перформансам, які здійснюються в Росії з 2014 року. Висновки робляться на основі опитування учасників протестних акцій. Були перераховані наступні відчуття, які провокували звістки про військове вторгнення в Україну і медійні маніпуляції: шок, жах, сором, злість, страх посягань на свободу вираження поглядів, страх приниження.

Серед основних тенденцій в антивоєнних перформансах: гендерно збалансований склад учасників і учасниць, не тільки зменшення кількості, але зміна типів перформативних висловлювань. В останні три роки проекти стали складніше, масштабніше. Особливі риси, якими збігаються антивоєнні перформанси та ритуали (згідно Річарду Шехнеру): референція до трансцендентного Іншого, час без часу – вічне сьогодні, можливість зміни особистості художника, залученість публіки, колективна творчість. Художники винаходять нові форми ритуалів в мінливому суспільстві.

Ключові слова: протестні акції, антивоєнний рух, акціонізм, перформанс, Росія

Orlova A.V. Anti-war performances in Russia 2014-2018. The article is devoted to the art of anti-war protests. Artistic action in this case is an organic part of social movement. The author is primarily interested in performances.

According to the author, the tradition of Russian anti-war thought goes to the teachings of Leo Tolstoy, known as «nonresistance to evil by violence» and to the texts of religious thinkers. A new generation of Russian anti-war thinkers appeared in the 1960s. Among them are Yuri Galanski and Andrei Sakharov.

Performance is a type of artistic creativity that unites the scope of visual arts and theater. The term «actionism» is often used for it. From the moment Vladimir Putin came to power, young actionists, including members of the Pussy Riot group and Peter Pavlensky, raised the bar of actionism to an acute social action, protesting against political absurdity.

The article focuses on anti-war performances that have been carried out in Russia since 2014. Conclusions are made on the basis of a survey among protesters. The following feelings provoked by the news of the military invasion to Ukraine and media manipulations were listed: shock, horror, shame, anger, fear of encroachment on freedom of expression and fear of humiliation.

Among the main trends in anti-war performances there are: a gender-balanced composition of participants, not only a reduction in number of participants, but also a change in the types of performative statements. For the past three years, projects have become more complex and larger. There are following special features relating to anti-war performances and rituals (according to Richard Schechner): reference to the transcendent Other, timeless time – the eternal present, the possibility of changing the artist's personality, public involvement and collective creativity. Artists invent new forms of rituals in a changing society.

Keywords: protest actions, anti-war movement, actionism, performance, Russia

Стаття надійшла до редакції 17.03.2018 р.

Прийнято до друку 26.03.2018 р.

Рецензент – д. соц. н., професор Кононов І. Ф.

УДК 323.13:323.173

І. В. Журба

НАЦІОНАЛІЗМ ТА СЕПАРАТИЗМ: ІСТОРИЧНІ ПРИЧИНИ ЗАРОДЖЕННЯ, СПІЛЬНІ ТА ВІДМІННІ РИСИ

Розвиток сучасних суспільних процесів в Україні, серед усього іншого, характеризується бажанням частини політичного класу зробити націоналізм провідною ідеологією. Проте, як показує практика, навіть за умови побудови у країні моделі, заснованій на моделі єдиної нації, більшість соціально-економічних проблем країни не будуть вирішені. До того ж, впровадження сучасної національної ідеології, носії якої розглядають у якості кумирів таких діячів як С. Бандера, викликає занепокоєння частини українських регіонів, що мають відмінну історичну пам'ять. Ігнорування сучасними націоналістами соціально-економічних питань, у поєднанні із спробами представити свої цінності, як універсальні для всієї України, багато у чому сприяють поширенню у регіонах сепаратистських настроїв. Враховуючи все вищесказане, вважаємо важливим дослідити обидві теорії (націоналізму та сепаратизму), визначити причини їх появи, охарактеризувати спільні та відмінні риси. Саме це і є метою статті.

Різні аспекти цієї проблематики висвітлювалися у працях західних та вітчизняних науковців як: Ернест Геллнер, Ентоні Сміт, Бенедикт Андерсон Еміль Паїн, Ілля Кононов, Микола Шульга, Алла Лобанова та інші.

Незважаючи на те, що тема досить широко висвітлена у роботах вітчизняних та зарубіжних науковців, у її вивченні є певні прогалини, які потребують наукового наповнення.

Сепаратизм як суспільно-політичне явище неможливо розглядати без урахування комплексу проблем пов'язаних із історією становлення нації. Як відомо, ця категорія суспільного розвитку почала оформлятися у провідних країнах світу наприкінці XVIII – на початку XIX ст. у ході так званого національного відродження.

Згідно з поширеною у соціологічній та політологічній науці трактовкою «нація» (від. лат. – плем'я, народ) – це спільність людей незалежно від їхнього етнічного походження, об'єднаних політичними інтересами, усвідомленням своєї спільності на певній території (землі) з певною державною організацією (суверенітетом), єдиним громадянством, юридичними правами та обов'язками, культурою і традиціями. Визначальними чинниками нації. є територія, держава (або прагнення і воля до неї), національна свідомість (усвідомлення ідентичності, соціальної, культур, окремішності, поліетнічної, як правило, спільноти) [8].

Передумови для створення націоналізму були закладені в працях французького філософа-просвітника Ж.-Ж. Руссо. Вони пов'язані з демократичним варіантом концепції політичного суверенітету, яку він розробив [5]. Французький просвітник вважав, що верховна влада в суспільстві повинна належати «об'єднаному народу» (також званому «сувереном»). Він створив образ «колективної істоти», в якому повністю розчиняються окремі особи і групи. «Суверенові» належить необмежена влада над власністю і особистістю громадян, від нього кожен індивід «отримує своє життя і своє буття». У новому стані не допускається протиставлення індивідуальних інтересів і волі «колективній волі», і громадянське суспільство як система артикуляції індивідуальних інтересів фактично позбавляється права на існування.

Заперечуючи де-факто суспільний договір, концепція Руссо також не допускає впливу малих товариств на великі, а найбільш ефективним механізмом здійснення волі об'єданого народу оголошує єдину і нероздільну республіку. Таким чином, формально даний підхід заперечує сепаратизм (а вкупі з ним – регіоналізм і федералізм) як такі. Однак, при найближчому розгляді все виявляється не так однозначно. Згадаймо, що натхненна ідеями Руссо Велика Французька революція оголосила головним джерелом політичного суверенітету єдину французьку націю, ввівши в політичну теорію і практику принцип «одна нація – одна держава». Також Французька революція стала розповсюджувати одну мову, адже до революції більшість провінцій не розуміла людей з Парижу, їм вважалась що вони і король спілкуються на взагалі-то незрозумілому діалекті.

Стосовно майбутньої проблеми сепаратизму це було небезпечно, оскільки під «нацією» в даному контексті розумівся не тип етнічної спільноти, а насамперед спільнота громадян (співгромадянство), з якого складається і формується на певній стадії розвитку національна державність. Однак перенесення прав суверенітету зі «співтовариства громадян» на представників певної етнічної спільноти було цілком імовірним, що в майбутньому і відбулося. Отже, в процесі європейської модернізації виникли дві концепції нації і суверенітету, які могли зіштовхуватися в політичному процесі.

Найбільш перспективне, на наш погляд, визначення націоналізму як ідеології дав англійський вчений Ентоні Сміт у роботі «Національна ідентичність». На його думку, націоналізм слід розглядати у кількох ракурсах:

- 1) увесь процес формування та утвердження націй або національних держав;
- 2) свідомість належності до нації разом з почуттями й прагненнями, спрямованими на її безпеку і процвітання;
- 3) мову та символізм «нації» і їхню роль;

4) ідеологію, зокрема й культурну доктрину нації і волю нації, а також пропоновані способи здійснення національних прагнень і волі;

5) соціальний і політичний рух задля досягнення цілей нації і утвердження національної волі [16, с. 43].

Більшість дослідників пов'язують появу національної ідентифікації народів із становленням індустріального суспільства. Зокрема англійський вчений Ернест Гелнер відзначав: « Ми можемо в рамках нашої моделі зробити висновок, що епоха переходу до індустріального суспільства була також епохою націоналізму, періодом бурхливих зрушень, зміщень політичних і культурних кордонів — усе це, аби задовольнити імператив націоналізму, який уперше дає про себе знати.» [2, с. 73].

Серед причин що обумовлюють оформлення національної ідентичності в момент переходу від традиційно-аграрного до модерно-індустріального суспільства є системна криза соціальних зав'язків середньовіччя в умовах нових господарчих реалій. Як відзначив відомий дослідник націоналізму Е. Гелнер: «Націоналізм з'являється на історичній арені в епоху переходу людського суспільства від аграрної до індустріальної епохи, від традиційно-аграрного до модерно-індустріального суспільства, від Аграрії до Індустрії. Саме в цю епоху система ієрархічних соціальних зав'язків і статусних взаємин і бар'єрів, система обмеженої соціальної мобільності і розмаїття взаємно ізольованих локальних діалектів і культур стає перепорою на шляху розвитку індустріальної цивілізації. [2, с. 17]».

Ускладнення соціальних зав'язків, поглиблення та розширення сфер відповідальності з боку різних соціальних груп та розвиток суспільно-політичних та економічних процесів на тій чи іншій території обумовлює кризу створеної за доби середньовіччя системи ідентифікації людей за становим або релігійним походженням. Відповідно націоналізм виступає універсалістською ідеологією що апелює до всієї громади що проживає на тій чи іншій території, незалежно від соціальної та релігійної диференціації її членів. Як відзначив Гелнер: «Певна група людей (наприклад, мешканці визначеної території, носії однієї мови) стає нацією там і тоді, де і коли члени цієї групи однозначно визнають спільні взаємні права та обов'язки завдяки членству в цій групі» [2, с. 36].

Такий розвиток подій відбувався зі зрушеннями в державному житті. Найчіткіше визначення поняттю «державна» дав німецький соціолог Макс Вебер: «державна – це суспільний інститут, який має монополію на законне насильство» [2, с. 31]. Особливо ця дефініція актуальна для концепції національної держави оскільки націоналізм заперечує наявність у національній громаді будь яких індивідуальних, або групових проявах насильства, окрім законодавчо закріпленого, державного.

Уявлення про цінність держави характерна для націоналізму. Сам він є проявом процесів розкладу середньовічної системи соціальних зав'язків та оформлення національних ідентичностей. Держава, в уявленні націоналістів, є природньою та найбільш оптимальною формою об'єднання незалежно від соціальних та релігійних відмінностей. За Гелнером: «Націоналізм виникає лише у тому середовищі, в якому існування держави вже сприймається як даність. Існування політично централізованих одиниць сприймається як самозрозуміле, як норматив, є необхідною, але недостатньою умовою націоналізму» [2, с. 33].

Одночасно з націоналізмом формується і його тінь – сепаратизм. Єдиного підходу до трактування сепаратизму у науковій літературі не існує. Під сепаратизмом розуміють і спосіб розв'язання проблеми, і рух за територіальне відокремлення, і політику та практику діяльності суспільних та політичних рухів. Найчастіше сепаратизмом визначають як політику, теорію і практику відокремлення, відділення частини території держави з метою створення нової самостійної держави або одержання статусу широкої автономії [3, с. 691].

З сепаратизмом не все так просто. Як широкий суспільний рух він може виникати і там, де, здається, для цього немає суспільних умов. Досліджуючи різні національні та суспільні рухи в Азії та російський сходознавець Олександр Крилов дійшов висновку, що сепаратистський рух у цьому регіоні є масовим. Буржуазії ж тут або немає, або вона слаба. Нації ще не склались, а носієм сепаратизму виступають етно-конфесійні групи, що знаходились на різних рівнях розвитку.

Сепаратизм, з наукової точки зору, прийнято поділяти на два різновиди: релігійний та етнічний. У першому випадку – це рух релігійної меншини за відділення, а у другому – певного етносу [13].

Сепаратизм та націоналізм розвивається еволюційно. Активізація сепаратизму залежить від певних соціально – політичних та економічних обставин які сприймаються мешканцями тих чи інших регіонів залежності від суспільного контексту.

Дуже часто сепаратизм ставить собі за мету безпосереднє створення держави. Сепаратистський рух до державності може набувати двох форм

Сецесіонізм (від лат. *secessio*) – сукупність соціально-політичних рухів та теорій, змістом яких виступає обґрунтування проєктів виходу зі складу держави (як правило, федеративної) якоїсь з її частин (як правило, суб'єкта федерації) [11, с. 20].

Іредентизм це бажання області вийти зі складу однієї держави та увійти до складу іншої, суміжної. Термін з'явився ще у XIX ст., коли після возз'єднання Італії виник рух «іредента» за приєднання прикордонних областей Австро-Угорщини, де мешкало багато італійців, до нової держави. [14, с. 151].

Окремо слід згадати про фактори що сприяють підйому вище згаданих суспільних явищ на тих чи інших територіях. Зокрема активізація сепаратистських настроїв в якійсь мірі може сприяти недолуга регіональна політика центрального уряду. У цьому зв'язку важливо розглянути поняття регіону. Без цього важко розібратися з проблемою сепаратизму. Існує декілька трактувань регіону. У рамках географічного трактування «регіон» визначається як район, велика ділянка суші, частина земної поверхні зі спеціальними фізико-географічними параметрами, географічна одиниця, що визначається географічними межами. Економічне трактування: «регіон» – частина території, де існує система зв'язку між господарчими суб'єктами, підсистема всього соціально-економічного комплексу країни, складний територіально-економічний комплекс зі своєю структурою зв'язку із зовнішнім і внутрішнім середовищем. Соціально-політичне трактування «регіону» - це соціально-територіальна спільність, тобто сукупність соціальних, економічних, політичних факторів розвитку території. Сюди входить цілий набір характеристик (такі як етнічний склад населення, трудові ресурси, соціальна інфраструктура, соціально-психологічний клімат, політичні аспекти розвитку регіону, культурні фактори тощо) [10]. У соціально-економічному відношенні регіони не можуть розглядатися як механічне з'єднання безліч господарських одиниць та різних галузей господарства. «Регіон» скоріше частина території країни, що має подібні природні, соціально-економічні та суспільно-політичні умови та певний ступінь цілісності, внутрішньої єдності, почуття «спільності», які й відрізняють її від інших частин країни. Північноамериканська традиція визначає «регіон» як групу штатів чи держав, тоді як у європейському розумінні «регіон» є невиразною специфічною просторово обмеженою одиницею. У тлумаченні Європейського союзу «регіон» розглядається як територіальне утворення, встановлене згідно з законодавством на рівні, який є нижчим після державного, і наділене правом політичного самоврядування [9, с. 777]. Регіони становлять важливу ланку в територіальній структурі держави. Це зокрема відзначає видатний американський етнополітолог Л. Снайдер. Він вважає що держава «є комбінацією невеликих адміністративних частин що діють як одне ціле» [6, с. 230].

Українській вчений І. Ф Кононов запропонував соціологічне розуміння цього суспільного утворення: «Регіон – основна субнаціональна територіальна одиниця індустріальних та інформаційних суспільств, що пов'язана з існуванням особливих територіальних спільнот, які формуються з локалізацією кластеру практик при освоєнні своєрідних геотерій. Регіон є етнотериторіальною спільністю, для якої характерна власна ідентичність» [7].

Відповідно ігнорування центральною владою регіональної специфіки обумовлює зародження ворожості до центру та оформлення

такого явища як регіоналізм. Російський географ Р. Алаєва вважає, що регіоналізм – «це сукупність соціокультурних і політичних рухів, які виступають проти уніфікації та необґрунтованих об'єктивною необхідністю централізаторських тенденцій в багатьох сферах життя народів і держав, а також відповідна система поглядів» [15].

Регіоналізм не становить безпосередньої небезпеки для цілісності держави. В той же час він легко використовується політиками, які намагаються на його основі зробити собі політичний капітал. Логічно припустити, що ігнорування державою регіонів і недолуга регіональна політика призводять до сепаратистських настроїв в регіонах і розвалу держави як такої.

На сучасному етапі розвитку суспільства дуже вчасно буде розглянути сепаратизм через призму такого явища як глобалізація. Поняття глобалізації в науковий обіг увів американський вчений-економіст Р. Робертсон у 1985 р. Він визначив його як історичний процес посилення контактів між різними частинами світу, що призводить до зростаючої одноманітності у житті народів планети. Широкого вжитку воно набуло в 90-і роки і походить від англійського слова *Globe*, що означає Земну кулю. Термін набув загальнонаукового характеру [12]. Німецький вчений Ульрих Бек дуже чітко показав як глобалізація руйнує інтереси національних держав: «Національні держави породжують і консервують в повсякденності ідентичності, та стереотипи такі як: німці живуть в Німеччині, японці в Японії, африканці в Африці. Те, що бувають "чорні-євреї" і "грецькі німці" усвідомлюється в цій перспективі і як особливий випадок, і як виняток, а значить – як загроза. Ця архітектура мислення, поведінки і життя в рамках просторів і ідентичностей державного суспільства руйнується в ході економічної, політичної, екологічної, культурної, біографічної глобалізації. Світове суспільство передбачає виникнення владних повноважень, створення просторів соціального для діяльності, життя і сприйняття - можливостей, які зламують та розмітають політичну і громадську ортодоксію національної держави. Найпомітніше це стає там, де транснаціональним підприємствам підкидають можливість розподіляти робочі місця і податки на шаховій дошці світового суспільства таким чином, що вони максимізують свої прибутки і в результаті цього віднімають у розвинених, соціально орієнтованих держав і держав загального благоденства владні і організаційно-структурні можливості, причому відбувається це не обов'язково свідомо. Цей приклад характерний тому, що він наочно демонструє всі ознаки нової владної тенденції і нового владного конфлікту між акторами національних держав і світової спільноти. Вирішальний і новий момент полягає не в тому, що транснаціональні підприємства множаться, що росте їх різноманіття, а в тому, що вони в ході глобалізації виявляються в стані зіштовхувати національні держави одиу з одною» [17, с. 117].

Глобальні гравці можуть зіштовхувати в своїх інтересах не лише держави, а і регіони в державах. Регіоналізм може перетворюватися в сепаратизм як певний політтехнологічний проект. У цьому зв'язку буде доречно ввести термін «імітативний сепаратизм». Краще всього його можна представити на прикладі нашої держави. В Україні є майданчики для створення штучного, або «імітативного сепаратизму», і одним з таких майданчиків є Донбас. В Донбасі історичних коренів сепаратизму, як в Шотландії, або в Каталонії, не було.

Було невдоволення діями центральної влади, нерівномірним розподілом державних програм, нав'язуванням, так би мовити, другої історичної пам'яті та ін.

Імітативний сепаратизм на Донбасі створювався російськими політтехнологами через так звану «ДНР» яка вважає себе правонаступницею Донецько-Криворізької республіки (ДКР). Суспільно-політична організація «Донецька республіка» була створена наприкінці 2005 року як відповідь на прихід до влади команди Віктора Ющенка. 6 грудня 2005 року під керівництвом Андрія Пургіна, Олександра Цуркана та Олега Фролова було утворено міську організацію «Донецька республіка», а три дні потому за сприяння Геннадія Приткова — обласну. Основною метою членів об'єднання було надання особливого статусу східним областям. Організація складалася з шести відділень у Донецькій, Луганській, Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській та Миколаївській областях. 1 червня 2012 року члени організації відкрили власне «посольство» у штаб-квартирі «Євразійського союзу молоді» в Москві, де займалися видачею паспортів громадян «Донецької республіки» [4].

Ми припускаємо що створення так званих ДНР і ЛНР – це політтехнологія, тобто імітативний сепаратизм який не має історичних коренів. Це була політтехнологія, завезена із Москви для відпрацювання на Донбасі, а потім застосування на всій території України. Першим головою ДНР був Олександр Бородай, громадянин РФ, політтехнолог. Це прямо вказує на «російські» корні донбаського сепаратизму та його імітативність.

Цікаве зізнання в травні 2014 року зробив Бородай. Він заявив, що як приватна особа брав участь у приєднанні Криму до Росії, і що в Донецьку, Луганську і Криму працює одна команда. «Я не буду приховувати, що працював в Криму. <...> Це, загалом, одна когорта людей. Це безперервний проект, якщо висловлюватися мовою бізнесу» [1]. Дане висловлювання прямо вказує на підривну політтехнологію і зацікавленість Москви в сепаратистських настроях в Україні. Після створення ДНР як «імітативного» сепаратистського проекту Бородай зникає з керівних посад так званої ДНР. Ось що він про це каже: «Оголошую про відставку в зв'язку з переходом на іншу роботу. Я прийшов як кризовий менеджер, коли ДНР тільки зароджувалася. Тепер

ДНР – справжня держава. Вона володіє урядом, збройними силами. Республіка стала суб'єктом міжнародного права». На нашу думку, це пов'язано з тим що підривна технологія була запущена і далі почалася «донбасизація» збройного конфлікту. ДНР/ЛНР очолили місцеві ватажки, а російські політтехнологи відійшли в тінь і керують всім цим не привертаючи уваги до себе. Мовляв, тут громадянський конфлікт, і ми не маємо до цього стосунку.

Отже ми бачимо різницю між класичним сепаратизмом та «імітативним сепаратизмом» в наступному:

- відсутність історичних коренів сепаратизму;
- відсутності прагнення всього населення регіону до відділення від держави;
- пропагандистське підігрівання невдоволення населення регіону діями центру;
- маніпулювання історичною пам'яттю, нав'язування вигаданої історії;
- активне фінансування і створення сепаратизму на «рівному місці» яка перетворилась на технологію.

Підсумовуючі сказане, відзначимо що націоналізм та сепаратизм слід розглядати як пов'язані суспільні явища. Поява кожного з них обумовлена історичними (контингентними) та об'єктивними закономірними факторами. За Гіденсом, націоналізм стає націоналізмом якщо виконано дві умови: створення нації, створення держави. Якщо ці умови з тих чи інших причин не виконані, то це - сепаратизм. Отже на нашу думку тонка грань між сепаратизмом і націоналізмом полягає в тому, що сепаратизм стає націоналізмом коли створюється держава, а націоналізм, коли не здатен створити державу. Сепаратизм в Україні - дуже складне і не вивчене явище. У Донбасі сепаратизм є політтехнологією, розробленою в Росії. Глибоких регіональних та історичних коренів він не має. Тому донбаський сепаратизм можна визначити, як імітативний, або штучний.

Невдала регіональна політика центру приводить до невдоволення регіонів, і ті в свою чергу здатні заявити свої права на вихід з держави, або може сформуватися ґрунт для «імітативного сепаратизму», який принесуть ззовні.

Список використаної літератури

- 1. В гостях у Захара Прілепіна** Олександр Бородай. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rPq5J-Xt2o8>. (опубліковано:20.02.2017).
- 2. Гелнер Е.** Нації та націоналізм; Націоналізм: Пер. з англ. К.: Таксон, 2003. 224 с. (Ex professo).
- 3. Дівак В.В.** Сепаратизм як соціально-політичне явище: сутність і причини виникнення *Держава і право: збірник наукових праць*. 2008. Вип. 39. С. 690–695.
- 4. Донецька республіка** (організація) URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%8>

6%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0_(%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F). **5. Жан-Жак Руссо.** Про суспільну угоду, або принципи політичного права. **6. Картунов О. В.** Вступ до етнополітології. К., 1999. 300 с. **7. Кононов І.Ф.** Регіон як наукова проблема. Стаття перша. *Освіта Донбасу.* Луганськ, 2001. №1 (87). С.18-22. **8. Нація** URL: <http://leksika.com.ua/14201019/legal/natsiya>. **9. Політологія:** хрестоматія. Сост. М.А. Василик, М.С. Вершинин. М., 2000. 843 с. **10. Політологічний** словник. URL: <https://subject.com.ua/political/dict/1043.html>. **11. Попов Ф .А.** Географія сецессионизма в современном мире. М.: Новый Хронограф, 2012 672 с. **12. Robertson, R.** Interpreting Globality. Ed. by Robertson, R. World Realities and International Studies. – Glenside (Pa.): Pennsylvania Univ. Press, 1983; Robertson, R. The Relativization of Societies: Modern Religion and Globalization // Robbins, T., Shepherd, W. and McBride, J. Cults, Culture, and the Law: Perspectives on New Religious Movements. – Chicago: Scholars Press, 1985; Robertson, R. Globalization: Social Theory and Global Culture. – London; Thousand Oaks (Ca.): Sage Publications, 1992. **13. Романюк Н. І.** Сепаратизм як суспільно-політичне явище сучасності. URL: <https://internationalconference2014.wordpress.com>. **14.** Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Х.: ФОП Павленко О.Г., 2015. 268 с. **15. Самовизначення** без сепаратизму. *Вісник аналітики.* 2007. № 2. С. 50-63. **16. Сміт Ентоні Д.** Національна ідентичність. Пер. з англійської П. Таращука. К.: Основи, 1994. 224 с. **17. Бек У.** Что такое глобализация? Пер. с нем. А Григорьева и В.Седельника; Общая редакция и послесл. А. Филиппова. М.: Прогресс-Традиция, 2001. 304 с.

Журба І. В. Націоналізм та сепаратизм: історичні причини зародження, спільні та відмінні риси. В статті здійснена спроба розглянути такі суспільно-політичні феномени як націоналізм та сепаратизм. Виявлені історичні та соціально-економічні причини становлення ідеї національної самоідентифікації народів, її еволюція протягом XIX – XX ст. Спираючись на роботи вітчизняних та зарубіжних науковців, автор висвітлив спільні та відмінні риси, притаманні таким суспільно-політичним рухам, як сепаратизм та націоналізм. На думку автора головна відмінність між цими явищами полягає в тому, що сепаратизм стає націоналізмом коли створюється держава, а націоналізм стає сепаратизмом, коли не здатен створити державу. Відповідно, робиться висновок, що сепаратизм в Україні – дуже складне і не досліджене явище, яке потребує глибинного та комплексного вивчення. Розглянувши характерні ознаки сепаратистського руху в історичній ретроспективі, автор робить висновок, що це явище у сучасному Донбасі

представляє собою політтехнологію, розроблену в Росії. Глибоких регіональних та історичних коренів він не має. Тому донбаський сепаратизм можна визначити як імітативний або штучний.

Головною причиною появи штучного сепаратизму є помилки центральної влади у формуванні стратегії відносин із регіонами. Невдала регіональна політика центру призводить до невдоволення регіонів, і ті, в свою чергу, здатні заявити свої права на вихід з держави або може сформуватися ґрунт для «імітативного сепаратизму», який принесуть ззовні.

Ключові слова: націоналізм, сепаратизм, регіон, нація, ідентифікація.

Журба И. В. Национализм и сепаратизм: исторические причины, зарождение, общие и отличительные черты. В статье сделана попытка рассмотреть такие социально-политические феномены как национализм и сепаратизм. Выявлены исторические и социально-экономические причины становления идеи национальной самоидентификации народов, её эволюция в течении XIX – XX вв. Опираясь на работы отечественных и зарубежных ученых, автор осветил общие и отличительные черты, которые присущи таким социально-политическим движениям, как сепаратизм и национализм. По мнению автора, главное отличие заключается в том, что сепаратизм становится национализмом, когда создается государство, а национализм становится сепаратизмом, когда не способен создать государство. Соответственно, делается вывод, что сепаратизм в Украине – очень сложное и не исследованное явление, которое требует глубинного и комплексного изучения. Рассмотрев характерные черты сепаратистского движения в исторической ретроспективе, в статье делается вывод, что этот феномен в Донбассе представляет из себя политтехнологію, разработанную в России. Глубоких региональных и исторических корней он не имеет. Поэтому донбасский сепаратизм необходимо трактовать как имитативный и искусственный.

Главной причиной появления искусственного сепаратизма являются ошибки центральной власти в формировании стратегии отношений с регионами. Неудачная региональная политика центра приводит к недовольству регионов, которые в свою очередь, способны заявить свои права на выход из государства, или сформировать почву для имитативного сепаратизма, который является внешне привнесенным.

Ключевые слова: национализм, сепаратизм, регион, нация, идентификация.

Zhurba I. V. Nationalism and separatism: historical reasons, origin, common and distinctive features. The article attempts to consider such socio-political phenomenon as nationalism and separatism. We revealed

historical and socio-economic reasons for the formation of the idea of national self-identification of peoples, its evolution during the XIX - XX centuries. Based on the work of Ukrainian and foreign scientists, the author highlighted the common and distinctive features that are inherent to such socio-political movements as separatism and nationalism. According to the author, the main difference is that separatism becomes nationalism when a state is created, and nationalism becomes separatism when it is not able to create a state. Accordingly, it is concluded that separatism in Ukraine is a very complex and unexplored phenomenon, which requires in-depth and comprehensive study. Having considered the characteristic features of the separatist movement in a historical retrospective, the article concludes that this phenomenon in Donbass – is a political strategy developed in Russia. It has no deep regional and historical roots. Therefore, Donbass separatism must be interpreted as imitative and artificial.

The main reason for the emergence of artificial separatism is the mistakes of the central authorities in the formation of a strategy of relations with the regions. The unsuccessful regional policy of the center leads to dissatisfaction among the regions, which, in turn, are able to declare their right to leave the state, or to form the basis for imitative separatism, which is externally introduced.

Keywords: nationalism, separatism, region, nation, identification.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2018 р.

Прийнято до друку 01.12.2018 р.

Рецензент – к. соц. н., доцент Верховод Л.І.

СОЦІОЛОГІЯ ВІЙНИ

УДК 316.485.26(477.61)"2014"

М. В. Бривко

САВУР-МОГИЛА - 2014 РІК: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ ШТУРМУ ВИСОТИ

Однією з найтрагічніших сторінок 2014 року в російсько-українській неоголошеній війні стали бої за Савур-Могили. Вони перегукуються з тим, що відбувалося тут 75 років тому, під час Другої світової війни. Через реконструкцію подій, як вони відобразилися в пам'яті їх безпосередніх учасників, ми можемо краще зрозуміти сенс боротьби, яка точиться на сучасному Донбасі

Актуальність даної роботи обумовлена ще й тим, що тривалий час ґрунтового дослідження подій на Савур-Могилі (висота 227,9), яка має

важливе стратегічне значення, не було, окрім певних спроб місцевих краєзнавців [7; 10; 11; 12].

Метою даної роботи є реконструкцію подій літа 2014 р., якими вони відобразилися в пам'яті безпосередніх учасників. Для цього використовуються усні й письмові джерела обох сторін протистояння.

Події на висоті Савур-Могилі, у тому числі із використанням спогадів учасників подій 2014 року, висвітлювалися в засобах масової інформації, проте ці публікації переважно мають описово-краєзнавчий характер чи мемуарний характер.

Щодо висоти Савур-Могила, то її героїчне минуле представлене в чисельних козацьких легендах [9]. Імовірно висоту згадують ще в «Слові про Ігорів похід» (XII ст.) [8, с. 12; 14, с. 10, 102, 170, 270]. Проте справді відомою висота стала під час подій радянсько-німецької війни 1941-1945 рр., а саме під час прориву Міус-фронту у 1943 році. Тоді однією з головних перешкод при наступі радянських військ була висота 277,9 м – «Савур-Могила».

Влітку 2014 року бойове протистояння біля Савур-Могили почалося 5 червня і загалом тривало до 24 серпня включно.

Саме з цієї висоти контролювався і прострілювався весь коридор південніше російського кордону. Вона прикривала з півдня лінію оборони самопроголошених республік. Взнявши під контроль висоту, можна було також контролювати частину дороги Харцизьк-Шахтарськ-Торез-Сніжне-Красний Луч за допомогою артилерії, а в подальшому розвинути наступ та розділити терористів «ДНР» і «ЛНР», ускладнивши їх сполучення та постачання з Росією.

7 червня 2014 року бойовики під керівництвом Олександра Ходаковського зайняли меморіальний комплекс «Савур-Могила», який фактично вже на той час ніким не охоронялася [15].

Потім висоту поперемінно штурмували й обороняли і українські збройні сили, і російські війська разом з ополченцями ДНР.

Перший штурм висоти українськими військами відбувся 12 червня 2014 року. Боець 3-го полку спецназу Б. згадує: *«12 червня в 6-ть годин ранку нашу групу визвали в район поблизу Савур-Могили, там ми виявили підрозділ 79-ї аеромобільної бригади, й декілька наших груп-спецназівців [...] Ми отримали задачу вивести одну колону на Савур-Могилу й забезпечити заняття висоти. [...] До цієї задачі ми були не готові. [...] Ми заїхали на оглядову площадку й поїхали далі, до самої вершини. Ми були на півшляху до вершини, як противник відкрив по нам шквальний вогонь. Ми попали в засідку на тому місці, де були багато разів... [...] Противника підтримували вогнем на протязі бою два БТР. Пізніше до них підтягнулися два танки. [...] В перші 10-15 хвилин після потрапляння в засідку ми понесли майже усі наші втрати. Наша колона зупинилася під вогнем противника. [...] В цілому залягли, б'ємо на спалахи. Визвали гвинтокрили Мі-24. Перший раз прилетіли об 12 – відпрацювали*

гарматами. Друга пара прилетіла через півгодини з ракетами, але вдарили десь у бік, як потім з'ясували, зі Сніжного на допомогу противнику йшли два танка. Ми продовжували перестрілку. [...] І вот ми дочекалися наших танків – прийшло три машини. [...] Сподіваюсь що вдаримо. ... Подзвонив командуючий і нам дали наказ відходити ...» (мовою оригіналу¹) [1].

Цікавими є спогади Сергія Анастасова («Боцман»), який воював на боці «ДНР», про події 12 червня 2014 року, саме про перший бій між українськими військами і силами «ДНР»: «...Нормально окопаться у нас не было времени, бойцы использовали парашюты мемориального комплекса как укрытия, я занял позицию за стелюю. В 10:15 – 10:20, когда «каратели» начали восхождение на высоту, мы открыли иквальный огонь, чтобы подавить огневые точки и прижать противника к земле. [...] Противник начал массированный обстрел высоты из 120-х минометов, орудий Д-30 калибром 122 мм и установок «Град». [...] После отправки раненных противник провел ещё два штурма высоты, но был остановлен огнем стрелкового оружия и АГС. [...] Бой закончился в 18:30 – 19:00. Последующие часа три противник издалека наносил по высоте массированные артудары, не давая нам поднять головы...» (мовою оригіналу) [13, с. 5].

Певною мірою це доповнюються спогадами бійця з позивним «Фокс», який також воював на боці «ДНР». Він згадує: «... Выхали из Снежного с танком. Танк пошел по одной дороге, мы поехали по другой – через Торез и Петровское. [...] При подъезде к с. Петровское уже была слышна стрельба из тяжелого вооружения. [...] Я пытался выйти на связь, но радиостанция не работала на передачу. Был прилет снаряда совсем рядом, отчего высыпался динамик. «Заяц» спросил, куда долбит, я просто показал направление, и он начал работу...» (мовою оригіналу) [13, с. 5].

Подальші бойові дії за утримання висоти з боку «ДНР» доповнює спогадами заступник командира батальйону «Восход» Юрій Проценко («Душман»): «Я привів сюди дві роти батальйону і двадцять два дня билися в повному оточенні. Рахували з бійцями, скільки снарядів в день положуть на цю висоту. Виходило від 320 й 644 снарядів. Потім нас узяли в тісне кільце. Боєприпаси привозили БМП, причепивши українські прапориці. [...] Тут загинуло 9 моїх бійців й 38 поранено...» [6].

Тільки 7 серпня 2014 року українські війська, які склалися з бійців 25-ї окремої повітрянодесантної бригади, 51-ї окремої механізованої бригади, 72-ї окремої механізованої бригади та з добровольців «Правого Сектору» змогли захопити висоту, провівши бездоганну тактичну операцію.

¹ Тут і далі зберігаються особливості мови оригіналу

Учасник цього бою «Дикий» згадує: *«Така вже злість була у всіх, ми дуже хотіли якнайшвидше взяти Савур-Могилу. Але, як завжди, чогось не вистачало – то координації, то боєприпасів. А генерал Назаркін, який був з нами під обстрілами на виїзному командному пункті, просто з ходу «наступав на горло» озброєнням, щоб підвозили боєприпаси, витягував нам у підмогу артилерійський резерв і не давав падати духом бійцям. Там ми побачили, що в бою і генерал, і солдат разом в одному окопі ховаються від мін, разом йдуть в атаку, п'ють з однієї фляги і курять одну цигарку»* (мовою оригіналу) [2].

Як розповідає інший учасник бою з українського боку на псевдо «06-й»: *«Ворог бився запекло, до останнього. Наші хлопці заходили з двох боків групами. Спочатку найбільше «перепало» десантникам з 25-ки. Вони вимушені були відступити і не взяли б висоту, якби командир не підняв своїх хлопців і особисто не повів їх в атаку знову...»* [2].

Після того як висота була взята, основні штурмові сили її залишили. Охороняли висоту група полковника Ігоря Гордійчука та бійці 51-ї окремої механізованої бригади, і декілька бійців батальйону «Крим». Ворог постійно обстрілював курган, намагаючись не дозволити українським військовослужбовцям висунути голову з-під наспіх зведених укріплень [4].

Наймолодший боєць української армії Євген Горчаренко згадував: *«Перший день на Савур-Могилі було страшно, коли нас безперервно бомбили. Потім звук. [...] Ми були на самій висоті, біля стели. Знизу, на вході, біля музейних танків, був наш секрет. З посадки в поле виїхало три танки. Нас обстрілювали міномети, а танки стріляли по стелі й кам'яній стіні, за якою ми ховалися. Хвилин через 20 ми почули знизу автоматні черги. Це наш секрет прийняв бій. Але ми протягом годин двох не могли висунути голову»* [16].

12 серпня розвідники Гордійчука у складі 14 чоловік з групи спеціального призначення «Крим» прорвалися знову на Савур-Могилу, взяли під контроль спостережний пункт на вершині, і приступили до коригування вогню артилерії. Противник миттєво оцінив загрозу, що виникла. Для знищення українського загону було задіяно великі сили російської артилерії і загони російських найманців з бронетехнікою.

Десантник 25-ї бригади Денис Міщенко, який захищав Савур-Могилу, згадує про те, як боролися наші воїни: *«В укриттях навколо гори, в полях навколо гори була велика кількість трупів бойовиків, знищених при відбитті атак на висоту. В околицях висоти було розкидано величезна кількість кинутого ними спорядження, зброї, боєприпасів. Під Савур-Могилою була мертва зона. Запах стояв просто жахливий. У них не виходило нас взяти. І за це російська артилерія громила нас цілодобово. Це було пекло»* [3].

Постійні обстріли з трьох боків з кожним днем ставали все щільнішими, відбувалися постійні штурми російських військ й

ополченців «ДНР». Проте в середині серпня стало очевидно, що бійцям на висоті необхідне суттєве підкріплення. Було чимало контужених. Фактично саму висоту обороняли біля десяти добровольців на чолі з полковником Ігорем Гордійчуком.

Про останні дні оборони й спроби прориву українських сил на допомогу захисникам висоти підполковник Олександр Мельниченко («Сокіл») згадує: *«Раптом приїхали хлопці на вантажівці L-200. Вони проскочили через зайняте село Петровське. Сепари дуже здивувались від такого нахабства [...] Я не хочу говорити слово смертник, але по суті, ми там були наодинці. Фізично знищити бойовиків ми не могли, покращити стан своїх військ ми не могли. Ми могли тільки загинути ...»* [4].

Тільки 26 серпня 2014 року висоту знову захопили бойовики «ДНР» і російські військові.

Командир сепаратистського батальйону «Восток» «ДНР» Олександр Ходаковський говорив: *«Потрібно звернути увагу на те, що кількість наших бійців, які знаходилися на Савур-Могилі й утримували її, ніколи не перевищувало тридцяти осіб. Біля десяти днів тому відбувся бій, на Савур-Могилі знаходилося тридцять два наших бійця...»* [5]. Приблизно така ж кількість бійців обороняла висоту і з українського боку. На самій висоті ніколи не було великої кількості бійців внаслідок природно-географічних особливостей її рельєфу. Під час оборони висоти головною небезпекою становили обстріли з важкого озброєння.

Для українських воїнів Савур-Могила стала символом героїзму під час захисту свободи і незалежності нашої країни.

Список використаної літератури

1. Бутусов Ю. 12 июня 2014 г. Первый бой за Саур-Могила: «Огонь противника на Саур-Могиле подавлен, не понимаю, почему нам приказали отступить. *Сайт Цензор. нет.* URL: <http://censor.net.ua/r393310>. Дата публикации 15.06.2016. Дата звернення 26.03.2017 р. **2. Гайо О.** Як 51-ша бригада Савур-Могила боронила. *Інформаційний сайт Західної Волині Буг.* URL: <http://bug.org.ua/article/yak-51-sha-bryhada-savur-mohylu-boronyla-38559/>. Дата публікації 22.05.2015; Дата перегляду 26.03.2017р. **3. Дубченко І.** Полковник Сумрак та герої Савур-Могили. *Сайт Народна республіка.* URL: <http://nastupna.com/history/sumrak>. Дата публікації 25.10.2014; Дата перегляду 26.03.2017 р. **4. Жирохов М.** Схватка за Саур-Могила. *Сайт Ліга.net* URL: http://www.liga.net/projects/saur_mogila/. Дата перегляду 13.05.201 р. **5. Командир** батальйона «Восток»: Взятие Саур-Могила Украина оплатила сотнями солдатских жизней. *Інформаційне агентство Regnum.* URL: <https://regnum.ru/news/1834479.html>. Дата публикации 09.08.2014; Дата просмотра 26.03.2017 р. **6. Коца А., Стешин Д.** Дважды освобожденный. *Сайт Комсомольская правда.* URL:

<http://www.crimea.kp.ru/daily/26279.5/3156866/>. Дата публікації 26.08.2016; Дата перегляду 26.03.2017 р. **7. Моргун Н. И.**, Прудников Ф. И. Саур-Могила: Путеводитель. Донецк: Донбас, 1985. 110 с. **8. Олєфіренко В.** На межі: розповідь про Савур-Могили. *Голос України*. 1991, 24 жовтня (№ 207). С. 12. **9. Полідович Ю. Б.** Легенди Савур-Могили. *Літопис Донбасу: Краєзнавчий збірник. Випуск 12.* / Відповід. ред. Т.В. Ільяшенко. Донецьк: ДОКМ, 2004. 292 с. (С. 133-140). **10. Прудников Ф.И.** Саур-Могила: Путеводитель. Донецк: Донбас, 1979. 55 с. **11. Прудников Ф. И.** Саур-Могила: Путеводитель. Донецк: Донбас, 1981. 56 с. **12. Саур-Могила:** Военно-историческое повествование. / Сост. И.И. Кулага. Донецк: ООО «ИПП «Промінь», 2008. 86 с. **13. Саур-Могила.** Первый бой 12 июня 2014 г. *Новороссия*. 2017, 15 июня (№ 144). С. 1, 5. **14. Слово** про Ігорів похід та його поетичні переклади і переспіви. / Видання підготував Махновець Л. - К.: Наукова думка, 1967. 286 с. **15. Шара А.** Битва за Савур-Могили. Хроніка подій. *Сайт Тиждень ua*. URL: <http://tyzhden.ua/Society/153886>. Дата публікації 14.12.2015; Дата перегляду: 25.02.2016 р. **16. Шовкошитный Р.** 17-летний солдат рассказал про штурм и оборону Саур-Могили: сепаратисты маскировались под солдат ВСУ. *Сайт NEWSru.ua* URL: <http://rus.newsru.ua/ukraine/08sep2014/zheka.html>. Дата публікації 08.09.2014; Дата звернення 07.02.2016 р.

Бривко М. В. Савур-Могила – 2014 рік: спроба реконструкції штурму висоти. Ця стаття висвітлює найменш вивчену тему в історії військових дій сучасної російсько-української війни на Сході України на підставі спогадів учасників штурму висоти Савур-Могила, розташованою у Шахтарському районі Донецької області біля міста Сніжне. Поданий матеріал частково відтворює події червня-серпня 2014 року біля висоти. Робиться спроба реконструкції події 2014 року використовуючи усні свідчення учасників боїв за висоту. Наведені спогади дають змогу частково проаналізувати військово-тактичні й стратегічні особливості боїв за висоту Савур-Могила.

Ключові слова: усні спогади, висота, Савур-Могила, війна, українські війська, «ополченці ДНР», російські війська.

Бривко Н. В. Саур-Могила – 2014: попытка реконструкции штурма высоты. Эта статья освещает наименее изученной тему в истории военных действий современной российско-украинской войны на Востоке Украины на основании воспоминаний участников штурма высоты Саур-Могила, расположенной в Шахтерском районе Донецкой области возле города Снежное. Представленный материал частично воссоздает события июня-августа 2014 г. у высоты. Делается попытка реконструкции события 2014 г., используя устные свидетельства участников боев за высоту. Приведенные воспоминания позволяют

частично проанализировать военно-тактические и стратегические особенности боев за высоту Саур-Могила.

Ключевые слова: устные воспоминания, высота, Саур-Могила, война, украинские войска, «ополченцы ДНР», российские войска.

Bryvko N.V. Savur-Mohyla - 2014: an attempt to reconstruct the assault on the height. This article lights up the least studied subject in the history of military operations during the Soviet-German war in 1941-1945 and modern Russian-Ukrainian war in the East of Ukraine on the basis of flashbacks of participants of assault on the height Savur-Mohyla located in the coalmining area of Donetsk oblast near the town Snizhne. The given materials partly reconstructs events which took place at the end of August 1943 and June-August 2014 near the height. An attempt to compare these events has been done by using oral evidence of participants of the fights (soviet warriors, Ukrainian warriors and so-called «militiamen of the DPR») for the height. The flashbacks enable to reconstruct events and to analyse military tactical and strategic features of fights for the height Savur-Mohyla.

Keywords: oral evidence, height, Savur-Mohyla, war, Ukrainian troops, militiaman of the DPR, Russian troops.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2018 р.

Прийнято до друку 01.12.2018 р.

Рецензент – к. соц. н., доцент Хобта С.В.

СОЦІОЛОГІЧНА ПУБЛІЦИСТИКА

УДК 316.485(477.62)

В.И. Поклад

НЕОАРХАИЗАЦИЯ И ВОЙНА: ЛУГАНСКИЙ ВАРИАНТ

События на Востоке Украины начиная с 2014 года стали предметом осмысления со стороны политиков, журналистов, ученых. Все пытаются найти ответы на вопросы «что?», «как?» и «почему?». Что именно произошло? Как это стало возможным? Каковы основные детерминанты того, что произошло?

Ответы на эти вопросы имеют не только научное (теоретическое) значение. Разрушенная инфраструктура, кризисная экологическая ситуация, тысячи погибших, сотни тысяч беженцев (или, по официальной терминологии, «временно перемещенных лиц») свидетельствуют о чрезвычайной остроте проблемы, разрешение которой

невозможно без объективных и корректных ответов на поставленные вопросы.

Конспирологические версии, а также различные вариации теории «черных лебедей», столь популярные в начальный период осмысления произошедшего, сейчас, спустя четыре года, сменяются разработкой более концептуальных объяснений, вписывающих локальный (в первом приближении) конфликт в структуру глобальных процессов и тенденций.

События в Луганской и Донецкой областях нашли свое отражение в многочисленных научных публикациях с использованием различных методологий анализа: социально-философского (А. Еременко), социологического (И. Рущенко, И. Кононов), политологического (В. Горбулин), правового (О. Задорожный), социально-психологического (С. Гарькавец) и т.д. Особый интерес представляют материалы ученых - непосредственных очевидцев событий [см.: 1; 2.]. Также следует отметить огромный вклад в изучение проблемы участников исследовательского проекта «Массовое сознание в зоне военного конфликта на Донбассе», реализуемого кафедрой философии и социологии Луганского национального университета имени Тараса Шевченко [см., напр.: 3].

В качестве доминирующей объяснительной модели можно представить точку зрения о том, что в целом ситуация возникла в результате целенаправленного воздействия политического руководства Российской Федерации на регионы Украины, население которых, в силу различных социально-психологических, культурных, экономических особенностей, оказалось наиболее восприимчивым к этому воздействию.

В то же время в большинстве публикаций рассмотрение проблемы не ограничивается региональными рамками. Однако связь событий на Востоке Украины с глобальными закономерностями во многих исследованиях обозначена достаточно пунктирно. В основном преобладает политологическая концепция, вытекающая из «большой шахматной доски» З. Бжезинского, объясняющая ситуацию активностью главных акторов глобальной политики. Предрасположенность самого социума региона к определенному «образу будущего» рассматривается недостаточно.

Автор предпринимает попытку рассмотреть события на Востоке Украины (в частности, в Луганской области) как местный вариант такого глобального процесса, как неоархаизация, в котором в качестве своеобразного «идеального типа» Архаики выступает советский фундаментализм.

После долгих лет доминирования в отечественной общественной мысли марксовской теории общественно-экономической формации, в которой исторический процесс представлен в виде последовательной смены пяти типов общества (первобытнообщинного, рабовладельческого, феодального, капиталистического и

коммунистического) в современной науке закрепилось выделение трех типологических единиц. Хотя именуются они – в зависимости от оснований – по-разному. Во-первых, доиндустриальное общество (аграрное, традиционное, закрытое, архаичное, премодерное (Ф. Фукуяма). Во-вторых, индустриальное (буржуазное, открытое, модерное). В-третьих, постиндустриальное (технотронное, информационное, посткапиталистическое, постмодерное).

Не углубляясь в детализацию различий между различными типологиями, акцентирующими внимание на различных аспектах социального бытия, представляется возможным обозначить основные этапы развития общества как Архаика, Модерн и Постмодерн. Основанием для такого деления видятся базовые институциональные различия между обществами. Как справедливо отмечает С. Макеев, «собственно тип общества зависит от того, какой институт является доминирующим. Доминанция института семьи дает нам родовое общество, церкви – феодальное, государства – социалистическое (тоталитарное), рынка и собственности – капиталистическое (демократическое). При этом доминирующий институт ожидает, требует и добивается от других институтов лояльности. Лояльность становится условием воспроизводства порядка доминанции» [4, с. 19].

Основными характеристиками Архаичного общества были Власть как доминирующая ценность, Армия как модельный (доминантный для прочих форм социальности) институт, иерархия, субординация, дисциплина и коллективизм как базовые социальные нормы.

В обществе Модерна доминирующей ценностью становится Доход, модельным социальным институтом – Фабрика, а иерархия, субординация, дисциплина и коллективизм, хотя и сохраняются как базовые социальные нормы, но оказываются весьма ограниченными (по сравнению с предыдущим периодом истории) с помощью общественного договора, соглашения, контракта.

В качестве доминирующей ценности в обществе Постмодерна предполагается Знание (информация), модельного социального института – Университет, базовых социальных норм – сетевые коммуникации (в противовес иерархическим), координация (вместо субординации), свобода (вместо дисциплины), индивидуализм (взамен коллективизма).

Главными признаками общества Постмодерна становятся неопределенность, многовариантность, альтернативность, релятивизм практически во всех жизненных сферах и ситуациях. «Происходит конструирование идентичности на основании индивидуального выбора, а не традиционной аскрипции, а также фрагментация индивидуальной идентичности, изменяющейся в ходе жизни и от одного социального окружения к другому» [см.: 5].

Модернизация, как переход от традиционного (архаичного) общества к индустриальному (модерному) долгое время и рассматривалась, и осуществлялась как универсальный процесс по единым стандартам, что позволило Ф. Фукуяме четверть века назад даже провозгласить «конец истории» в связи универсализацией либеральной демократии Запада как окончательной формы управления в человеческом обществе [6].

Тем не менее, на волне критики идей «универсализации либеральной демократии» и Модерна как «конца истории», а также на основе анализа новых социальных процессов были выдвинуты «теории неомодернизации» (Э. Тирикьян), «теории постмодернизации» (Дж. Александер), теории экологической модернизации (Э. Гидденс, У. Бек).

Р. Инглехарт среди специфических признаков постмодернизации выделяет отказ от акцента на экономическую эффективность, бюрократические структуры власти и научный рационализм, которые были характерны для модернизации. По его мнению, все это «знаменует переход к более гуманному обществу, где самостоятельности, многообразию и самовыражению личности предоставляется больший простор» [7]. Самостоятельность, многообразие и самовыражение личности становятся предпосылкой для отказа от единого стандарта социальных преобразований, отраженного в различных вариантах теории модернизации.

Постмодерн, в отличие от Модерна, не приводит к уничтожению (подчинению, отмиранию) устаревших социальных порядков. «Новый мир, идущий на смену эпохе Модерна, – пишет А. Неклесса, – рождается в столкновении трех исторических тенденций: модернизации, постмодернизации и демодернизации (неоархаизации)» [8, с. 16-17]. В обществе Постмодерна Архаика и Модерн получают дополнительные возможности не только для самосохранения, но и для дальнейшего развития. И не только как «сырье» для Модерна и Постмодерна, а и в качестве принципиально иных моделей социального порядка (хоть и путем реанимации «хорошо забытого старого»). Так, по мнению И. Кононова, «некую модель возможного будущего глобального мироустройства уже дала Индия. Здесь соединились, не смешиваясь и не теряя своей идентичности, расы, этнические группы, религии. Здесь соседствуют умопомрачающее богатство и ужасающая нищета, высочайшая образованность и страшное невежество. Общий контекст индийской культуры даже самых нетерпимых пришельцев фактически превращал в одну из каст, которая должна была жить рядом с другими» [9].

Постмодерн, таким образом, радикально меняет глобальную динамику. Линейные исторические процессы сменяются синергетическими с самыми разнообразными бифуркациями. В ситуации

плюрализации тенденций социального развития, по мнению А. Неклессы, «появляется также вероятность глобальной альтернативы цивилизации: возможность распечатывания запретных кодов истории, освобождения социального хаоса, выхода на поверхность и легитимации мирового андеграунда, его слияния с «несостоявшимися» и «обанкротившимися» государствами, «странами-изгоями», современными «пиратскими республиками», прочими социальными эфемериями, утверждающими причудливый строй новой мировой анархии» [8, с. 23].

Появление глобальных альтернатив цивилизации стало следствием постепенной замены такой важнейшей институциональной характеристики прежних типов общества как субординация на координацию. В глобальном мегаобществе (Э. Гидденс) происходит трансформация его структуры от иерархической пирамиды (с гегемоном, «мировым жандармом» на вершине) к сетевой системе взаимоотношений, в которой диктат отходит на второй план. Предыдущий Президент США Б. Обама, по моему мнению, был первым лидером супердержавы, который пытался играть роль скорее глобального координатора, нежели мирового диктатора. Результаты «цветных революций» и особенно «арабской весны» демонстрировали не столько триумфы внешней политики США, сколько расширение альтернатив цивилизации Модерна в глобальном сетевом мегаобществе.

Представляется, что тенденция «плюрализации альтернатив» затронула даже бастион Постмодерна – Соединенные Штаты. Победа Д. Трампа на президентских выборах 2016 года стала возможной во многом благодаря настроениям оппозиционных по отношению к специфике Постмодерна (неопределенность, релятивизм, информационно-технологические инновации и т.д.) слоев населения. При размытости картины будущего актуализируется психологическая защитная реакция поиска стандартов социальной комфортности в прошлом. Перефразируя слова С.-Е. Леца о том, что «у каждого века свое средневековье», можно предположить, что свой «золотой век» есть у каждого народа. Для Америки это эпоха индустриализма XX столетия, во многом противоположная нынешней «четвертой технологической революции» общества Постмодерна.

«Золотой век» как идеал социальной комфортности наличествует в массовом сознании каждого макрообщества (народа). Его хронологическая конкретизация обусловлена исторической памятью социума. Это – время стабильности и позитивной социальной динамики, предсказуемости и защищенности большинства. Как правило, идеализируются в массовом сознании периоды накануне негативной социальной динамики с добавлением некоторых характеристик более ранних времен. И, если для США это классический индустриальный Модерн, то можно предположить, что для большинства членов обществ

арабского Востока «золотым веком» является исламская Архаика, для которой Модерн (не говоря уже о Постмодерне) представляется разрушительным оппонентом в его базовых культурных основаниях.

Одним из важнейших условий перехода от Модерна к Постмодерну, к новой социально-технологической реальности, к «экономике знаний» стало изменение положения индивида в обществе, расширение пределов свободы личности. Производить новые знания, воплощать их в технологии может только максимально свободная личность. Ни «армейская» (Архаика), ни «фабричная» (Модерн) организации социального порядка не предрасположены к формированию свободной творческой личности в качестве массового социального типа. Единственное, на что способны Архаика и Модерн, это использование знаний и технологий для нужд сохранения своего существования.

Для характеристики такого типа социальности И. Валлерстайн использует термин «неофеодализм» (популяризован в эссе 1961 года Дж. К. Гэлбрейта «Неофеодализм»), который он описал как автаркичные регионы с местными иерархиями и поддержанием достаточно высокого уровня технологий для элиты. Неофеодализм, по мнению И. Валлерстайна, объединяет насильственные методы феодализма с эксплуататорскими практиками капитализма. При буржуазной ориентированности для него характерны внеэкономическое принуждение и насильственное насаждение власти, разрыв внешнеэкономических связей, переход власти к органам насилия и принуждения [см.: 10]. Несмотря на индустриальный экономический базис такого типа общества, доминируют в нем социальные принципы Архаики: Власть как высшая ценность и Армия (с ее насилием и принуждением) как модельный институт.

В современной России, как отмечает А. Неклесса, «неофеодализация страны и власти, политическая и социокультурная автаркизация, милитарно-сословный строй, правовое положение в котором определяется не законом, а статусным рангом и имущественной позицией, перестают быть преувеличением, карикатурой. [11].

Данная ситуация стала следствием незавершенной модернизации. В России (как и в большинстве постсоветских обществ) модернизационные ценности оказались чисто декоративными элементами для новых элит, сформировавшихся в результате синтеза наиболее пассионарных представителей прежних командно-административных кадров с прежней же криминально-теневой элитой. Рыночная экономика, демократия, права человека — все это стало симулякрами и манипуляционными технологиями, а реально сложился социальный порядок, основанный на коррупции и насилии [см.: 12]. Кстати, на то, что представители преступного мира являются носителями архаического (атавистического) сознания обращал внимание еще Ч. Ломброзо [см.: 13].

Результаты незавершенной модернизации обусловили актуализацию идеалов своего собственного, российского «золотого века». В качестве такового был представлен концепт «Русского мира» (как гибрид российско-имперского и советского социальных порядков). В содержании концепта «Русского мира» можно увидеть идеи «неоевразийства», отрицающие либерализм, демократию и индивидуализм [14, с. 14]. По мнению А. Умланды, «евразийности», до яких належить, скажімо, офіційний радник Владіміра Путіна Сергей Глазьев — проникли в російські велику політику, урядову бюрократію, міжнародну політику, високу освіту, православні церкви, аналітичні центри, медіа, (не)громадянське суспільство та культурну дипломатію» [14, с. 12].

Для массового сознания значительной части населения Луганщины «золотым веком» можно считать период интенсивного промышленного развития второй половины XX столетия. Область долгое время продолжала оставаться своеобразным заповедником советского фундаментализма, как системы устойчивых стереотипов массового сознания о предпочтительности советского образа жизни (государственного патернализма плановой экономики, гарантий социальной защиты). После распада СССР прошло более двадцати лет. Но, как пишет российский философ С. Кара-Мурза, «советский человек никуда от нас не делся. Он просто «ушел в катакомбы». Более того, в тяжелых условиях советский человек становится «более советским», чем в благополучное время. [15, с. 33].

Структура массового сознания населения Луганской области, помимо воздействия общих для всей Украины факторов переходного состояния общества, складывалась под воздействием некоторых специфических региональных особенностей. Главная из них - утрата регионом прежнего высокого (престижного) статуса в составе СССР [см.: 16].

Провозглашенный Украиной переход к европейским стандартам хозяйствования усложняет функционирование исторически сложившейся в области системы экономических отношений, делает большинство предприятий региона неконкурентоспособными, что влечет за собой массовую безработицу и усиление социальной напряженности. По оценке специалистов Института экономики НАН Украины «постіндустріальна модернізація в Донецькій та Луганській областях ще й не починалася, а процеси завершення індустріальної модернізації не лише не допомагають розвитку постіндустріальної, але і починають активно її гальмувати [17, с. 63, 65]. Все это способствовало формированию в массовом сознании негативного отношения к политическим и экономическим инновациям вообще

В этой ситуации усиливается привлекательность для населения Луганской области государственной идеологии Российской Федерации,

которая в последние годы соединяет в себе как элементы традиционного имперского мышления, так и атрибутику советского образа жизни. Модель организации взаимоотношений общества и государства в Российской Федерации была для луганчан более понятной и привычной, нежели абстрактные «западные ценности».

Как пишут В. Антонюк и О. Прогнимак, «неспроможність економіки регіону здійснити модернізацію на неоіндустріальній та постіндустріальній основі призвела до формування усталеної тенденції повільного спустошення, стагнації, соціальної апатії регіонального соціуму. Відсутність умов, ресурсів, навиків і стимулів до соціальної організації й самодіяльності населення позначилися на соціальних настроях і діях значної частини населення Донбасу, обумовивши прояви активного сепаратизму та проросійської орієнтації. Тим самим населення східних регіонів, під впливом російської пропаганди, намагалося повернутися до «втраченого раю» радянської епохи, коли людина робітничої професії була вагомою та шанованою, а в соціальній структурі суспільства не було місця як злидням, так і олігархам» [18, с. 24].

Формула российской Архаики (православие, самодержавие, народность) есть частный случай реализации существенных признаков данного типа социального порядка. Православие - это моноидеология (с негативной стигматизацией диссидентов). Самодержавие – иерархическая организация власти. Народность как подчинение индивидуального начала социальному. По этой же кальке формировался советский социальный порядок: марксизм в качестве единой идеологии, та же иерархическая организация власти (с особым влиянием силовых структур), принцип приоритета общественного перед личным. И эта же модель поддержания социального порядка на Донбассе даже в независимой Украине сохраняла свою эффективность. Партия регионов как носитель «традиционных» ценностей советского индустриализма; патрон-клиентские отношения между властью (от «угольных генералов» до «отцов» области) и населением; мощные традиции коллективизма, обусловленные доминированием в структуре народного хозяйства крупных промышленных предприятий. «На Донбасі громадяни масово передавали соціальну опіку над своїм життям владі. Місцеві мешканці, у переважній більшості, вважають, що саме влада відповідальна за освіту, охорону здоров'я, стабільну роботу та виплату зарплат, пенсій і соціальної допомоги. Донбас – це регіон, який однозначно успадкував ту ціннісну систему, яка існувала у Радянському Союзі: махровий патерналізм, домінування колективістських цінностей, історична пам'ять, що переважно орієнтується на радянську спадщину» [19, с. 78].

Еще одной важной предпосылкой неоархаизации в регионе был исторически сложившийся высокий уровень вовлеченности населения во внеправовые (теневые, криминальные, полукриминальные отношения)

[см.: 16, с. 96-97]. А криминальная субкультура содержит в себе многие признаки культуры архаичной (иерархичность, насилие, жестокость).

Важнейшей характеристикой общества Архаики есть его милитарность. Армия как модельный институт и насилие как социальная норма предполагают разрешение конфликтных ситуаций силовым способом. Война вообще является способом существования архаического общества, т.к. его развитие осуществляется, главным образом, экстенсивным путем: через захват территорий и ресурсов.

В современном мире способности отдельных обществ к модернизации оказались ограниченными в силу социальных (ценностных), ресурсных, технологических причин. Возрастает разрыв между странами «ядра» и «периферии». В качестве единственной возможности преодоления разрыва стало рассматриваться не собственное развитие (его интенсификация), а влияние на высокоразвитые общества с целью снижения их глобального статуса. Говоря языком П. Сорокина, мы видим тенденцию к выравниванию, как реакцию на чрезмерную стратификацию в глобальном масштабе. А самым радикальным способом выравнивания представляется война. Первым актом этой антистратификационной войны представляется атака исламских террористов на США 2001 года.

Война (агрессия) неоархаического общества отличается от подобного явления периода Архаики. В современном научном лексиконе прочно утвердилось понятие «гибридная война». Именно это понятие чаще всего используется для характеристики агрессии Российской Федерации против Украины. По мнению И. Кононова, «гибридность» войн подразумевает не только сочетание милитарных, парамилитарных и немилитарных практик. Мы видим еще и гибрид архаичных, современных и постмодерных способов ведения войн. В частности, «в конвенциональных войнах эффект достигается через прямое подавление инакомыслия в условиях монополизации информационных потоков <...> Массовое сознание приобретает репрессивный характер по отношению к индивиду» [20, с. 30].

Информационное воздействие в «гибридной войне» приобретает особое значение. Его основной целью становится стигматизация противника. Здесь мы также видим реанимацию некоторых практик Архаики. Французский социолог П. Бурдьё обращает внимание на роль агентов (субъектов) стигматизации в кризисные периоды: «Одна из простейших форм политической власти заключалась во многих архаических обществах в почти магической власти: называть и вызывать к существованию при помощи номинации. Так, в Кабилии функции разъяснения и работа по производству символического, особенно в ситуации кризиса, когда ощущение мира ускользает, приносили поэтам видные политические посты военачальников или послов» [21, с. 67]. Не будет преувеличением вывод о том, что функции, исполняемые

ведущими некоторых передач российского телевидения вполне сопоставимы с функциями военачальников.

Всякая война имеет как явные, так и латентные функции. Явной функцией агрессии Российской Федерации можно считать провозглашенную политическим руководством страны «защиту русскоязычного населения». Что касается ее латентной функции, то здесь уместно привести мнение П. Сорокина, который полагал, что война является коллективным наказанием одной группы другою [см.: 22, с. 211]. В нашей ситуации агрессия России против Украины может рассматриваться в качестве негативной санкции за общественный транзит в сторону альтернативного социального порядка.

Результатом «горячей» фазы агрессии России стало создание двух квазигосударств – Луганской и Донецкой «народных республик». Их организация осуществлялась по лекалам социального порядка Архаики.

Во-первых, мы видим доминирование Армии как модельного социального института. Армейская дисциплина распространяется на все население (комендантский час). Культ героического прошлого, представляющий собой микс из Великой Отечественной войны и событий военного конфликта 2014 года. Глядя со стороны на все эти действия, трудно не согласиться с К. Поппером в том, что «чим більш старанно ми намагаємося повернутися до героїчного віку племінного духу, тим вірніше ми в дійсності прийдемо до інквізиції, секретної поліції та романтизованого гангстеризму» [23, с. 196–197]. Активно осуществляется милитаризация школьного образования. В школах уже открыты 11 кадетских классов и два кадетских корпуса [24].

Во-вторых, налицо стремление к идеологической гомогенности. Заблокированы украинские телеканалы и Интернет-ресурсы. Ведется жесткое преследование оппозиции, как политической, так и религиозной. Запрещена деятельность «Всеукраинского союза церквей евангелистов христиан баптистов» [25]. При этом давлению подвергаются не только проукраинские организации, а и «попутчики «русской весны» - местные коммунисты [26].

Достижению идеологической гомогенности в Луганске призваны способствовать многочисленные «массовые мероприятия». Они проводятся по разным поводам (милитарно-патриотическим, религиозным и т.д.), но главным в них является то, что, как отмечал Р. Мертон, «церемониалы могут выполнять латентную функцию укрепления групповой солидарности, периодически собирая разрозненных членов группы для участия в общей деятельности» [27, с. 443].

Луганский вариант неoarхаизации может одновременно сочетать в себе такие, казалось бы, противоположные идеологически элементы, как культ «Молодой гвардии» и «возрождение казачества». И это несмотря на то, что в годы Второй мировой войны молодогвардейцы-подпольщики

и представители казачества, находившиеся на службе у оккупантов, были непримиримыми оппонентами. Или размещение портрета Сталина рядом с изображением Христа, что я лично видел на одном из сепаратистских блокпостов. И. Рущенко характеризует это явление как «мікс з радянського та православного фундаменталізму» [28, с. 42]. На самом деле это только кажущийся парадокс, поскольку каждый из этих культурных элементов символизирует стереотипы массового сознания об идеальном социальном порядке. И все они не противоречат принципам Архаики.

Таким образом, исходя из сопоставления основных характеристик устройства жизни в «отдельных районах Луганской области» с признаками социального порядка Архаики, можно сделать вывод о том, что на Востоке Украины интенсивно реализуется луганский вариант неархаики, основными признаками которого являются:

1. Иерархическая организация управления по милитарному образцу.
2. Стремление к доминированию моноидеологии.
3. Преобладание различных форм коллективности над индивидом, ограничение прав и свобод личности.
4. Идеализация различных элементов прошлого.

Все эти характеристики противоположны базовым принципам общества Постмодерна (демократия, плюрализм и свобода личности), реализация которых в настоящее время является стратегическим курсом украинского общества. В отличие от населения Луганска, значительная часть граждан Украины (хотелось бы написать «большинство», но пока для этого нет достаточных оснований) видит свой «золотой век» не в прошлом, а в будущем. И от успешности коллективной деятельности по достижению поставленных целей, в конечном итоге, будет зависеть сама возможность реинтеграции оккупированной территории в Украину.

Список использованной литературы

1. **Луганск:** горячее лето 2014 года // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2015. - № 3. – С. 175-187.
2. **Луганские** ученые о луганских событиях: Криминологические исследования: сб. науч. труд. – Вып. 10 / [гл. ред. В.И. Поклад, канд. филос. наук]; Луган. гос. универ. внутр. дел; Луган. гуман. центр. Северодонецк: РИО ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, 2018. – 198 с.
3. **Вісник** Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (соціологічні науки). 2016. № 5 (302) травень.
4. **Макеев С.** Социальные институты: классические трактовки и современные подходы к изучению. *Проблеми розвитку соціологічної теорії. Трансформація соціальних інститутів та інституціональної структури суспільства: Наукові доповіді та повідомлення III Всеукраїнської соціологічної конференції / Соціологічна асоціація України, Інститут соціології НАН України.* За ред. М.О. Шульги, В.М. Ворони. К.: Інститут соціології НАНУ, 2003. С. 16-22.
5. **Аберкромби Н.,**

Хилл С., Тернер Б.С. Социологический словарь. Пер. с англ. под ред. С.А.Ерофеева М.: Экономика, 1999. URL: <http://ecsocman.hse.ru/text/19279184.html>. **6. Фукуяма Ф.** Конец истории? *Вопросы философии*. 1990. № 3. С. 134-148. **7. Инглегарт Р.** Модернизация и постмодернизация // Новая постиндустриальная волна на Западе. URL: http://lib.uni-dubna.ru/search/files/kult_nov_post_volna/9.htm. **8. Неклесса А.И.** Ordo quadro – четвертый порядок: пришествие постсовременного мира. *Полис*. 2000. № 6. С. 6-27. **9. Кононов И. Ф.** Глобализация и регионализация в современном мире URL://https://www.academia.edu/1905129/Глобализация_и_регионализация_в_современном_мире?auto=download&campaign=weekly_digest. **10. Россия** и современный мир, Выпуски 1-4; Институт международных экономических и политических отношений (Российская академия наук), Институт научной информации по общественным наукам (Российская академия наук); Издатель ИНИОН РАН, 2001. **11. Неклесса А.** Мир как корпорация людей. URL: <http://sg-sofia.com.ua/mir-kak-korporazia>. **12. Рущенко И.** «Криминальная революция» как социетальный фактор *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2008. № 3. С. 194-210. **13. Ломброзо Ч.** Преступный человек. Пер. с ит. М.: Эксмо ; МИДГАРД, 2005. 876 с. (Гиганты мысли). **14. Умланд А.** Постсоветське неоевразійство, Путінова система і сучасні європейські ультраправі *Критика*. 2018. Число 9-10. С. 12-19. **15. Кара-Мурза С.Г.** Аномия в России: причины и проявления. М.: Научный эксперт, 2013. 264 с. **16. Поклад В.** Сепаратизм в Луганской области: социально-психологические предпосылки. *Криминологические исследования: сб. науч. труд. / [гл. ред. В.И. Поклад, канд. филос. наук]; Луган. гос. универ. внутр. дел; Луган. гуман. центр. Северодонецк: РИО ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, 2018. Вып. 10 : Луган. ученые о луган. событиях. С. 88-100.* **17. Ляшенко В. І., Котов Є. В.** Україна ХХІ: неоіндустріальна держава або «крах проекту»? : монографія. Полтава: НАН України, Ін-т економіки пром-сти., 2015. 196 с. **18. Антонюк В. П., Прогнімак О. Д.** Антимодернізаційні процеси в Донецькій і Луганській областях та їх соціальні наслідки. *Економічний вісник Донбасу*. 2015. № 3 (41). С. 17-26. **19. Тодоров І.** Внутрішні та зовнішні витоки війни на Сході України. *Емінак*. 2015. № 3. С. 78-82. **20. Кононов И. Ф.** Теория массового сознания: возможности и ограничения в условиях неконвенциональной войны (по результатам исследований на свободной территории Луганской области). *Научно-теоретический альманах «Грани»*. 2018. Т. 21. № 5. С. 28-47. **21. Бурдые П.** Социология политики. Сост., пер. с фр., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. М. : Socio-Logos, 1993. 336 с. **22. Сорокин П.** Преступление и кара, подвиг и награда. Социологический этюд об основных формах общественного поведения и морали. Вступ. ст., сост. и примеч. В.В. Сапова. СПб.: Изд-во РХГИ,

1999. 446 с. **23. Поппер К. Р.** Открытое общество и его враги. Пер. с англ. В. Н. Садовского. К.: Ника-Центр, 2005. 798 с. **24. Кириллов А.** Молебны, кадеты и раздельное обучение: что нового в школах «ЛНР». URL: <http://informatior.media/archives/309385>. **25. В Луганске** начали преследовать христиан. URL: http://www.aif.ua/politic/ukraine/v_luganske_nachali_presledovat_hristian_-_turchinov. **26. Кириллов Д., Дергачев В.** Коммунисты Донбасса просят защиты у Зюганова *Газета.Ру* URL: https://www.gazeta.ru/politics/2016/05/19_a_8254373.shtml. **27. Мертон Р. К.** Явные и латентные функции //Американская социологическая мысль. Тексты. Под В. И. Добренкова. М.: Изд-во МГУ, 1994. С. 393-461. **28. Руценко І.** Феномен «двох Донбасів»: вектори розвитку колективної свідомості населення різних частин Донбасу в умовах гібридної війни. *Український соціологічний журнал*. 2015. № 1-2. С. 34-43.

Поклад В.І. Неоархаїзація та війна: луганський варіант. Автор розглядає події на Сході України (зокрема, в Луганській області) як місцевий варіант такого глобального процесу, як неоархаїзація, в якому в якості своєрідного «ідеального типу» Архаїки виступає радянський фундаменталізм.

Архаїка, Модерн і Постмодерн – типи суспільства (соціального порядку), що виділяються на підставі базових інституційних відмінностей. Для Архаїки модельним інститутом є Армія, для Модерну – Фабрика, для Постмодерну – Університет.

Сучасний етап постмодернізації створює умови для плюралізації тенденцій соціального розвитку. З'являються можливості для реанімації старих моделей соціального порядку, в тому числі і Архаїки. Неоархаїзація тих чи інших суспільств актуалізується в зв'язку з неуспішною (незавершеною) модернізацією. До них відноситься Росія, в якій формується соціальний порядок, який заперечує інститути і принципи Постмодерну. Ця модель організації взаємин держави і суспільства виявилася для значної частини луганчан більш привабливою, ніж «західні цінності» Постмодерну.

Війна розглядається як спосіб існування суспільства Архаїки. При неоархаїзації вона набуває форми «гібридної війни». В результаті «гібридної агресії» Росії проти України сформувалися Луганська і Донецька «народні республіки». Соціальний порядок у них організовано за принципами Архаїки (домінування Армії як модельного інституту; прагнення до ідеологічної гомогенності; обмеження прав і свобод особистості).

Можливість реінтеграції окупованої території в Україну залежить від успішності руху українського суспільства в бік Постмодерну.

Ключові слова: Архаїка, Модерн, Постмодерн, постмодернізація, неоархаїзація, «гібридна війна».

Поклад В.И. Неоархаизация и война: луганский вариант.

Автор рассматривает события на Востоке Украины (в частности, в Луганской области) как местный вариант такого глобального процесса, как неоархаизация, в котором в качестве своеобразного «идеального типа» Архаики выступает советский фундаментализм.

Архаика, Модерн и Постмодерн – типы общества (социального порядка), выделяемые на основании базовых институциональных различий. Для Архаики модельным институтом является Армия, для Модерна – Фабрика, для Постмодерна – Университет.

Современный этап постмодернизации создает условия для плюрализации тенденций социального развития. Появляются возможности для реанимации старых моделей социального порядка, в том числе и Архаики. Неоархаизация тех или иных обществах актуализируется в связи с неуспешной (незавершенной) модернизацией. К ним относится Россия, в которой формируется социальный порядок, отрицающий институты и принципы Постмодерна. Эта модель организации взаимоотношений государства и общества оказалась для значительной части луганчан более привлекательной, чем «западные ценности» Постмодерна.

Война рассматривается как способ существования общества Архаики. При неоархаизации она приобретает форму «гибридной войны». В результате «гибридной агрессии» России против Украины сформировались Луганская и Донецкая «народные республики». Социальный порядок в них организован по принципам Архаики (доминирование Армии как модельного института; стремление к идеологической гомогенности; ограничение прав и свобод личности).

Возможность реинтеграции оккупированной территории в Украину зависит от успешности движения украинского общества в сторону Постмодерна.

Ключевые слова: Архаика, Модерн, Постмодерн, постмодернизация, неоархаизация, «гибридная война».

Poklad V.I. Neochaization and war: Lugansk variant. The author considers the events in the east of Ukraine (in particular, in the Luhansk oblast) as a local variant of such a global process as neoarchaization, in which Soviet fundamentalism acts as a kind of «ideal type» of Archaic.

Archaic, Modernity and Postmodernity are the types of society (social order) distinguished on the basis of basic institutional differences. Army is the model institute for the Archaic, for the Modernity – a Factory, for the Postmodernity – a University.

The modern stage of postmodernization creates conditions for pluralization of social development trends. There are opportunities for resuscitation of old models of social order, including the Archaic. Neoarchaization of certain societies is updated in connection with unsuccessful (unfinished) modernization. There Russia is included, where has been formed a social order which is denying institutions and principles of Postmodernity. This model of organization of relations between the state and the society turned out to be more attractive for a significant part of Luhansk residents than the «Western values» of Postmodernity.

War is considered as the mode of existence of the Archaic society. Under neoarchaization the war takes the form of a «hybrid warfare». As a result of the «hybrid aggression» of Russia against Ukraine, Luhansk and Donetsk «people's republics» were formed. The social order there is organized according to the principles of the Archaic (domination of the Army as a model institution; aspiration to ideological homogeneity; restriction of the rights and freedoms of the individual).

The possibility of reintegrating the occupied territory into Ukraine depends on the success of the movement of the Ukrainian society towards Postmodernity.

Key words: Archaic, Modernity, Postmodernity, postmodernization, neoarchaization, «hybrid warfare».

Стаття надійшла до редакції 12.11.2018 р.

Прийнято до друку 25.11.2018 р.

Рецензент – д. соц. н., професор Кононов І.Ф.

РЕЦЕНЗІЇ І РОЗДУМИ НАД ПУБЛІКАЦІЯМИ

І. Ф. Кононов

ЧИ Є ЗАВЕРШЕНИМ ПРОЕКТ НОМО SAPIENS?

(Рец. на кн.: Харарі Ювал Ной. Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього. 2-е вид., виправлене. Пер. з англ. Ярослава Лебеденка. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 543 с.¹).

Книга ізраїльського автора, яка англійською називається «Sapiens. A brief history of Humankind», навряд чи можна визнати історичною працею. Її автор не займався археологічними дослідженнями, не працював в архівах. Книжку, мабуть, важко назвати і цілком науково-

¹ Посилання на текст цієї книги даються в дужках.

популярною, адже автор прагне до значно більшого, ніж проста популяризація отриманого вченими знання. В сутності у нього вийшов достатньо ідеологічний текст. Ще один текст про кінець історії, але зовсім не про той, який колись зобразив Френсіс Фукуяма. Тут закінчується не історія боротьби різних форм суспільного устрою, а історія самого виду *Homo sapiens*. У всякому випадку, так думає автор.

Автору зручніше оперувати біологічними поняттями роду і виду, ніж вести мову про форми суспільного життя. Він пише: «Сьогодні ми вже звикли вважати себе єдиними на планеті, адже протягом останніх 10 тисяч років наш вид дійсно був єдиним людським видом. Але насправді слово «людина» означає «тварина, що належить до роду *Homo*», і крім *Homo sapiens* існувало ще багато видів» (с. 16). За даними сучасної науки, еволюція роду *Homo* почалася біля 2,5 млн. років тому. З того часу змінилося багато видів цього роду. Скажімо, 100 тис. років тому на нашій планеті співіснували шість різних видів людини. Автор слушно пише: «Хибним є погляд на ці види як на вишикуваних у пряму лінію нащадків, де працюючі породили прямоходячих, ті – неандертальців, а вже ті еволюціонували в нас. Така лінійна модель створює враження, що в будь-який певний момент Землю населяв лише один тип людей, а всі попередні види були просто старішими моделями нас самих. Насправді ж, починаючи приблизно з 2 мільйонів до 10 тисяч років тому, світ, у той самий час, був домівкою для кількох видів людей» (с. 19). Вже на самому початку тексту Ювал Харарі починає привчати читача до головної думки свого твору, яка полягає в тому, що «...у не такому вже віддаленому майбутньому ми можемо знову зіткнутися з людьми іншого виду, не розумними» (с. 16).

Автор рецензованої праці не боїться заявляти про наші незнання, вважаючи їх визнання рушійною силою розвитку науки. Скажімо, він пише, що ми достеменно не знаємо, що спричинило збільшення обсягу і ускладнення структури людського мозку (с. 21). Теж саме він говорить і стосовно причин когнітивної революції (с. 34). Правда при цьому Ювал Харарі спрямовує критичні стріли в трудову теорію соціоантропогенезу, започатковану Фрідріхом Енгельсом: «Звичайно, ми потребуємо також інших навичок, таких як здатність робити та використовувати інструменти. Проте виготовлення інструментів має не надто велике значення, якщо воно не супроводжується здатністю співпрацювати з багатьма іншими людьми» (с. 55). Мабуть з необхідністю аналізу суспільних зв'язків, їх еволюції в ході становлення суспільства і людини погодяться всі спеціалісти в цій галузі. Інша річ, як вибудувати сам комплекс факторів, як перетворити його на систему, що отримала здатність до саморозвитку. Послідовники Фрідріха Енгельса небезпідставно вважають, що саме виготовлення знарядь праці містить в собі практичні абстракції, які стали передумовою абстракцій у мисленні.

Ізраїльський вчений в якості головної особливості нашого виду виділяє здатність до уяви і творення уявних спільнот. Ідея суспільної уяви, яка в західній соціології розроблялась від Г. Тарда¹ до Б. Андерсона², інтерпретується в рецензованій книзі через взаємну координацію дій членів різних груп людей. Автор вважає, що зв'язки в групах можуть спиратися на безпосередній контакт їх членів, на плітки (обговорення один одного) і на міфи (с. 40 - 41). Мова йде про форми суспільної свідомості як про інструменти управління різноманітними людськими групами. Методологічно це нагадує підхід Олександра Богданова, який писав: «У дослідженні будь-якої ідеологічної форми основним мусить бути таке запитання: кого, тобто які елементи суспільства, і в яких відношеннях вона організує? Тільки з'ясувавши це питання, можна зрозуміти виникнення, розвиток перетворення ідеологічної форми, що вивчається, і науково передбачити її долю»³. Правда, за звичкою західних авторів, Ю. Н. Харарі О. Богданова не згадує, як не згадує і Г. Тарда з Б. Андерсоном.

Автор рецензованої книги вважає, що здатність до соціальної уяви у людей виникла в ході «когнітивної революції», яка відбувалася десь 70 – 30 тис. років тому. Саме тоді сформувалося мислення і мова людей розумних. Саме тоді були зроблені базові винаходи, які служать людям до цього часу (човни, олійні лампи, лук та стріли, шевські голки). Саме тоді виникло мистецтво у власному значенні слова. Саме з того часу можна впевнено вести мову про релігію й ідеологію (с. 34). Ю. Н. Харарі спеціально підкреслює, суттєво при цьому спрощуючи проблему, що не йдеться про виникнення голосової мови. «Кожна тварина має той чи інший різновид мови. Навіть комахи, такі як бджоли та мурахи, уміють спілкуватися доволі складним чином, повідомляючи одне одному про місцезнаходження їжі. Це також не була перша голосова мова. Багато тварин, у тому числі всі види приматів і мавп, мають голосову мову» (с. 35). В ході когнітивної революції виникло дещо інше. «Скоріше, це здатність передавати інформацію про речі, яких взагалі не існує. Наскільки відомо, лише розумні можуть говорити про цілу низку речей, яких вони ніколи не бачили, не торкалися й навіть не нюхали» (с. 38).

¹ Тард Г. Общественное мнение и толпа / пер. с фр. М.: Изд-во Т-ва типографии А. И. Мамонтова, 1902. URL:

<http://uf.kgsu.ru/lib/doc.php?path=Kafedra%20Sociologii%20i%20SR/Psihologiya%20massovogo%20soznaniya/Gabriel%60%20Tard.%20Mnenie%20i%20tolpa.doc.htm&name=%C3%E0%E1%F0%E8%E5%EB%FC%20%D2%E0%F0%E4.%20%CC%ED%E5%ED%E8%E5%20%E8%20F2%EE%EB%EF%E0>

² Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. 2-е, перероблене видання. Пер. з англ. Віктора Морозова. К.: Критика, 2001. 271 с.

³ Богданов А. Наука об общественном сознании. Краткий курс идеологической науки в вопросах и ответах. Изд. 3-е. Пг.: Книгоиздательство товарищества «Книга», 1923. С. 44.

Ізраїльський автор фіксує дійсно важливий перехід, але висловлюється дуже неточно. Мова йде про виникнення понятійного мислення, Будь-яке поняття фіксує інваріант класу речей чи процесів, якого у вигляді чогось окремого не існує. Павло Копнін слушно писав: «В будь-якому понятті є елемент фантазії»¹. Тому понятійне мислення дозволяє фіксувати в дійсності не лише наявне, але і можливе, стаючи основою творчості. Ю. Н. Харарі системно проблеми не бачить, а нові можливості людського мислення зводить до міфології. На його думку, саме міфи відокремили людей від тваринного світу: «Справжня різниця між нами та шимпанзе полягає в «клеї» міфів, що з'єднує разом велику кількість окремих осіб, родин та груп. Цей «клей» і зробив нас володарями світу» (с. 55).

Автор книги розглядає міфологію як основу людської культури. В умовах привласнюючого господарства виникла велика кількість культурних світів. «Завдяки появі фантазії, навіть люди з однаковою генетичною будовою, які жили в аналогічних природних умовах, були здатні створювати дуже різні уявні реальності, що проявлялися в різних нормах поведінки та цінностях» (с. 63).

Роздуми про системи ідей, які були чи є основою існування великих суспільств, є однією з центральних ліній праці Ю. Н. Харарі. У зв'язку з цим він велику увагу приділяє релігії, яку розуміє, ... як *систему людських норм та цінностей, яка ґрунтується на вірі в надлюдський порядок*» (с. 264). Особливу роль в історії він відводить світовим релігіям: «Їхне виникнення стало однією з найважливіших революцій в історії та зробило життєво важливий внесок в об'єднання людства, великою мірою як і виникнення універсальних імперій та універсальних грошей» (с. 265). Універсальні релігії можуть бути або теїстичними, або ж спиратися на світовий закон. При цьому у автора зникає різниця між міфологією, релігією і ідеологією. «Якщо релігія – це система людських норм та цінностей, що ґрунтується на вірі в надлюдський порядок, тоді радянський комунізм був релігією не менше, ніж іслам» (с. 286). Особливу увагу ізраїльський дослідник приділив «гуманістичним релігіям», які поклонялися людству. Їх він називає три: ліберальний гуманізм, соціалістичний гуманізм і еволюційний гуманізм (фашизм/націонал-соціалізм) (с. 291). Будучи впевненим, що західна демократія і увесь сучасний світовий порядок базуються на монотеїстичних засадах християнства, автор книги робить досить дивний або провокативний висновок: «...Упродовж останніх 200 років медико-біологічні науки добряче підірвали цю віру. Вивчаючи внутрішню роботу людського організму, вчені не знайшли там жодної душі. Вони дедалі частіше стверджують, що поведінку людей визначають, скоріше, гормони, гени та синапси, ніж свобода волі, - ті самі сили, що визначають поведінку шимпанзе, вовків та мурах. Наша судова та політична система,

¹ Копнін П. В. Философские идеи В. И. Ленина и логика. М.: Наука, 1969. С. 243.

переважно, намагається замести такі незручні відкриття під килим. Але, якщо говорити щиро, скільки можна підтримувати стіну, що відділяє кафедру біології від кафедри права та політичних наук?» (с. 295). Автор утримався на цьому багатозначному рубежі, не сказавши, що варто переходити до прямої регуляції людської біології та біологічної регуляції соціальної поведінки. Але така можливість явно обговорюється західною інтелектуальною елітою. Тільки не зрозуміло, чим це краще від ідей еволюційного гуманізму (евфемізм для фашизму)?

Іншим наскрізним сюжетом книги Ю. Н. Харарі є розгляд людської історії як руху від однієї пастки до іншої. Він співіснує з сюжетом про хижачку природу *Homo sapiens* загалом. Почну з останнього. Людина була причиною вимирання інших видів з часів зіткнення з неандертальцями, яких наші предки винищили, що, мабуть, було першим випадком геноциду в історії (с. 31). Потім, окупувавши Австралію, люди винищили місцеву мегафауну (с. 87 – 90). До жадлих видових втрат призвело заселення людьми Америки (с. 95 – 97). Автор робить висновок: «Ще задовго до Промислової революції *Homo sapiens* посіли перше місце серед живих організмів у доведенні до вимирання більшості видів рослин і тварин. Ми маємо сумну честь бути найсмертельнішим видом в анналах біології» (с. 99). Сільське господарство, а особливо промислово організоване тваринництво, є катуванням одомашнених тварин. «Поводження з живими створіннями, які мають складний емоційний світ, неначе з машинами означає спричинення не лише фізичного дискомфорту, а й значного соціального стресу та психологічної зневіри» (с. 430).

З розумінням людини розумної як хижака суперечливо співіснує твердження про щасливе життя первісних мисливців і збирачів. Вони різноманітно харчувалися, працюючи всього лише 3 – 6 годин на добу. Вони не знали жадлих епідемій. Вони весь час відкривали нові ландшафти. Вони тішилися різноманітністю соціальних відносин в різних групах. Автор навіть вживає поняття «первісне суспільство достатку» (с. 72). Він настійливо повторює: «Еволюція пристосувала наш мозок та тіло до життя мисливців-збирачів» (с. 472). Багато наших бід походять від того, що з часів неолітичної революції ми живемо іншими життям.

Автор книжки не вживає поняття «неолітична революція», не говорить про екологічну кризу, яка підштовхнула до неї. Натомість він на основі даних про розкопки Гьобеклі-Тепе висуває цікаву гіпотезу про сільськогосподарську революцію: «Цілком імовірно, що мисливці-збирачі переключилися зі збирання дикої пшениці до інтенсивного її культивування не для збільшення свого звичайного забезпечення їжею, а скоріше для підтримки будівництва та роботи храму» (с. 121). Навряд чи це твердження можна вважати обґрунтованим, але як гіпотеза воно цікаве. В цілому ж Ю. Н. Харарі називає сільськогосподарську

революцію «пасткою» і «шахрайством». Він це обґрунтовує наступним чином: «Сільськогосподарська революція, звичайно, збільшила загальну кількість їжі для людства, але додаткова їжа не перетворилася на краще харчування або більше дозвілля. Натомість вона призвела до стрімкого зростання населення та появи розпечених еліт. Пересічний землероб працював важче, ніж пересічний збирач, а навзамін отримував значно гірше харчування. Так Сільськогосподарська революція стала найбільшим шахрайством в історії людства» (с. 106).

Наступною великою революцією в історії людства Ю. Н. Харарі вважає наукову революцію, початок якої датує 1500 роком: «Приблизно в 1500 році історія зробила свій найважливіший вибір, який змінив не лише долю людства, а й, можливо, долю всього живого на землі» (с. 305). Індустріальну революцію він розглядає в межах Наукової революції. Її він вважає відповідальною за небачені потрясіння (занепад родини і місцевих громад, витіснення їх державою та ринком) (с. 445). Тому індустріальна революція – теж своєрідна пастка на шляху людства. Наукова ж революція здатна вивести розумні істоти на зовсім інший рівень існування.

Ізраїльський вчений регулярно наголошує на непередбачуваності історії і на тому, що в суспільстві немає справедливості. Людське суспільство він розглядає через поняття хаосу другого рівня. Хаос першого рівня не реагує на передбачення стосовно нього. Прикладом тут можуть бути атмосферні процеси. Вони є надзвичайно багатофакторними, але їх можна передбачити. «Хаос другого рівня – це хаос, що реагує на передбачення стосовно нього, а тому його неможливо точно передбачити» (с. 300). Так, прогноз стану ринків впливає на сам цей стан. Прогноз революції змінює саму ситуацію в суспільстві. Мабуть, в даному випадку автор книжки не зовсім точно вживає поняття «хаос». Мова йде про складні багатофакторні процеси, які містять в собі моменти хаотизації. В принципі, «порядок» і «хаос» - це поняття, які позначають сторони континууму.

В праці Н. Ю. Харарі цілком уживаються твердження про хаос суспільного розвитку і про наявність в цьому розвитку універсального закону, який полягає в тому, що «...історія неблаганно рухається до об'єднання» (с. 211). Він вважає, що шлях до нього пролягає через три «універсальні порядки». «Перше тисячоліття до нашої ери стало свідком появи трьох потенційно універсальних порядків, прихильники яких могли вперше уявити весь світ та всю людську расу як єдине ціле під керівництвом одного набору законів. Усі там були «нами», принаймні потенційно. Більше не було «їх». Перший універсальний порядок, який з'явився в історії, був економічним: монетарний порядок. Другий універсальний порядок був політичним: імперський порядок. Третій універсальний порядок був релігійним: порядок універсальних релігій, таких як буддизм, християнство та іслам» (с. 218).

Говорячи про сучасність, автор зображає її як критичний момент в історії. Він розуміє, що стосунки суспільства і біосфери набули такого характеру, що під питанням опинився сам рід людський. Причиною цього є антропогенний тиск на природне середовище. Для його зображення Ю. Н. Харарі знайшов цікаві індикатори: «Сьогодні континенти Землі є домом для майже 7 мільярдів людей розумних. Якби взяти їх усіх та помістити на великі ваги, їхня спільна маса склала би приблизно 300 мільйонів тон. Якби ж потім взяти всіх наших одомашнених сільськогосподарських тварин – корів, свиней, овець та курей – та помістити їх на ще більші ваги, їхня маса досягла би приблизно 700 мільйонів тон. Натомість загальна маса всіх великих диких тварин, які ще живуть у наші дні – від дикобразів та пінгвінів до слонів та китів – не склала би навіть 100 мільйонів тон» (с. 439).

Автору книжки відомо, що хижацтву виду *Homo sapiens* нового стимулу надав капіталізм. Читачі знайдуть в книзі розповіді про геноцид індіанців, про відроджене рабство, про Великий бенгальський голод, за який несе відповідальність Британська Ост-Індська компанія, про винищення щонайменше 20% населення Конго цивілізованими бельгійськими колонізаторами, про економічне розшарування в сучасному світі. Автор навіть відверто пише: «Після 1918-го, а особливо після 1945-го, жадібність капіталістів дещо вгамувалася, не в останню чергу через страх перед комунізмом» (с. 417). Але при цьому він меланхолійно констатує: «...Нам може не подобатися капіталізм, але ми вже просто не можемо без нього жити» (с. 418).

Незважаючи на реалізм в підході до капіталізму, Ю. Н. Харарі несподівано починає пропагувати ідеї гарвардського психолога Стівена Пінкера про занепад насильства в сучасному світі¹. Його праця спровокувала дискусію і численні спростування². У всякому випадку варто було б поінформувати про цю дискусію, а не писати: «Сьогодні людство зруйнувало цей закон джунглів. Нарешті настав справжній мир, а не лише відсутність війни» (с. 465).

Але по суті для автора всі ці проблеми є другорядними. Увесь його текст своїм фоном має ніцшеанське очікування переходу від людини до надлюдини. Ф. Ніцше він, правда, до дискусії не залучає, а спирається на

¹ Pinker, Steven. *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*. Penguin Books; Reprint edition, 2012. 832 p. (First edition 2011).

² Див. огляд: Карелов С. Окончательный диагноз – большой войны не миновать. URL: https://medium.com/@sergey_57776/%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%87%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D0%B4%D0%B8%D0%B0%D0%B3%D0%BD%D0%BE%D0%B7-%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%88%D0%BE%D0%B9-%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D1%8B-%D0%BD%D0%B5-%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D1%8C-f6ce1885b312?fbclid=IwAR1xAq7tUhw_10snBBqkX4WFUffPLvgBZp1vaH2o1nCRFEIxo2Da-08NUJs.

думки західних біологів. Найважливішим напрямком пошуків сучасних вчених Ю. Н. Харарі вважає проект «Гільгамеш» - пошук реального безсмертя. (с. 333). Більш того, він твердить, що пошук безсмертя є головною інтенцією Наукової революції (с. 335). Вчений розуміє, що в умовах капіталізму дороге індивідуальне безсмертя може стати привілеєм панівних класів. Вони ж монополізують і можливості генетичного покращення людського тіла. Може виникнути панівна каста надлюдей. Як висловлюється ізраїльський автор, «за допомогою ж нових можливостей медицини претензії вищих класів можуть скоро стати об'єктивною реальністю» (с. 514). Для простолюду виходом може стати «хімічне щастя», тобто управління станом людей за допомогою їх постійної наркотизації. Сенса життя автор проголошує простою ілюзією. Для відчуття щастя необхідно, щоб мої особисті ілюзії збігалися з ілюзіями більшості. «Допоки моє особисте уявлення співвідноситься з уявленнями людей навколо мене, я можу переконувати себе, що моє життя має сенс, та знаходити щастя в цьому переконанні» (с. 490).

Ю. Н. Харарі не зупиняється на окресленій похмурій практиці, яка нагадує реальність роману Івана Єфремова¹. Він в недалекому майбутньому очікує щось на зразок другого пришествя. Його очікування спираються на науку, завдяки якій людина «...починає порушувати закони природного добору, замінюючи їх законами раціонального проектування» (с. 497). Він твердить, що створення надлюдей – це технічна проблема, якій на заваді стоять лише етичні та політичні заперечення. Але вони будуть подолані (с. 505). І тоді виникне принципово новий світ, де наші проблеми і очікування не будуть мати жодного значення. «Цілком можливо, ми швидко наближаємося до нової сингулярності, коли всі поняття, що надають сенсу нашому світові, - я, ви, чоловік, жінка, любов та ненависть – стануть несуттєвими. Усе, що відбувалося до того моменту, не матиме для нас жодного сенсу» (с. 515). Майже як в Об'явленні св. Івана Богослова: «І жодного прокляття більше не буде. І буде в ньому Престол Бога та Агнця, а раби Його будуть служити Йому» (22;31).

Фактично релігійний пафос праці Ю. Н. Харарі виводить з під критики капіталізм, робить несуттєвими пошуки гармонійного суспільного ладу для людини. Він дивиться на людину як вже на закінчений проект. Немає сенсу подовжувати його агонію. Треба зосередитися на надлюдині як на справді суттєвому.

Праця ізраїльського науковця за своїм жанром може бути визначена як критика історії Homo sapiens. Подібна критика стає можливою, якщо вважаєш історію завершеною. Думаю, є підстави вважати, що так думає не лише Ю. Н. Харарі, а його думки збігаються з

¹ Єфремов И. Час Быка. СПб.: Азбука. Атиккус, 2017. 512 с. (первая публикация 1968 – 1969 гг.)

думками впливових представників світової інтелектуальної (і не тільки) еліти Заходу. Тому книжки молодого вченого (Харарі народився 1976 року) визнані світовими бестселерами. Їх пропагують і перекладають. Безперечно, цьому сприяє літературний талант автора.

На завершення варто сказати про особливості методології автора. Він повністю ігнорує соціологію, пишучи про історію людства. Підкреслю, що він знає про існування соціології, навіть вживає поняття «прикладна соціологія», але соціологію як базову науку про суспільство ігнорує. Це все одно, що, вивчаючи природу, ігнорувати фізику. Тому базовим поняттям для пояснення походження соціальних форм у нього виступає «уява». Це не дозволяє подивитися на розвиток суспільства як на об'єктивний процес. Усі суспільні ієрархії вчений проголошує фікціями і додає: «Однак існує залізне правило історії, що кожна уявна ієрархія заперечує своє вигадане походження та проголошує себе природною і невідворотною» (с. 172). Для нього суспільство не існує як окрема реальність, а тому цінності, норми, відносини, групи, інститути – все є уявною фікцією. В такій картині світу біологія створює арену історії. Автор пише, що «біологія визначає базові параметри поведінки та здібностей *Homo sapiens*. Уся історія відбувається в межах цієї біологічної арени» (с. 56). Це твердження ігнорує ту обставину, що людська біологія не є простим результатом природного добору. Людське тіло сформувалося в результаті добору соціального¹. Людина є неможливою істотою в природному світі.

Біологізація проблеми людини – це шлях руйнування гуманізму як світогляду. Книга Ю. Н. Харарі і стверджує агуманізм, який може перерости в антигуманізм, віру в подолання людини і прихід надлюдини. При цьому така еволюція розглядається не як соціальна, а суто технічна проблема. Робити можна все, що можна зробити технічно. І ласкаво просимо до *Brave New World*!

Незважаючи на те, що книжка Ю. Н. Харарі написана як ринковий проект, а отже проголошує сенсаційними відкриттями те, що науці вже давно відомо, до неї варто поставитися серйозно. Вірі в надлюдину необхідно протиставити оновлений гуманізм. Людина – це принципово незавершений проект. Вона є істотою, яка повинна постійно створювати себе і умови свого існування. Без сумніву, люди будуть набувати нових якостей, але потрібно, щоб це не руйнувало єдності людства. Подовжуючи тривалість життя, навіть стаючи практично безсмертними, навчившись левітації чи читанню думок, люди залишаться соціальними істотами. А отже проблеми подолання світової кризи капіталізму, пошук моделі справедливого суспільного устрою мусять лишатися головними в порядку денного суспільствознавства. Їх жодним чином не можуть

¹ Кононов І. Ф. Теоретична соціологія. Том 1. Соціальність та її форми. Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. С. 178.

замінити проблеми веганства, гомосексуалізму, чи, ширше, гендеру, які дуже хвилюють Ю. Н. Харарі. Скоріше, останні проблеми, які настійливо пропонуються в якості основного порядку денного в світовому масштабі, своє раціональне вирішення можуть знайти в межах головного порядку денного.

Стаття надійшла до редакції 5.11.2018 р.

Прийнято до друку 6.11.2018 р.

Рецензент – к. соц. н., доцент Хобта С.В.

А. А. Гоць

СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ ЯК ПРЕДМЕТ ПРИ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ СОЦІОЛОГІВ

(Рец. на кн.: Верховод Л.І. Соціологія культури та міжкультурної комунікації. Навчально-методичний посібник для студентів денної та заочної форми навчання спеціальності «Соціологія». Старобільськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2018. 255 с.¹)

Навчально-методичний посібник доцента кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка Лілії Іванівни Верховод присвячено соціологічному аналізу культури та міжкультурної комунікації. Культура в умовах сьогодення стала одним з найважливіших регуляторів людської діяльності. Авторкою культура визначається як невід’ємна складова суспільства, як його штучне середовище. Вона, з одного боку, зумовлює стабільність суспільства, а з другого – забезпечує його динаміку. Основними елементами культури є символи, цінності, відносини і правила. Культуру можна вважати фундаментом соціальних відносин і зв’язків (с. 54).

Л. І. Верховод вдало підкреслює, що соціологія культури є однією із найпарадоксальніших напрямків соціологічної думки (с.15). Незважаючи на те, що соціологія культури активно і динамічно розвивається, на сьогодні не існує визнаного визначення її предмета та місця в структурі сучасного соціологічного знання.

Актуальність та практична значимість даного посібника не викликає сумніву. Культура - важливий атрибут життя людства, вона необхідна людині з перших днів її життя, а комунікація та спілкування будучи важливою частиною життя людини, є частиною культури. Культура, будучи аспектом соціальності, є предметом вивчення

¹ <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2443/1/Method%20posib.pdf>

соціології та є однією з провідних галузей, що вивчають студенти спеціальності «Соціологія».

Метою роботи авторка визначає ознайомлення студентів з сучасними уявленнями соціології культури про сутність феномена культури, міжкультурної комунікації, виявлення особливостей соціологічних концепцій аналізу культури, також вона прагне розкрити сутність основних понять соціології культури та продемонструвати перспективи їх використання у вивченні сучасних соціокультурних процесів, зокрема міжкультурної комунікації; її метою є формування соціологічне мислення; виховування поваги до культури інших народів (с.5). На наш погляд, авторці вдалося досягти мети.

Навчально-методичний посібник має чітку структуру, що дозволяє студентам досить легко орієнтуватися в матеріалі. Окрім змістовної теоретичної частини, посібник містить плани семінарських завдань, завдання для самостійної роботи, списки рекомендованої літератури, завдання для модульного контролю та заліку, тобто при роботі з курсом студент знайде все необхідне.

Посібник розбито на п'ять змістовних модулів, кожен з яких розкриває багатшаровість, багатоманітність культури як одного з основних понять соціологічного аналізу. Так, перший – характеризує місце соціології культури в сучасному соціологічному знанні та аналізує основні її концепції; другий модуль – це аналіз структури культури в соціологічному вимірі, в ньому розкривається поняття культури, її елементів, видів тощо; в третьому аналізується соціологія читання та соціологія книги як об'єктів соціологічного аналізу; четвертий модуль «Культура і суспільство» розглядає людину як продукт культури. Автором розкривається вплив глобалізації на соціокультурні процеси в сучасному світі.

Сильною стороною, серед іншого, на нашу думку, є змістовий модуль п'ять, який має назву «Міжкультурна комунікація як складова проблемного поля соціології культури» та блок з завданнями для засвоєння навчального матеріалу, який є досить зрозумілим для виконання студентами та перевірки викладачем.

На завершення можна сказати, що рецензований посібник може стати начерком ґрунтового підручника нового типу з соціології культури.

Стаття надійшла до редакції 5.11.2018 р.

Прийнято до друку 6.11.2018 р.

Рецензент – д. соц. н., професор Кононов І.Ф.

С. М. Марков

**МАССОВОЕ СОЗНАНИЕ ПЕРЕД ТЕОРЕТИЧЕСКИМИ
ЗЕРКАЛАМИ**

(Рец. на раб.: Кононов И.Ф. Теория массового сознания: возможности и ограничения в условиях неконвенциональной войны (по результатам исследований на свободной территории Луганской области)¹

«Мыслить и быть есть одно и то же».
Парменид

Цель рецензируемого исследования – проанализировать теорию массового сознания как аналитико-методологического инструмента изучения ценностей, настроений, поведенческих установок мирного населения в ходе военного конфликта на Донбассе или в «гибридной войне» (этот термин использовался автором в ранее опубликованных работах²).

Автор исходит из классической теории массового сознания, представленной в работах Г. Лебона, Г. Тарда, Дж. Гэллана, А. Кроссли, Э. Ноэль-Нойман, П. Бурдьё, Б. Грушина и многих других. Справедливо отмечается, что в научный оборот термин «массовое сознание (мнение)» был включен в Новое время Ж.-Ж. Руссо, Г. Лебоном, Г. Тардом и т.д. Исследование массового сознания в статье выстраиваются по схеме: мнение (Руссо) – толпа (Лебон) – публика (Тард) – общественное мнение (Тард) – общественное сознание + общественное мнение (Грушин). Лебон и Тард, отмечает автор статьи, создали понятийный аппарат (тезаурус) теории массового сознания (с. 33), который используется с небольшими изменениями и сегодня в социологических исследованиях. В рамках данного тезауруса были созданы, например, мифолого-идеологические картины «восстания масс» Ортегой-и-Гассетом.

Новые социологические методики были предложены уже в XX веке американскими социологами. Это, согласно Б. Докторову, Дж. Гэллап (в первую очередь), Арчибальд Кроссли, Элмо Роупер, Хэлли Кэнтрил, предложившие «адекватные приемы изучения общественного мнения» и методы обработки эмпирических данных. Американская социология как раз развивалась по формуле О. Конта: от вопроса «Что?» к установке «Как?» в духе философии Нового времени. Указанные

¹ <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1176/1182>

² Кононов И.Ф. «Гибридная война»: эпистемологический анализ концептов / DIXI – 2017: идеи, гипотезы, открытия в социально-гуманитарных исследованиях: сборник научных трудов: выпуск 8 / под ред д-ра социолог. наук А. Ю. Завалишина. – Харьков: РИЦ ХГУЭП, 2017. С. 81 – 111.

авторы, как нам представляется, не добрались до постмодернистской оценке массового сознания в парадигме Я и Другого, т. е. современной философской антропологии XXI века. Автор статьи и сам отмечает, что в социологии Нового времени «общественное мнение – это политическая ипостась смитовской “невидимой руки рынка”» (с. 34). Иными словами, априорные основания события (феномена). Задача философии, пишет С. Е. Ячин, «...есть исследование априорных условий возможностей сущего, тогда как наука взяла на себя задачу исследования самого сущего»¹ (с. 22). Цель социологии – исследование материи, но не бытия: 1) «бытие-в-себе» (философия), 2) «бытие-для-себя» (социология), т. е. для сознания социолога. Это потому, что бытие существует в пространстве и времени, а сознание – во времени. В итоге «бытие-для-себя» превращается в бесконечный поиск «Как?» не достигая концепта «Почему?».

Казус американской социологии общественного мнения, как считает автор, попытался разрешить Б.А. Грушин². Российский ученый, логик по образованию, соединил общественное мнение и массовое сознание в единое целое. По Б. Грушину, общественное мнение – это одна из форм существования и выражения, не «всенародного», не группового и не классового, а так называемого массового сознания. Для Грушина, масса – неклассическая общность, если ее сравнивать с классами, группами и etc.

Как утверждает Б. Грушин, «...Массы – это ситуативно возникающие (существующие) социальные общности, вероятностные по своей природе, гетерогенные по составу и статистические по формам выражения»³. Данное определение для автора статьи, видимо, подходит, так как своей дефиниции в работе нет. Б. Грушин также разработал классификацию массового сознания. В качестве ее основания были выбраны: 1) способы духовного освоения действительности (предметно-чувственный, рациональный и иррациональный / фантастический; 2) соотношения сознания и действительности (рефлексивные / отражение, эволютивные / оценивание и реактивное / ответы действием; 3) способы образования духовных образований (спонтанные, специально созданные). Всего у Б. Грушина получилось 18 типов духовных образований⁴, надо полагать, общественного сознания. Свою методологию он апробировал в описании массового городского сознания на примере Таганрога. К теории массового сознания Б. Грушина, считает

¹ Ячин С.Е. Слово и феномен. М.: Смысл, 2006. С. 34.

² Грушин Б.А. К истории изучения общественного мнения в России // Вопросы философии. 2004. № 8. С. 50-69.

³ Грушин Б.А. Массовое сознание. Опыт определения и проблемы исследования. М.: Политиздат, 1987. С. 234-235.

⁴ Грушин Б.А. Массовое сознание. Опыт определения и проблемы исследования. М.: Политиздат, 1987. С. 104-112.

автор статьи, следует добавить методы конкретно-социологических исследований О. Ю. Дроздова, а также методологию К. Поппера и П. Копнина по формуле «Мышление – особая форма отражения» (П. Копнин). Отсюда вытекает контекстуальная природа любого знания, говорит автор статьи. Но контекст вытекает из текста, утверждает герменевтика, но не Поппер и Копнин, ибо эти мыслители стоят на позициях ленинской теории отражения, которую даже такой ее поклонник, как Д. И. Дубровский сегодня пересмотрел. А, согласно этой теории, например, у оптимиста П. Копнина, объект и субъект сливаются в единое целое понятие.

Итак, автор статьи останавливается на методологии Б. Грушина и логике П. Копнина и внедряет их в измерение ценностей, настроений, поведенческих установок мирного населения в ходе военного конфликта на Донбассе. Иными словами, тезис Парменида как бы задает тон научного исследования: «Мыслить и быть есть одно и то же».

«Наша задача и будет состоять в том, чтобы посмотреть на положения теории массового сознания через призму эмпирических исследований в прифронтовой зоне на севере Луганской области» (с. 37). Здесь мы уже встречаем тезис Парменида в завершенном виде: «Мир есть текст». И его надо расшифровать. Это было реализовано на основе эмпирических данных, полученных кафедрой философии и социологии Луганского национального университета им. Тараса Шевченко (Старобельск), в рамках исследовательского проекта «Массовое сознание в зоне военного конфликта на Донбассе» (2016 - 2018 гг.). Сбор первичной информации и опросы производились в «доверительных группах» (с. 37 – 38). В качестве интервьюеров выступили студенты-социологи ЛНУ им. Т. Шевченко. У каждого интервьюера была группа из пяти респондентов. Опросы проводились индивидуально по месту жительства интервьюера (с. 38). Виды опроса: информационный и мониторинговый. Территория – украинская часть Донбасса. В статье отмечаются недостатки данной методики – малая величина опрошенных: 158 – 216 человек.

В результате были получены результаты: источники информации о **событиях** в Донбассе – ТВ (57 – 63% опрошенных), остальные – Интернет, дружеские связи и родственники, товарищи по работе. При этом опрошенные предпочитают украинские каналы ТВ, но не российские и луганские. Из программ ТВ предпочтение отдают информации: новости, фильмы, познавательные передачи, спортивные, редко – аналитические. На первом месте в Интернете – погода, Facebook, Вконтакте, Одноклассники, затем следуют электронная почта, электронные версии журналов, фильмы, видеоролики. Новости из Интернета находятся на последнем месте (см. Табл. 4, с. 40). Из таблицы видно, что на первом месте – погода, но акцент в статье делается на социальные сети (с. 41). «Таким образом, можно сказать, что жители

прифронтовой зоны стараются контролировать свою информационную среду, даже приватизировать, отстраняясь от нежелательных информационных источников» (с. 40). То есть это не платоновские узники пещеры и не платоновские «куклы». Они хотят истину, но в какой форме: аристотелевской, прагматической или конвенциональной? Посмотрим.

Тематика информации распределилась: 1) политическая жизнь Украины, 2) цены и тарифы, 3) домашнее хозяйство, 4) война на Донбассе, 5) семья, 6) спорт. Что удивляет, жители прифронтовой зоны не интересуются карьерой, заработной платой, экономикой Украины, отдыхом. Из другой таблицы следует, что респонденты не доверяют ни украинским, ни российским, ни луганским СМИ (с. 42). «Полученные выводы свидетельствуют о том, что в прифронтовой зоне (термин все-таки из философии конвенциональных войн – прим. С.М.) Донбасса массовое сознание мирного населения характеризуется значительной степенью автономии в отношении официальной пропаганды» (с. 42). Какой именно? Автор не уточняет. Это касается: 1) причин войны на Донбассе (табл. 9), 2) желательного варианта внешней политики Украины (табл. 10). Итак, жители прифронтовой зоны на первое место ставят бытие-для-себя. Это значит, осмысленное бытие-экзистенцию.

Результаты опросов свидетельствуют, что жители прифронтовой зоны в основном воспринимают войну на Донбассе как борьбу олигархов за сферы влияния и экономическую прибыль. Только четверть опрошенных считают, что конфликт на Донбассе можно назвать гражданской войной и войной за независимость или «гибридной войной». Правда, еще одна четверть полагают, что этот конфликт является войной между Украиной и Россией.

В выводах автор статьи справедливо отмечает, что основные положения классической теории массового сознания были созданы в эпоху Нового времени (модернизм) и подходят, поэтому, для анализа классической конфликтной ситуации (мировой войны, гражданской, локальной и etc) (с. 44). Различие он видит в факторе отсутствия идеи «вождя» в массовом сознании. Её место, как нам представляется, занял в постклассическую эпоху Другой в лице социальных сетей, ватсапа, Интернета, Facebook и т. д.

В заключение отметим, как нам представляется, в статье упущена возможность реформирования теории массового сознания через концепты а) Другого, б) Одномерности его природы. В итоге «бытие-для-себя» окрашивается в онтологическое ничто. Но ничто может только ничтожить (Гегель и Сартр). Это значит, что «бытие-для-себя» (в сознании респондентов и аналитиков) не существует, ибо существует только бытие. Между бытием и ничто не получается никакой диалектики. Аналитика без Другого – путь познания явлений (материи), но не бытия. В материю – это путь в бесконечность явлений, от сущности

первого порядка до второй и так до последней границы классической теории массового сознания. Суть этого кризиса, особенно эпистемологические его основания, как нам представляется, автором основательно разработаны в его ранее опубликованной фундаментальной работе¹ и в статье «"Гибридная война": эпистемологический анализ концептов»² Например, автор писал: «Каждый дискурс – это не только языковая конструкция, но это и форма социальной деятельности, а, следовательно, арена реализации власти и сопротивления ей. Думаю, что одной из форм дискурса можно считать нарратив, который играет большую роль в конструировании коллективных идентичностей и является полем реализации власти»³. Правда, автор считает, что исследование «концептов», т.е. текстов (смыслов) со-бытия и феноменов (но не явлений) сегодня не актуально.

Как представляется, в итоге автор приходит к заключению о а) вторичности массового сознания по отношению к общественному бытию (материи), б) его относительности, в) обратном его (избирательном) влиянии на условия жизни мирного населения в прифронтовой зоне в духе последних писем Ф. Энгельса конца XIX века об общественном сознании.

Стаття надійшла до редакції 5.11.2018 р.

Прийнято до друку 6.11.2018 р.

Рецензент – к. соц. н., доцент Верховод Л.І.

¹ Кононов І. Ф. Соціологія в умовах кризи і війни: проблема методологічної спроможності // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Соціологічні науки / ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка. – №5 (302), травень 2016. – С.5 – 55.

² Кононов І.Ф. «Гибридная война»: эпистемологический анализ концептов / DIXI – 2017: идеи, гипотезы, открытия в социально-гуманитарных исследованиях: сборник научных трудов: выпуск 8 / под ред д-ра социолог. наук А. Ю. Завалишина. – Хабаровск: РИЦ ХГУЭП, 2017. С. 81 – 111.

³ Там же. С. 90.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- 1. Бривко Микола Вікторович** – аспірант Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Член Національної спілки краєзнавців України (м. Старобільськ, Україна)
- 2. Гоць Аліна Анатоліївна** – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ, Україна)
- 3. Журба Ігор В'ячеславович** – аспірант кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ, Україна)
- 4. Кононов Ілля Федорович** – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ, Україна)
- 5. Лобанова Алла Степанівна** – доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології та економіки Криворізького державного педагогічного університету (м. Кривий Ріг, Україна)
- 6. Марков Сергій Михайлович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Далекосхідного державного медичного університету (м. Хабаровськ, РФ)
- 7. Орлова Олександра Вікторівна** – незалежна кураторка проектів громадянського суспільства (м. Москва, РФ)
- 8. Плясов Вадим Сергійович** – асистент кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ, Україна).
- 9. Поклад Василь Іванович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)
- 10. Чантурія Анжеліка Володимирівна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ, Україна)

Наукове видання

ВІСНИК

Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(соціологічні науки)

№ 9 (323) грудень 2018

Відповідальний за випуск:
В. С. Плясов

Технічне редагування та коректура: С. В. Хобта

Переклад і редагування анотацій англійською мовою:
І. В. Рознатовський

Здано до склад. 07.12.2018 р. Підп. до друку 30.12.2018 р.
Формат 60x84 1/8.Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 23,48. Наклад 200 прим. Зам. № 63.

Видавець

Видавництво Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, Луганська область 92703, тел: 095-620-10-
20;

e-mail: luguniv.info.edu@gmail.com

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.